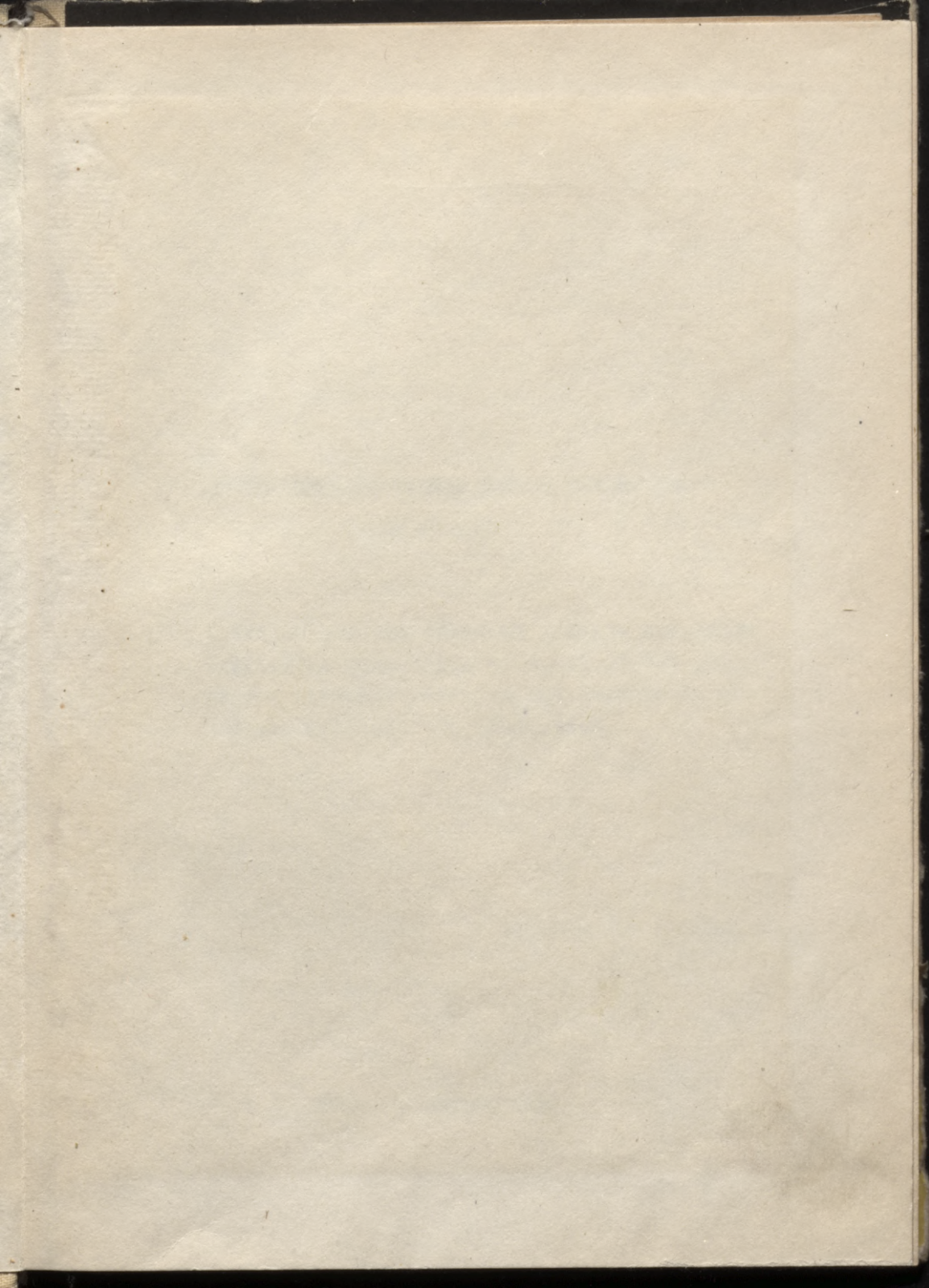

81-3
L 198

E. Zelgalvis

**KAPITĀLISTISKO
VALSTU
NAUDAS
APGROZĪBA
UN KREDĪTS**

L 81-3
198

E. Zelgalvis

L
3386

KAPITĀLISTISKO VALSTU NAUDAS APGROZĪBA
UN KREDĪTS

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija atļāvusi lietot par
mācību līdzekli Latvijas PSR augstskolu eko-
nomikas specialitāšu studentiem

Rīga „Zvaigzne” 1981

33.041
65.011.5
Ze 380

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~81-36.042~~

0307064660

Grāmatu recenzējis LVU docents ekonomikas
zinātņu kandidāts O. Petreki un atsauksmi sniegusi
LVU Finanšu un kredīta katedra

Z 10703-259
M 802(11)-81 59.81.0603010100

© "Zvaigzne", 1981

IEVADS

Kursa "Kapitālistisko valstu naudas apgrozība un kredīts" priekšmets un uzdevumi. Kurss "Kapitālistisko valstu naudas apgrozība un kredīts" ir mācību priekšmets, kurā aplūko naudas apgrozības un kredīta likumsakarības, naudas un kredīta sistēmas pamatprincipus un organizācijas formas kapitālistiskajā sabiedrībā. Kursa priekšmets ir ekonomiskās attiecības, kas saistās ar naudas, kredīta un banku funkcionēšanu kapitālismā.

Kursa metodologiskais pamats ir marksistiski ļepiniskā teorija. Saskaņā ar šo teoriju nauda, aizdevuma kapitāls, kredīts un citas ekonomiskās kategorijas tiek aplūkotas savstarpējā saistībā, kā vienotu ekonomisko attiecību kopums. Naudas apgrozība un kredīts tieši un atgriezeniski saistīti ar ražošanas veidu. Kapitālistisko valstu naudas apgrozības un kredīta objektīvs pamats ir sabiedriskā atražošana, kas dibināta uz privātīpašumu. Kapitālistiskais ražošanas veids nosaka naudas un kredīta šķirisko raksturu. Nauda, kredīts un bankas savukārt aktīvi iedarbojas uz kapitālistiskās ražošanas attīstību. Turklāt šī iedarbība var būt dažāda. Piemēram, stabila naudas apgrozība sekmē kapitālistiskās ražošanas pieaugumu, turpretī inflācija bremzē ražošanas attīstību.

Saskaņā ar dialektisko metodi nauda un kredīts

tiek aplūkoti kustībā un attīstībā, ievērojot kvantitatīvās un kvalitatīvās izmaiņas, it īpaši tās, kas notikušas kapitālisma vispārējās krīzes periodā. Tādēļ kursā tiek analizēta naudas un kredīta rašanās, naudas funkciju un naudas sistēmu vēsturiskā attīstība, kredīta un banku attīstība kapitalismā, naudas apgrozības un kredīta īpatnības kapitālisma vispārējās krīzes periodā.

"Kapitālistisko valstu naudas apgrozības un kredīta" kursa apgūšanā svarīga nozīme ir attīstības dialektiskajam izskaidrojumam. Kursā tiek atklātas kapitālistiskajai naudas un kredīta sistēmai piemītošās iekšējās pretrunas, kā arī šīs sistēmas loma kapitālisma vispārējo pretrunu attīstībā un saasināšanā. Kapitālistiskajam ražošanas veidam piemītošās iekšējās pretrunas sevišķi krasi izpaužas naudas un kredīta jomā. Naudas apgrozība un kredīts savukārt veicina citu kapitālisma pretrunu saasināšanos. Piemēram, inflācija pasliktina proletariāta stāvokli un saasina šķiriskās pretrunas. Kapitālistiskā kredīta sistēma saasina pretrunas starp ražošanas sabiedrisko raksturu un privātkapitālistisko piesavināšanos, saasina un padziļina ekonomiskās krīzes.

"Kapitālistisko valstu naudas apgrozības un kredīta" kursa svarīgākie uzdevumi ir šādi.

1. Atklāt naudas, kredīta un banku būtību un funkcijas, parādīt to lomu kapitālistiskajā ekonomikā. Kurss "Kapitālistisko valstu naudas apgrozība un kredīts" ir teorētiska disciplīna, tādēļ svarīga nozīme ir naudas un kredīta objektīvo likumsakarību izziņošanai. Svarīgi ir zināt ne tikai naudas zīmju emisijas vai kreditēšanas kārtību, banku operācijas u.tml., bet arī izprast tās objektīvās likumsakarības un vir-

zošos spēkus, kas nosaka naudas apgrozības un kredīta organizāciju kapitālismā.

2. Iepazīstināt ar naudas, kredīta un banku funkcionēšanu mūsdienu kapitālisma apstākļos, parādīt naudas apgrozības un banku sistēmas īpatnības atsevišķās kapitālistiskajās valstīs. Mūsdienu kapitālismam ir raksturīga vispārēja inflācija, valūtas krīze, ekonomikas valsts monopolistiskā regulēšana. Kurša uzdevums ir parādīt, kā šajos apstākļos funkcionē nauda, kredīts un bankas, kādas jaunas iezīmes un tendences ir vērojamas naudas un kredīta jomā.

3. Marksistiska pieeja naudas apgrozības un kredīta jautājumu pētīšanai kapitālismā prasa atklāt naudas un kredīta šķirisko būtību, parādīt naudu un kredītu kā strādnieku šķiras ekspluatācijas un sīkražotāju ekspropriācijas ieročus, kā buržuāzijas bagātību vairošanas līdzekļus. Atklāt kapitālisma naudas un kredīta sistēmas ekspluatatorisko raksturu ir viens no svarīgākajiem kurša uzdevumiem.

4. Kapitālistisko valstu naudas apgrozības un kredīta attiecību šķiriskais, partejiskais raksturs nosaka nepieciešamību kritizēt un atmāskot buržuāziskās naudas un kredīta teorijas, parādīt šo teoriju apoloģētisko raksturu, uzdevumu kalpot buržuāzijai un maskēt kapitālisma pretrunas.

Kurša "Kapitālistisko valstu naudas apgrozība un kredīts" sakars ar citiem mācību priekšmetiem. Minētais kurss vispirms ir organiski saistīts ar marksistisko kapitālisma politisko ekonomiju, kas ir šī kurša vispārīgais metodoloģiskais pamats. Naudas un kredīta attiecību jomā darbojas kapitālisma politiskās ekonomijas likumi un kategorijas. Marksistiski leņķniskā mācība par preču ražošanu, kapitālu un virsvēr-

tību, aizdevuma kapitālu, kapitāla atražošanu, valsts monopolistisko kapitālismu un citi politiskās ekonomijas iedalījumi ir teorētiskais pamats naudas un kredīta attiecību studēšanai.

Minētais kurss ir cieši saistīts ar kursu "Kapitālistisko valstu finanses", jo ekonomiskās kategorijas un ekonomikas valsts monopolistiskās regulēšanas metodes ir savstarpēji saistītas un atkarīgas. Naudas attiecības ir arī finanšu attiecību pamatā; naudas apgrozības stāvoklis un inflācija ir tieši saistīti ar valsts budžeta deficītu un valsts izdevumiem. Viena no kredīta formām - valsts kredīts - tiek apskatīts kursā "Kapitālistisko valstu finanses". Kopējs abiem kursiem ir tas, ka finanses, tāpat kā nauda un kredīts, tiek aplūkotas kā ekspluatācijas līdzeklis, kuru buržuāzija izmanto peļņas gūšanas un ekonomikas militarizācijas interesēs. Abosursos tiek atklāts aplūkojamo kategoriju šķiriskais raksturs.

Kurss "Kapitālistisko valstu naudas apgrozība un kredīts" ir saistīts arī ar tādiem mācību priekšmetiem kā "Ekonomikas vēsture", "Ekonomisko mācību vēsture" u. c.

1. NAUDAS MARKSISTISKĀS TEORIJAS PAMATI

1.1. Naudas izcelšanās un būtība

Naudas rašanās un būtības izskaidrojums ir viens no K. Marksa zinātniskajiem nopelniem. Buržuāziskie ekonomisti nespēja zinātniski izskaidrot naudas izcelšanos un naudas būtību. Daži buržuāziskie ekonomisti apgalvoja, ka nauda ir ļaužu apzinātas vienošanās rezultāts. Citi centās pierādīt, ka naudu kā preču cenu mērīšanas instrumentu ir noteikusi valsts vara. Pastāvēja arī uzskats, ka zelts un sudrabs pēc savas dabas ir nauda neatkarīgi no sabiedrisko attiecību rakstura. Neviena no minētajām teorijām zinātniski neizskaidroja naudas kā ekonomiskas kategorijas būtību.

K. Markss izpētīja ļoti plašu faktu materiālu un secināja, ka nauda nav ne izdomājums, ne cilvēku vienošanās rezultāts. Nauda radās stihiski maiņas procesā, attīstoties preces pretrunai darba sabiedriskās dalīšanas rezultātā.

Preces pretruna. Prece ir divu pretstatu - lietošanas vērtības un vērtības - vienība. Preces divējādo saturu noteic precē iemiesotā darba divējālais raksturs: konkrētais darbs rada preces lietošanas vērtību, abstraktais darbs rada preces vērtību. Kā lietošanas vērtības preces ir kvalitatīvi dažādas un

kvantitatīvi nesalīdzināmas, jo apmierina dažādas cilvēku vajadzības.

Preces lietošanas vērtība vienmēr ir pretrunā ar vērtību. Preces vērtību nevar saskatīt tieši pašā precē. Preces vērtība atklājas maiņas procesā kā vienas preces attiecība pret citu precī. Tātad preces vērtības izteiksmes forma ir maiņas vērtība. Lai precī izmantotu kā vērtību, t. i., apmainītu pret citu precī, preču ražotājs šo pašu precī nevar patērēt kā lietošanas vērtību. Ja turpretī precī patērē kā lietošanas vērtību, tad precī nevar apmainīt pret citu lietošanas vērtību, t. i., nevar izmantot kā maiņas vērtību.

Attīstoties preču ražošanai un maiņai, vajadzēja atrisināt precē ietverto pretrunu. Tādēļ no preču masas izdalījās kāda īpaša, specifiska prece, pret kuru mainīja visas pārējās preces, kura izteica visu pārējo preču vērtību. Radās vispārējs ekvivalents – nauda.

Vērtības formu attīstība. Uzsākot pētīt naudas izcelšanos, K. Markss rakstīja: "Mums te jāveic tas, ko buržuāziskā politiskā ekonomija pat nemēģināja izdarīt, – proti, jāparāda šās naudas formas izcelšanās, t. i., jāizseko preču vērtības attiecībā ietvertās vērtības izteiksmes attīstībai no visvienkāršākā, tikko manāmā attēla līdz pat apžilbinošajai naudas formai. Līdz ar to izzudīs arī naudas mīklainība."¹

K. Markss atklāja, ka gadu tūkstošiem ilgajā preču maiņas attīstības gaitā ir pastāvējušas šādas vērtības izteiksmes formas: vienkāršā jeb nejaušā,

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 57. lpp.

pilnīgā jeb izvērstā, vispārējā un naudas forma.

Vienkāršā jeb nejaušā vērtības forma pastāvēja tad, kad maiņai vēl bija gadījuma raksturs. Ja preces A daudzumu apzīmējam ar x un preces B daudzumu - ar y , tad vienkāršo vērtības formu var izteikt šādi: $x_A = y_B$. Prece A, kura izteic savu vērtību preces B lietošanas vērtībā, atrodas relatīvā vērtības formā. Prece B, kuras lietošanas vērtība ir preces A vērtības izteikšanas līdzeklis, atrodas ekvivalentā vērtības formā. Relatīvā un ekvivalentā vērtības forma ir vienas un tās pašas vērtības izteiksmes pretējie poli, kas cieši saistīti savā starpā.

Analizējot katru vērtības izteiksmes polu, K. Markss norādīja, ka relatīvā vērtības forma izteic apmaināmo preču kvantitatīvo vienveidību un kvalitatīvo salīdzināmību. Naudas iedīgļi meklējami ekvivalentajā vērtības formā. Lai izprastu naudas būtību, jāanalizē ekvivalentās vērtības formas īpatnības. K. Markss atklāja trīs ekvivalentās vērtības formas īpatnības.

1. Preces vērtību var izteikt citā precē - ekvivalentā tikai tad, ja tai ir cita, atšķirīga lietošanas vērtība. Piemēram, auduma vērtību nevar izteikt ar audumu. $x_A = x_A$ nav vērtības izteiksme. K. Markss secina: "Pirmā īpatnība, kas duras acīs, aplūkojot ekvivalento formu, ir tā, ka lietošanas vērtība kļūst par sava pretstata - vērtības izpausmes formu."¹

2. Preces - ekvivalenta izgatavošanai ir patērēts noteikts daudzums konkrētā darba. Maiņas aktā šī

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 64. lpp.

prece ir materiāls citas preces vērtības izteikšanai. Tāpēc "konkrēts darbs te kļūst par sava pretstata - abstrakta cilvēka darba izpausmes formu"¹.

3. Ja konkrētais darbs, kurš rada preces - ekvivalenta lietošanas vērtību, kļūst par sava pretstata - abstraktā darba izpausmi, tad tam piemīt tieši sabiedriskā darba raksturs. No tā izriet ekvivalentās vērtības formas trešā īpatnība: "... privāts darbs kļūst par sava pretstata formu, t. i., par darbu tieši sabiedriskā formā."²

Tādējādi divu preču - A un B maiņā pirmā prece uzstājas kā lietošanas vērtība, kā konkrēta, privāta darba rezultāts, bet otrā prece - kā vērtības tiešs iemiesojums, kā abstrakta, sabiedriskā darba rezultāts.

Pirmās lielās sabiedriskās darba dalīšanas rezultātā maiņa kļuva regulāra. Vienlaikus attīstījās arī vērtības forma. Vienkāršo jeb nejaušo vērtības formu aizstāja pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma. Pilnīgo jeb izvērsto vērtības formu var izteikt šādi: $xA = yB$ vai $= zC$, vai $= nD$ vai mE utt. Kā redzams, pilnīgās vērtības formas īpatnība ir tā, ka maiņas priekšmeti ir daudzi sabiedriskā darba produkti. Tāpēc katrai precei relatīvā vērtības formā pretī stāv bezgalīgs daudzums preču - ekvivalentu.

K. Marks min vairākus pilnīgās vērtības formas trūkumus. Pirmkārt, "preces relatīvā vērtības izteiksme te ir nepabeigta, jo tās vērtības izteiksmju rin-

¹ Marks K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 66. lpp.

² Turpat.

da nekad nebeidzas"¹. Otrkārt, preces vērtībai nebija vienreizīgas, vispārpieņemtas izteiksmes, tai bija ļoti daudzveidīga izteiksme. Katra prece savu vērtību varēja izteikt bezgalīgi daudzās dažādās precēs. Treškārt, vienas preces tiešā apmaiņa pret citu preci nereti bija neiespējama, jo konkrēto preci kā lietošanas vērtību varēja izmantot tikai daļa sabiedrības locekļu. Lai iegūtu vajadzīgo preci, bieži vien vajadzēja izdarīt vairākus maiņas aktus ar citām precēm. Tas ļoti apgrūtināja maiņu.

Attīstoties preču ražošanai un maiņai, no preču pasaules stihiski izdalījās atsevišķas preces, kuras biežāk nekā citas parādījās tirgū un pret kurām labprātāk mainīja citas preces. Tā rezultātā izzuda tieša preču apmaiņa un sākās preču apgrozība ar trešās preces kā starpnieces piedalīšanos. Pakāpeniski prece — starpniece pārvērtās par vispārēju ekvivalentu, pret kuru mainīja un kurā savu vērtību izteica visas pārējās preces. Vienlaikus izmainījās arī vērtības forma. Pilnīgo jeb izvērsto vērtības formu aizstāja vispārējā vērtības forma:

$$\left. \begin{array}{l} xA = \\ yB = \\ zC = \\ nD = \\ \text{utt.} \end{array} \right\} = mE$$

Vispārējā ekvivalenta loma sākotnēji netika piesaistīta kādai noteiktai precei. Dažādos vietējos

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 71. lpp.

tirgos un dažādos laika periodos vispārējā ekvivalenta lomā bija dažādas preces. Piemēram, senajā Īrijā vispārēja ekvivalenta lomā bija gan vērši, gan kvieši.

Maiņas tālākajā attīstības gaitā no dažām precēm, kuras pārmaiņus bija vispārējā ekvivalenta lomā, izdalījās viena prece, kas šo lomu pildīja pastāvīgi. Raksturojot pāreju no vispārējās vērtības formas uz naudas formu, K. Markss atzīmēja: "Specifiskais preču veids, ar kura naturālo formu sabiedriski saaug ekvivalentā forma, kļūst par naudas precī jeb funkcionē kā nauda. Vispārējā ekvivalenta lomas veikšana preču pasaulē kļūst par tā specifisku sabiedrisku funkciju un tātad par tā sabiedrisku monopolu. Šo priviliegēto vietu preču starpā... vēsturiski iekaroja noteikta prece un, proti, zelts."¹ Tā radās vērtības naudas forma:

$$\left. \begin{array}{l} xA = \\ yB = \\ zC = \\ nD = \\ \text{utt.} \end{array} \right\} 3 \text{ gramam zelta}$$

Sākotnēji naudas prece nebija ne zelts, ne arī kāds cits metāls, bet gan dažādas citas preces. K. Markss rakstīja: "Naudas forma saaug vai nu ar vissvarīgāko no priekšmetiem, kurus maiņas ceļā iegūst no ārienes un kuri tiešām ir pašu zemes produktu maiņas vērtības izpausmes forma, kas dabiski attīstās, vai arī - ar patērēšanas priekšmetu, kas ir pašu

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 75. lpp.

zemes atvasināmā īpašuma galvenais elements, kā, piemēram, lopī."¹

Lopi bija izplatīta naudas prece senajām tautām. Par to liecina lopu un naudas līdzīgi apzīmējumi dažās valodās. Piemēram, latīniski lopī ir "pekus", nauda - "pekunia", senindiešu valodā lopī - "rupa", nauda - "rūpija". Vārds "rūpija" ir saglabājies līdz mūsu dienām un kļuvis par Indijas republikas naudas vienības apzīmējumu.

Iecienīta naudas prece bija zvērādas. Tās pazina senajā Spartā un Romā. Sevišķi izplatīta šī naudas prece bija ziemeļu apvidos: Skandināvijā, slāvu zemēs u. c. Ziemeļamerikā vēl 18. gs. sākumā zvērādas lietoja kā vispārēju ekvivalentu.

Atkarībā no vietējiem apstākļiem par naudu kļuva dažādas preces: labība, vīns, augu eļļa, dzīvnieku zobi, kokvilna, tabaka, cilvēku un dzīvnieku galvaskausi, arī cilvēki - vergi. Mongolijā naudas prece bija presēta tēja. Sevišķi plaši izplatīta nauda bija neliela balta gliemežnīca - kauri. Kauri ieguva dažās Klusā okeāna salās, bet kā naudu to pazina Indijā, Āfrikā un Eiropā. Par kauri varēja nopirkt jebkuru preci, arī cilvēku (jaunu verdzeni varēja nopirkt par 5 maisiem kauri).

Lopi un zvērādas bija primitīva gabalnauda, jo šīs preces nevarēja dalīt un tās nebija viendabīgas. Tāpēc preču vērtību noteica aptuveni, kvalitatīvi nevienādās vienībās: naudas preču gabalos.

Attīstoties preču ražošanai un maiņai, radās ne-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 90. lpp.

pieciešamība pēc naudas preces, kura būtu vairāk piemērota vispārējā ekvivalenta lomai. Kad attīstījās amatniecība un zemkopība, lopi vairs nebija galvenā maiņas prece. Arvien lielāku nozīmi ieguva metāli. Naudas lomu pildīja dzelzs, varš, bronza. Visbeidzot par naudu kļuva dārgmetāli sudrabs un zelts. Dārgmetāli par naudu kļuva tāpēc, ka tiem piemita visas tās īpašības, kuras bija nepieciešamas vispārējam ekvivalentam, bet kuras nebija citām naudas precēm.

Pirmā īpašība - v i e n d a b ī g u m s. Divi vienāda svara zelta vai sudraba gabali ne ar ko neatšķiras viens no otra. Tiem ir pilnīgi vienāda vērtība, un tādēļ tie var labāk izmērīt citu preču vērtību.

Otrā īpašība - d a l ā m ī b a. Metāli atšķirībā no lopiem un zvērādām ir dalāmi, nezaudējot to vērtību. Tā ir ļoti svarīga īpašība, jo naudai ir jāpiedalās dažādas vērtības preču maiņā.

Trešā īpašība - p o r t a t i v i t ā t e. Zeltam un sudrabam kā precēm ir liela vērtība. Tāpēc nelieli dārgmetālu gabali ir viegls un ērts apgrozības līdzeklis.

Ceturrtā īpašība - s a g l a b ā j a m ī b a. Dārgmetāli nerūsē un nebojājas, tie bez pārmaiņām saglabājas ilgu laiku. Tāpēc zelts un sudrabs var pildīt bagātību uzkrāšanas līdzekļa funkciju.

Naudas būtība. Uz vērtības formu attīstības analīzes pamata K. Markss atklāja ne tikai naudas izcelšanos, bet arī tās sociāli ekonomisko būtību. K. Markss pierādīja naudas saistību ar precī, naudas specifiku un atšķirību no parastajām precēm.

Nauda pēc savas izcelšanās ir prece: tā stihiski izdalījās no preču masas maiņas attīstības rezultātā. Arī pēc izdalīšanās no preču masas nauda saglabā pre-

ces īpašības. Pirmkārt, naudai, tāpat kā jebkurai precei, ir vērtība. Tikai tāpēc, ka naudai ir vērtība, tā var izteikt visu citu preču vērtību, tā var būt par vispārēju ekvivalentu. Otrkārt, naudas precei ir lietošanas vērtība.

Kaut arī naudai piemīt preces īpašības, tā tomēr nav parasta prece. Nauda ieņem īpašu vietu preču pasaulē: visas pārējās preces atrodas vienā polā, bet nauda atrodas pretējā polā. Naudas pretstats pārējām precēm izpaužas šādās īpašībās.

1. Naudas lietošanas vērtība ir vispārēja un tieša pārējo preču vērtības izpausmes forma.

2. Naudā ietvertais konkrētais darbs ir abstraktā darba vispārēja un tieša izpausmes forma.

3. Naudā ietvertais privātais darbs ir sabiedriskā darba vispārēja un tieša izpausmes forma.

Naudas kā īpašas preces pretstats pārējām precēm spilgti izpaužas šo preču lietošanas vērtībā. Katrai precei ir sava konkrēta lietošanas vērtība. Piemēram, maize apmierina cilvēku vajadzības pēc pārtikas, audums - vajadzības pēc apģērba u. tml. Arī naudas precei ir sava lietošanas vērtība: no zelta izgatavo rotas lietas, gredzenus, pulksteņus u. c. Tomēr naudas precei atšķirībā no pārējām precēm vēl ir vispārēja lietošanas vērtība. Naudas vispārējā lietošanas vērtība ir tās spēja tikt apmainītai pret visām pārējām precēm. Preces īpašnieks ar naudas starpniecību var apmierināt jebkuru konkrētu vajadzību.

Naudas divējādā lietošanas vērtība nosaka dažādu naudas formu iespējamību. Brīdī, kad tiek izmantota naudas vispārējā lietošanas vērtība, netiek izmantota naudas preces konkrētā lietošanas vērtība. Tāpēc ir iespējama naudas preces ideāla funkcionēšana un tās

aizstāšana ar vērtības zīmēm.

Pateicoties naudas vispārējai lietošanas vērtībai, nauda kļūst par attiecību formu, kādā tiek atrisināta precē ietvertā iekšējā pretruna - pretruna starp vērtību un lietošanas vērtību. Kamēr nepastāvēja vispārējs ekvivalents - nauda, preču ražotājs nevarēja apmainīt savu preci pret jebkuru viņam vajadzīgo preci. Prece tās ražotājam nebija lietošanas vērtība, bet gan maiņas vērtība. Tāpēc viņš savu preci varēja apmainīt tikai tad, ja otram preču ražotājam viņa prece bija vajadzīga kā lietošanas vērtība. Naudai raksturīgā vispārējā lietošanas vērtība dod iespēju preču ražotājam apmainīt savu preci pret naudu, iegādāties jebkuru viņam vajadzīgo preci.

Ar naudas starpniecību tiek atrisināta arī pretruna starp privāto un sabiedrisko darbu. Precē apslēptais sabiedriskais darbs parādās tikai tad, ja preci var apmainīt pret naudu. Ja prece nav vajadzīga sabiedrībai, ražotājs to nevar pārdot, nevar apmainīt pret naudu. Tikai apmainot preci pret naudu, preču ražotāja darbs iegūst sabiedrisku atzinību.

K. Markss uzskatīja, ka nauda nav lieta vai preču maiņas tehniskais līdzeklis, bet ir ekonomisku attiecību vēsturiskā forma. K. Marksa mācību par naudas būtību tālāk attīstīja V. I. Ļeņins. Viņš naudu nosauca par "preču saimniecības organizētu sabiedriskā darba produktu". V. I. Ļeņins rakstīja: "Atsevišķa ražotāja produkts, kas paredzēts citu lietošanai, var nonākt līdz patērētājam un dot ražotājam tiesību saņemt citu sabiedrisku produktu tikai naudas veidā, t. i., iepriekš pakļaujoties sabiedriskam novērtējumam kā kva-

litatīvi, tā arī kvantitatīvi. Bet šis novērtējums norisinās aiz ražotāja muguras tirgus svārstību veidā. Šis ražotājam nezināmās un no viņa neatkarīgās tirgus svārstības nevar neradīt starp ražotājiem nevienlīdzību, nevar nepastiprināt šo nevienlīdzību, izputinot vienus un dodot citiem rokā naudu = sabiedriskā darba produktu."¹

No šejienes izriet trīs svarīgi secinājumi, kas raksturo naudas būtību kapitālismā. Pirmkārt, nauda ir vēsturiski noteikta, attīstītai preču saimniecībai raksturīga ekonomisko sakaru forma. Nauda nav lieta, zelts, bet ļaužu sabiedriskas attiecības, kuras izpaužas ar zelta starpniecību. Kapitālismā ļaužu sabiedriskās ražošanas attiecības veidojas, apmainot preces pret naudu. Vērtības naudas formā vispārējā ekvivalenta sabiedriskā loma saaug ar naudas preces naturālo formu, piemēram, zeltu. Tāpēc naudas precē koncentrējas visi sabiedriskie sakari, nauda kļūst par ražošanas attiecību vispārēju izpausmes formu.

Otrkārt, nauda ir privāto preču ražotāju sabiedriskā darba daudzuma un labuma stihiskas uzskaites līdzeklis.

Treškārt, kapitālistiskajā sabiedrībā naudai ir šķirisks raksturs. Nauda ir sveša darba piesavināšanās un cilvēka ekspluatācijas līdzeklis. Preču ražotāju sabiedriskā darba stihiska atzišana tirgū, preču apmaiņa pret naudu noved pie ražotāju šķiriskās noslāpošanās. Ražotāji, kuriem ir labāki ražošanas līdzekļi un kuru individuālās izmaksas ir zemākas par

¹ Ļeņins V. I. Raksti. Tulk. no 4. izd., 1. sēj., 365. lpp.

sabiedriskajām izmaksām, saņem vairāk naudas nekā tie preču ražotāji, kuru individuālās izmaksas ir lielākas par sabiedriskajām. Tātad nauda ir vēsturiski ekonomiska kategorija, kas izteic kapitālistiskās ražošanas attiecības sakarā ar precēs iemiesotā sabiedriskā darba daudzumu un labumu.

1.2. Naudas funkcijas

K. Markss atklāja, ka preču saimniecībā naudas funkcijas ir šādas: 1) vērtības mērs; 2) apgrozības līdzeklis; 3) uzkrāšanas līdzeklis; 4) maksāšanas līdzeklis; 5) pasaules nauda.

Nauda kā vērtības mērs. Šīs funkcijas būtība izpaužas tādējādi, ka ar naudu kā vispārēju ekvivalentu mēra visu pārējo preču vērtību. Nauda kā vērtības mērs var funkcionēt tikai tāpēc, ka preces ir materializēts sabiedriskais darbs, un līdz ar to preces savā starpā ir samērojamas kā vērtības. Tātad vērtības mēra funkciju var pildīt tikai tāda prece, kurai pašai ir vērtība, proti, zelts.

Vērtības mēra funkciju pilda iedomāta jeb ideāla nauda. Lai preces vērtību izteiktu naudā, skaidras naudas klātbūtne nav nepieciešama. Ar zelta starpniecību preces vērtību izmēra un izsaka preces cenā, pirms prece tiek apmainīta pret naudu. Tomēr preču cenas ir tieši atkarīgas no reālās naudas preces vērtības. Atkarībā no tā, kāds metāls - varš, sudrabs vai zelts - kalpoja par vērtības mēru, mainījās preču cenas jeb naudas materiāla kā ekvivalenta svars.

Zelta vērtības un preces vērtības attiecība nosaka preces cenu (ja pieprasījums un piedāvājums sa-

krīt). Preces cena mainās tieši proporcionāli vērtības izmaiņām un apgriezti proporcionāli zelta vērtības izmaiņām. Samazinoties zelta vērtībai, paaugstinās preces cena un otrādi – paaugstinoties zelta vērtībai, preces cena pazeminās. Zelta vērtības krišanās izraisīja tā saucamās cenu revolūcijas, t. i., pārējo preču cenu strauju celšanos. Piemēram, kad 19. gs. vidū Amerikā un Austrālijā atklāja bagātas zelta atradnes, kurās zelta ieguvei bija jāpatērē daudz mazāk darba nekā Eiropā, zelta vērtība strauji kritās un preču cenas ievērojami pieauga.

Cena ir preces vērtības izteiksme naudā. Tāpēc naudai pašai cenas nav, jo citādi zelta vērtība būtu jāizsaka ar paša zelta lietošanas vērtību. Zelta vērtības specifiska izteiksmes forma ir pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma, t. i., zelta vērtību izteic visu preču nomenklatūra, pret kuru zelts tiek apmaiņots.

Preces vērtība un cena sakrīt tikai retos gadījumos. Parasti pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņu rezultātā preces cena svārstās ap vērtību. Iespēju preces cenai novirzīties no vērtības plaši izmanto valsts monopolistiskajā cenu veidošanas praksē. Lai gūtu maksimālu peļņu, augsti monopolizētajās nozarēs produkcijas cenas aug straujāk nekā pārējās nozarēs. Tādējādi ar naudas kā vērtības mēra starpniecību cena izteic ne tikai preces vērtību, bet arī pastāvīgas novirzes no vērtības. Šāds process izmaina naudas kā vērtības mēra funkcijas saturu, jo tas traucē preču ražošanas stihiskā regulatora – vērtības likuma darbību.

Cenu mērogs. C e n u m ē r o g s i r a r
l i k u m u n o t e k t s n a u d a s m e -

t ā l a s v a r s, k a s a t t i e c ī g a j ā
v a l s t ī p i e ņ e m t s p a r n a u d a s
v i e n ī b u. Ja preču cenas izteic zeltā, tad pre-
ču vērtības pārvēršas dažāda lieluma iedomātos zelta
daudzumos. Kā dažādus zelta daudzumus preces nepie-
ciešams salīdzināt savā starpā, samērot vienu ar otr-
ru. Tā rodas nepieciešamība pēc mēra vienības jeb ce-
nu mēroga.

Nauda kā vērtības mērs būtiski atšķiras no nau-
das kā cenu mēroga. "Kā vērtību mērs un kā cenu mē-
rogs nauda izpilda divas pilnīgi dažādas funkcijas.
Vērtību mērs tā ir cilvēka darba sabiedriska iemieso-
jums, cenu mērogs – kā fiksēts metāla svars."¹

Pirmkārt, kā vērtības mērs zelts attiecībā pret
visām citām precēm pārvērš dažādu preču vērtību cenās
jeb iedomātos zelta daudzumos. Kā cenu mērogs zelts
attiecas pats pret sevi, t. i., par naudas vienību
pieņemtais zelta daudzums tiek salīdzināts ar citiem
zelta daudzumiem, ko izteic dažādu preču cenas.

Otrkārt, cenu mērogs rodas stihiski, neatkarīgi
no valsts varas. Turpretī cenu mērogu parasti nosaka
valsts vara ar likumu.

Treškārt, cenu mērogs ir naudas prece, kuras
vērtība mainās, mainoties tās ražošanai nepieciešama-
jam sabiedriskā darba daudzumam. "Par vērtību mēru
zelts var būt tikai tāpēc, ka tas pats ir darba pro-
dukts un tāād ir potenciāli mainīga vērtība."² Cenu
mērogs turpretī nemainās, mainoties metāla vērtībai.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj.,
96. lpp.

² Turpat, 97. lpp.

"Cenu mērogs veic savu funkciju jo labāk, jo nemainīgāk vienu un to pašu zelta daudzumu lieto kā mēra vienību."¹

Sākotnēji cenu mērogs sakrīt ar naudas metāla svara vienībām. Tas atspoguļojās vairāku zemju naudas vienību nosaukumos, piemēram, Francijas livra (mārciņa), Anglijas sterliņu mārciņa (sākotnēji sterliņu mārciņa bija vienlīdzīga vienai mārciņai sudraba). Attīstības gaitā cenu mērogs atdalījās no svara mēroga. K. Markss norāda 3 galvenos atdalīšanās procesa cēloņus. 1. Ārzemju naudas ieviešana. Piemēram, Senajā Romā ievēda zelta un sudraba monētas, kuru nosaukumi atšķīrās no pašu zemes svara vienību nosaukumiem. 2. Vērtības mēra funkcijas pāriešana no mazvērtīgāka metāla uz vērtīgāku metālu - no vara uz sudrabu, no sudraba uz zeltu. Anglijā 18. gs. zelts kā vērtības mērs aizstāja sudrabu, bet naudas nosaukums saglabājās. Tāpēc sterliņu mārciņā - naudas vienībā jeb cenu mērogā zelta bija apmēram $\frac{1}{15}$ no mārciņas svara vienības. 3. Naudas viltošana. Valsts varas iestādes tik-tāl viltoja naudu, ka no sākotnējā monētu svara palika vienīgi nosaukumi.

Mūsdienu kapitālisma apstākļos naudas vērtības mēra funkcijai ir īpatnības. Zelta monētu apgrozība ir likvidēta. Preču kustība kā iekšējā, tā pasaules tirgū notiek ar papīrnaudas starpniecību. Zelts vērtības mēra funkciju pilda ne tieši, bet ar kredītnaudas starpniecību. Tā ir kapitālistisko valstu mūsdienu naudas sistēmu būtiska atšķirība no agrākajām nau-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 97. lpp.

das sistēmām, kad pastāvēja zelta monētu apgrozība.

Zelta vērtība nevar tieši ietekmēt preču cenas, t. i., zelta vērtības izmaiņas neizraisa preču cenu izmaiņas. Preču cenas, izteiktas kredītnaudā, dažādu faktoru ietekmē ilgāku laiku var mainīties neatkarīgi no zelta vērtības izmaiņām. Tātad preču cenas un zelta vērtība var mainīties relatīvi patstāvīgi. Tā rezultātā reālais vērtības mērs, ko izteic zelts, var nesakrist ar oficiālo cenu mērogu, izteiktu zeltā. Līdz ar to padziļinās pretruna starp vērtības mēru un cenu mērogu, rodas jauna pretruna starp faktisko un oficiālo cenu mērogu. Vērtības likuma darbības apstākļos šīs pretrunas nevar pastāvēt ilgstoši. Tāpēc valstis ir spiestas izmainīt oficiālo cenu mērogu, t. i., pazemināt vai paaugstināt naudas vienības zelta saturu. Ja tas nenotiek, tad tiek traucēti tirdznieciskie sakari starp valstīm, pastiprinās kapitālu spekulatīvā kustība, pastiprinās zelta cenas svārstības tirgū u. tml.

Nauda kā apgrozības līdzeklis. Apgrozības līdzekļa funkcijā nauda ir vidutāja preču maiņā, t. i., preču maiņa notiek ar naudas starpniecību (P-N-P), bet ne tieši (P-P). Preču apgrozībai ir raksturīgas divas pretējas metamorfozes: preces pārvēršana naudā jeb pārdošana (P-N) un naudas pārvēršana precē - pirkšana (N-P). Preces pirkšana un pārdošana ir patstāvīgi akti un var nesakrist laikā un telpā. Pārdevis savu preci, preču ražotājs var atlikt pirkumu uz nenoteiktu laiku un izdarīt to citā tirgū. K. Markss rakstīja: "Neviens nevar pārdot bez tā, ka kāds cits nenopirktu. Bet neviena nav spiests nekavējoties pirt tikai tāpēc vien, ka pats viņš kaut ko ir pār-

devis."¹ Tādējādi nauda kā apgrozības līdzeklis pārvar tiešai preču maiņai raksturīgās individuālās, laika un telpas robežas.

Vienlaikus padziļinās arī maiņas procesa pretrunas. Pirkšanas un pārdošanas aktu nošķirtība var izraisīt pārrāvumus preču apgrozībā. Ja viens preču ražotājs, pārdevis savu preci, nenopirks citu preci no otra preču īpašnieka, tam prece paliks nerealizēta, un viņš savukārt nevarēs nopirkt preci no trešā īpašnieka utt. Tā rezultātā tirgū izveidosies dažu preču pārprodukcija. Tādējādi nauda, funkcionējama kā apgrozības līdzeklis, rada ekonomisko krīžu formālu iespējamību. Krīžu neizbēgamību kapitālismā izraisa pretruna starp ražošanas sabiedrisko raksturu un piesavināšanās privāto formu.

Metamorfozē P-N-P vērtības preču forma ir apgrozības procesa sākuma un beigu punkts. Tādējādi preču kustība ir riņķojums. Nauda turpretī neatgriežas izejas punktā. Tā, piedalīdamās arvien jaunos un jaunos maiņas aktos, nepārtraukti attālinās no šī punkta. "Tāpat kustības forma, ko preču ražošana tieši piešķir naudai, ir naudas pastāvīga attālināšanās no izejas punkta, tās pāreja no viena preču īpašnieka rokām otra rokās jeb tās apgrozība."²

Naudas apgrozība ir viena un tā paša procesa pastāvīga atkārtotāšanās. Nauda mainās vietām ar vienmēr jaunām un jaunām precēm. Tāpēc naudas kustība ir nepārtraukta.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 108. lpp.

² Turpat, 109.-110. lpp.

Atšķirībā no precēm nauda kā apgrozības līdzeklis vienmēr atrodas apgrozībā. No tā izriet naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas divas īpatnības. 1. Šo funkciju pilda reāla, bet ne ideāla nauda. 2. Šo funkciju nauda pilda pārejoši, t. i., apgrozībā nauda nemitīgi pāriet no vienām rokām citās rokās. Pie viena preču īpašnieka nauda parasti ir tikai īsu brīdi.

Sākotnēji metāla nauda pildīja apgrozības līdzekļa funkciju lējumu veidā. Tā bija ļoti neērta naudas forma, jo katrā maiņas aktā vajadzēja lējumus dalīt, svērt utt. Tāpēc pārgāja uz naudas monetāro formu. "No naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas rodas tās monetārā forma."¹ Monēta ir ar valsts likumu noteiktas formas, svara un proves naudas metāla izstrādājums. Tādas naudas zīmes jeb simboli, kas apgrozībā aizvieto zelta monētas, ir sudraba, vara, niķeļa vai dažādu metālu sakausējuma monētas un papīrnauda. "Papīra nauda ir zelta zīmes jeb naudas zīmes. Tās attiecība pret preču vērtībām ir tāda, ka pēdējās ideāli izteicas tajos pašos zelta daudzumos, kas iegūst papīra zīmēs jutekliski uztveramu simbolisku izteiksmi. Papīra nauda tikai tiktāl ir vērtības zīme, ciktāl tā pārstāv zināmus daudzumus zelta, kas, tāpat kā jebkuri citi preču daudzumi, ir līdz ar to vērtības daudzumi."²

Ciktāl papīrnauda apgrozībā pārstāv noteiktu zelta daudzumu, tās apgrozību regulē zelta naudas apgrozības likums. K. Markss norādīja: "Specifisks pa-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 117. lpp.

² Turpat, 119. lpp.

pīra naudas apgrozības likums var rasties tikai no viņas attiecības pret zeltu, tikai no tā, ka viņa ir zelta pārstāve. Un šis likums ir vienkārši tāds, ka papīra naudas izlaidums jāierobežo ar daudzumu, kādā patiesi būtu apgrozījies zelts (vai sudrabs), kuru tā simboliski pārstāv."¹

Naudas apgrozības līdzekļa funkcija un vērtības mēra funkcija ir divu pretstatu vienība. Viena funkcija paredz otru. Pilnvērtīga nauda varēja pildīt vērtības mēra funkciju, tikai funkcionējot kā reāls apgrozības līdzeklis. Savukārt zelts nevarēja būt apgrozības līdzeklis, nebūdams vispārpieņemts preču vērtības mērs. Pretruna starp abām minētajām funkcijām izpaužas šādi. 1. Vērtības mēra funkciju pilda ideāla nauda, bet apgrozības līdzekļa funkciju - reāla nauda. 2. Vērtības mēra funkciju var pildīt tikai pilnvērtīga nauda, bet apgrozības līdzekļa funkcijā pilnvērtīgu naudu var aizstāt līdzvērtīgas naudas zīmes.

Nauda kā uzkrāšanas līdzeklis. Uzkrāšanas līdzekļa funkciju nauda sāk pildīt tad, ja preces pārdošanai neseko pirkšana, un līdz ar to nauda tiek izņemta no apgrozības, tā tiek uzkrāta. Uzkrāšanas līdzekļa funkciju nauda var pildīt tāpēc, ka tā ir vispārējs ekvivalents, pret kuru var iegūt jebkuru citu preci.

Nauda kā uzkrāšanas līdzeklis atšķiras no naudas kā vērtības mēra un naudas kā apgrozības līdzekļa. Kā iepriekš minējam, vērtības mēra funkciju var pildīt

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 119. lpp.

pilnvērtīga un ideāla nauda, apgrozības līdzekļa funkciju - nepilnvērtīga, bet ideāla nauda. Uzkrāšanas līdzekļa funkciju var pildīt tikai pilnvērtīga un reāla nauda, tātad zelta monētas.

Naudas uzkrājumu forma vēsturiskās attīstības gaitā ir izmainījusies. Pirmskapitālistiskajās sabiedrības formācijās raksturīga bija dārgumu uzkrāšana, t. i., zelta vai sudraba naudas un dārgmetālu izstrādājumu tieša uzkrāšana. Šāda uzkrājumu forma nesekmēja ekonomikas attīstību. Kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīga ir dārgumu pārvēršana kapitālā. Par uzkrāto naudu kapitālists iegādājas jaunus ražošanas līdzekļus, paplašina ražošanu, lai gūtu arvien lielāku peļņu. Ja kapitālists nepaplašina savu ražošanu, viņš uzkrāto naudu ar banku starpniecību aizdod citiem un atkal gūst peļņu aizdevuma procenta veidā.

Naudas uzkrājumu nepieciešamību, pirmkārt, nosaka preču ražošanas un realizācijas process. Preču ražotājam katru dienu jāpērk ražošanas līdzekļi un patēriņa priekšmeti. Savu produkciju viņš nevar realizēt regulāri tirgus stihisko apstākļu dēļ. "Lai pirktu nepārdodot, viņam vispirms jāpārdod nepērkot."¹ Tātad preču ražotājam jāuzkrāj zināma naudas rezerve, lai nodrošinātu nepārtrauktu preču ražošanu un realizāciju.

Otrkārt, naudas uzkrāšanas līdzekļa funkcija ir saistīta ar pilnvērtīgās metāla naudas apgrozību. K. Markss šajā sakarībā rakstīja: "Lai tiešām cirku-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 122. lpp.

lējošā naudas masa vienmēr atbilstu apgrozības sfēras pilnīgas piesātinātības pakāpei, tad katrā zemē esošajam zelta un sudraba daudzumam jābūt lielākam par to, kas vajadzīgs, lai katrā attiecīgajā brīdī pildītu monetāro funkciju. Šis nosacījums tiek izpildīts, pārvēršot naudu par dārgumu krājumu. Dārgumu krājuma rezervuāri kalpo vienlaikus kā novadkanāli un pievadkanāli apgrozībā esošajai naudai; tāpēc tā nekad nepārpilda apgrozības kanālus."¹ Tātad nauda uzkrāšanas līdzekļa funkcijā veic apgrozībā esošās naudas masas stihiska regulatora lomu. Kad, paplašinoties ražošanai, apgrozībā bija nepieciešams vairāk naudas, tā no uzkrājumiem pārgāja apgrozībā, sāka pildīt apgrozības līdzekļa funkciju. Un otrādi, sašaurinoties preču apgrozībai, nauda no apgrozības līdzekļa stihiski pārvērtās par uzkrājumu. Tā rezultātā pilnvērtīgā metāl-nauda apgrozībā vienmēr bija tik, cik nepieciešams tirgū esošo preču realizācijai.

Mūsdienu kapitālisma apstākļos nauda uzkrāšanas līdzekļa funkcijā nepilda apgrozībā esošās naudas daudzuma stihiskā regulatora lomu. Tas ir tādēļ, ka, pastāvot papīrnaudas apgrozībai, zelts nevar automātiski pāriet no uzkrājumiem apgrozībā un otrādi. Tomēr arī mūsdienu kapitālismā zelts paliek vienīgais īstenais uzkrāšanas līdzeklis. Zelts ir gan kapitalistisko valstu rezervju galvenā sastāvdaļa, gan arī privātās tezaurācijas līdzeklis. Papīrnauda nevar pildīt uzkrāšanas līdzekļa funkciju, jo tai pašai nav vērtības. Turklāt tā nemitīgi zaudē savu pirktspēju.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 124. lpp.

Zelta uzkrāšana ir buržuāzijas reakcija uz kapitālistisko valstu ekonomisko politisko un valūtas nestabilitāti. Zelta uzkrāšana ir arī īpaša veida apdrošināšanās pret papīrnaudas pirktspejas krišanos.

Naudas uzkrājumu veidošanu stimulē tas, ka pret naudu var apmainīt jebkuru preci. Paplašinoties preču naudas attiecībām, pieaug naudas vara sabiedrībā. Par naudu kapitālistiskajā sabiedrībā var iegūt ne tikai materiālas vērtības, bet arī augstu stāvokli sabiedrībā, varu u. tml. Nauda kļūst par varenu sabiedrisku spēku, kuru naudas īpašnieks var izmantot savās interesēs.

K. Markss atzīmēja, ka ļaužu bezgalīgo tieksmi uzkrāt naudu nosaka arī pretruna starp naudas kvantitatīvo robežu un kvalitatīvo neierobežotību. "Kvalitatīvi jeb pēc savas formas naudai nav robežu, t. i., tā ir vispārēja vieliskās bagātības pārstāve, tāpēc ka to var tieši pārvērst ikvienā precē. Bet tai pašā laikā katra reāla naudas summa kvantitatīvi ir ierobežota un tāpēc ir pirkšanas līdzeklis ar ierobežotu spēku. Šī pretruna starp naudas kvantitatīvo robežu un kvalitatīvo neierobežotību spiež dārgumu krājēju arvien no jauna turpināt Sizifa darbu uzkrāšanā."¹

Nauda kā maksāšanas līdzeklis. Maksāšanas līdzekļa funkciju nauda pilda, dzēšot parādsaistības. Parādsaistības galvenokārt rodas, pērkot un pārdodot preces uz kredīta, t. i., atliekot samaksu uz vēlāku laiku. Preču pārdošanu uz kredīta savukārt nosaka dažādu preču ražošanas un realizācijas nevienāds peri-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 123. lpp.

ods, kā arī dažu preču ražošanas un realizācijas sezonālais raksturs. Minēto iemeslu dēļ preces īpašnieks nevar pārdot savu preci, pirms nav nopircis sev nepieciešamās preces. Preču īpašniekam nav skaidras naudas, ar ko samaksāt pirkšanas brīdī, tāpēc viņš pērk preces uz kredīta. Pircējs – parādnieks nodod pārdevējam – kreditoram parādsaistību (vekseli). Tātad apgrozības līdzekļa funkciju pilda nevis nauda, bet naudā izteikta parādsaistība. Noteiktā termiņā pircējam jāatmaksā parādsaistībā minētā naudas summa. Šajā gadījumā nauda pilda maksāšanas līdzekļa funkciju.

Naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija loģiski un vēsturiski ir saistīta ar iepriekš aplūkotajām naudas funkcijām. Pirms nauda kļūst par maksāšanas līdzekli, pērkot un pārdodot preces uz kredīta, tai jāfunkcionē kā vērtības mēram. Lai noteiktu parādsaistības summu, preču vērtība vispirms jāizteic naudā. Samaksa par precēm seko vēlāk – iestājoties kredīta termiņam. Arī apgrozības līdzekļa un uzkrāšanas līdzekļa funkcijas vēsturiski nauda pildīja pirms maksāšanas līdzekļa funkcijas. Pirms preces sāka pārdot uz kredīta, tās pārdeva par skaidru naudu. Pirms nauda funkcionēja kā maksāšanas līdzeklis starp aizdevēju un aizņēmēju, aizdevējs to uzkrāja kā dārgumu.

Attīstoties ražošanai un preču apgrozībai, paplašinās kredīta attiecības starp preču ražotājiem. Parādsaistību sistēma ir sasaistījusi daudzus jo daudzus preču ražotājus. Plašas kredīttiecības starp preču ražotājiem ir pamats parādsaistību savstarpējai dzēšanai. No tā savukārt izriet divi svarīgi secinājumi. Pirmkārt, nauda maksāšanas līdzekļa funkcijā ietver iekšēju pretrunu. K. Markss rakstīja: "Naudas

kā maksāšanas līdzekļa funkcija ietver sevī tiešu pretrunu. Ciktāl maksājumi tiek savstarpēji dzēsti, nauda funkcionē tikai ideāli kā aprēķina nauda jeb vērtības mērs. Taču ciktāl jāizdara īsteni maksājumi, nauda parādās nevis kā apgrozības līdzeklis, ... bet gan kā sabiedriskā darba individuāls iemiejums, kā patstāvīga maiņas vērtības esamība jeb absolūta prece."¹ Tātad, lai pildītu maksāšanas līdzekļa funkciju, naudai jāpārvēršas no ideālas formas reālā formā.

Otrkārt, ja kāds posms termiņā nesamaksā parād-saistību, tad maksātnespējīgi var kļūt arī pārējie preču ražotāji, kas saistīti savā starpā ar parād-saistībām. Tātad naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija, tāpat kā apgrozības līdzekļa funkcija, ietver sevī ekonomisko krīžu formālu iespējamību.

Pirmskapitālistiskajās sabiedrības formācijās nauda funkcionēja galvenokārt kā apgrozības līdzeklis. Maksāšanas līdzekļa funkcija bija ierobežota sa-karā ar kredīta vāju attīstību. Kapitālisma apstākļos naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas nozīme strau-ji pieauga. Šī funkcija kļuva par galveno, salīdzinot ar apgrozības līdzekļa funkciju. Pirmkārt, plaši at-tīstījās preču pārdošana uz kredīta. Pašlaik nauda kā apgrozības līdzeklis galvenokārt funkcionē mazum-tirdzniecībā. Vairumtirdzniecībā un it sevišķi starp-tautiskajā tirdzniecībā nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis. Kā maksāšanas līdzeklis nauda plaši fun-kcionē arī ārpus preču apgrozības, samaksājot dažādas

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 127. lpp.

finansiālas saistības: nodokļus, zemes nomu, ēku īri utt.

Otrkārt, kapitālismā rodas jauna prece - darba spēks, kuru strādnieki vienmēr pārdod kapitālistiem uz kredīta. Līdz ar to nauda kā maksāšanas līdzeklis sāka funkcionēt jaunā sfērā, izmaksājot darba algu.

Treškārt, kapitālismā plaši attīstījās banku sistēma un līdz ar to - banku kredīts. Banku kredīta atmaksa ir vēl viena naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcionēšanas joma.

Plaši attīstoties banku sistēmai un kredīta attiecībām, no naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas rodas apgrozības līdzeklis - kredītnauda. "Kredīta nauda rodas tieši no naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas, pie kam parāda saistības par pārdotajām precēm savukārt sāk apgrozīties, pārnesot parāda prasības no vienas personas uz otru."¹ Kredīta nauda ir dažāda veida parādsaistības: vekseļi, banknotes, čeki.

Pasaules nauda. Pasaules naudas funkcija nozīmē reālas pilnvērtīgas naudas piedalīšanos starptautiskajos norēķinos. Šādas funkcijas materiālais priekšnosacījums bija preču ražošanas, ārējās tirdzniecības un citu starptautisko sakaru attīstība.

Salīdzinot ar iekšējā apgrozībā esošo naudu, pasaules naudai ir atšķirīga forma. Vienas valsts robežās līdz ar pilnvērtīgo naudu var apgrozīties arī nepilnvērtīgas monētas un papīrnauda. "Iziedama ārpus iekšējās apgrozības sfēras, nauda nomet no sevis šajā sfērā iegūtās lokālās formas - cenu mēroga, monētu,

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 128. lpp.

sīknaudas, vērtības zīmju – un atkal parādās savā sākotnējā formā kā cēlmetālu stiepi."¹

Pasaules naudas funkcija logiski un vēsturiski izriet no visām iepriekšējām naudas funkcijām. K. Markss rakstīja: "Pasaules nauda funkcionē kā vispārējs maksāšanas līdzeklis, vispārējs pirkšanas līdzeklis un vispār kā absolūti sabiedriska bagātības realizācija."² Galvenā ir maksāšanas līdzekļa funkcija, jo starptautiskā tirdzniecība ir plaša vairumtirdzniecība, kur preces pārdod uz kredīta vai arī pircējs avansē naudu preču samaksai.

Preču apmaiņa starp valstīm ne vienmēr notiek uz kredīta. Kari, starptautisko attiecību saasināšanās, ekonomiskie satricinājumi, neražas u. tml. traucē normālu preču apmaiņu starp valstīm. Tā rezultātā kādai atsevišķai valstij ir jāpērk preces par skaidru naudu. Tādā gadījumā pasaules nauda ir starptautisks pirkšanas līdzeklis.

Pasaules nauda, kā norādīja K. Markss, ir arī vispārēja sabiedrības bagātības realizācija. Ar pasaules naudas starpniecību pārvieto bagātību no vienas zemes uz otru, ja šāda pārvietošana preču formā nav iespējama tirgus konjunktūras vai citu iemeslu dēļ. Piemēram, tā notiek, ja valdošās šķiras pārvieto savus zelta krājumus uz ārzemju bankām, ja kapitālu eksportē naudas formā, ja pārved peļņu no ārzemju investīcijām, ja maksā kontribūciju u. tml.

Valsts monopolistiskā kapitālisma apstākļos pa-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 130. lpp.

² Turpat.

saules naudas funkcija ir izmainījusies. Vienlaikus ar zeltu kā maksāšanas, pirkšanas un rezerves līdzeklis starptautiskajā apgrozībā funkcionē arī dažu valstu nacionālās valūtas. Pasaules naudas aizvietotāja lomu visbiežāk pilda to valstu valūtas, kuras attiecīgajā periodā ir vadošās pasaules ekonomiskajos darījumos. 1944. gada Bretonvudas vienošanās par rezerves valūtām atzina ASV dolāru un Anglijas sterlipu mārciņu. Septiņdesmito gadu pasaules valūtas krīze ir ievērojami iedragājusi arī minēto nacionālo valūtu stāvokli starptautiskajā apgrozībā. Prakse parādīja, ka zelts kā pasaules naudas rezerve ir daudz stabilāks nekā nacionālās valūtas - dolārs un sterlipu mārciņa, kas pastāvīgi zaudē savu pirktspēju.

46. 1.3. Naudas apgrozības likums

Naudas apgrozības likums ir vispārējs ekonomiskais likums, kas nosaka apgrozībā nepieciešamo naudas daudzumu. Apgrozībā nepieciešamo pilnvērtīgās naudas daudzumu nosaka, realizējamo preču cenu summu dalot ar vienāda nosaukuma naudas vienību apgrozības ātrumu. Tāds ir naudas apgrozības likuma vispārējs formulējums, kurš izriet no naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas. Ja apgrozībā nepieciešamo naudas daudzumu apzīmē ar ND, realizējamo preču cenu summu ar CS un naudas apgrozības ātrumu ar NA, tad naudas apgrozības likumu var izteikt ar formulu $ND = \frac{CS}{NA}$.

Preču cenu summa savukārt veidojas no diviem lielumiem: realizējamo preču daudzuma un cenu līmeņa. Trešais faktors, kurš nosaka naudas daudzumu apgrozībā, ir naudas apgrozības ātrums. To mēra ar naudas

vienības apritu skaitu noteiktā laika periodā. Viena un tā pati naudas vienība gada laikā vairākkārt pāriet no rokas rokā kā starpnieks preču pirkšanā un pārdošanā. Tāpēc naudas daudzums apgrozībā vienmēr ir mazāks par preču cenu summu. Ja, piemēram, gadā jārealizē preces par 50 tūkst. franku un katrs franks apgrozās 10 reizes, tad minētās preču summas realizēšanai apgrozībā jābūt 5 tūkst. franku.

Visi faktori, kas nosaka naudas daudzumu apgrozībā, galu galā ir atkarīgi no ražošanas apstākļiem. Jo vairāk attīstīta darba sabiedriskā dalīšana un vairāk preču tiek ražots pārdošanai, jo augstāks ir darba ražīgums un zemāka preču vērtība un cenas. Naudas daudzums apgrozībā nenosaka preču cenu līmeni, kā apgalvo buržuāziskie ekonomisti, bet gan naudas daudzums apgrozībā ir atkarīgs no preču cenām. Preču cenas savukārt nosaka preču vērtība un naudas (pilnvērtīgas) vērtība. No tā izriet, ka naudas daudzums apgrozībā ir pretēji proporcionāls naudas vērtībai. Ja, piemēram, darba ražīguma pieauguma rezultātā zelta vērtība samazinās divas reizes, tad preču cenas pieaugs divas reizes un apgrozībā būs nepieciešams divas reizes vairāk naudas.

Naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija izmaina naudas apgrozības likuma formulējumu. Šī funkcija, kā minējam iepriekš, ir saistīta ar preču pārdošanu uz kredīta un maksājumu savstarpēju dzēšanu bez skaidras naudas līdzdalības. Ievērojot teikto, naudas apgrozības likumu var formulēt šādi. Pastāvot noteiktam naudas apgrozības ātrumam, apgrozības līdzekļu un maksāšanas līdzekļu kopējā summa ir vienāda ar realizācijai paredzēto preču cenu summu mīnus to preču cenu summa, kuras realizētas uz kredīta, plus to maksājumu

summa, kuriem ir pienācis maksāšanas termiņš, mīnus savstarpēji dzēsto maksājumu summa. Atbilstoši minētajam likumam mainās formula apgrozībā nepieciešamā naudas daudzuma noteikšanai:

$$ND = \frac{CS - K + M - SN}{NA},$$

kur K - uz kredīta pārdotās preces;

M - maksājumi, kuriem ir pienācis maksāšanas termiņš;

SN - savstarpējie norēķini.

Apgrozībā nepieciešamā naudas daudzuma noteikšanā svarīga nozīme ir naudas apgrozības ātrumam. Pildot apgrozības līdzekļa funkciju, naudas apgrozības ātrums atkarīgs no tā, cik ātri notiek pirkšanas un pārdošanas akti. Turklāt šo aktu sakrišana telpā un laikā neļauj samazināt naudas masu uz apgrozības paātrināšanas rēķina. Palielinoties preču apgrozījumam, palielinās naudas masa apgrozībā. Turpretī maksāšanas līdzekļa funkcijā maksājumu koncentrācija telpā un laikā palielina naudas apgrozības ātrumu un līdz ar to samazina apgrozībā nepieciešamo naudas daudzumu. Maksājumu koncentrācija dod iespēju plaši attīstīt savstarpējos norēķinus un arvien lielāku daļu maksājumu prasību samaksāt no tekošajiem iepēmumiem.

Maksājumu koncentrāciju nodrošina plaši attīstīta banku sistēma. Naudas apgrozības paātrināšanai bankas plaši izmanto jaunākos zinātnes un tehnikas sasniegumus. Radio, telegrāfa un ESM pielietošana paātrina maksāšanas līdzekļu apgrozību kā nacionālā, tā starptautiskā mērogā. Moderno tehniku bankas pielieto arī naudas inkasācijā un kases operāciju veikšanā (monētu šķirošanas automāti u. tml.). Tas dod iespēju

ik dienas koncentrēt bankās lielāko daļu tirdzniecības ieņēmumu un no tiem izmaksāt darba algu, pensijas utt. Tādējādi naudai ir iespējas nepārtraukti funkcionēt gan kā apgrozības līdzeklim, gan arī kā maksāšanas līdzeklim.

1.4. Naudas loma kapitālistiskajā atražošanā

Naudas pārvēršanās kapitālā. Kapitālistiskajā sabiedrībā nauda kā cilvēku ekspluatācijas līdzeklis pārvēršas kapitālā. Tā ir kvalitatīvi jauna naudas loma, salīdzinot ar tās lomu vienkāršajā preču ražošanā. Kā notiek naudas pārvēršanās kapitālā? Kapitālismā nauda ir pilnīgi attīstījusies kā vispārējs ekvivalents. Nauda ir vispārējs ekvivalents sabiedriskā darba produktu masai un cilvēka darba spējām. Kapitālisti par naudu pērk gan ražošanas līdzekļus, gan arī darbaspēku. Ražošanas procesā radītai virsvērtībai pēc preču realizācijas arī ir naudas forma. Tāpēc nauda, kuru kapitālisti izlieto kā algotu strādnieku ekspluatācijas līdzekli, ir nevis parasta nauda, bet gan naudas kapitāls. Naudu par kapitālu pārvērš kapitālistiskais ražošanas veids, bet nevis pašas naudas īpašības. "Nauda... kapitālistiskās ražošanas apstākļos ir pārvēršama par kapitālu un šādas pārvēršanas rezultātā no attiecīgās vērtības kļūst par vērtību, kas pati pieaug, palielinās."¹

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 306. lpp.

Naudas loma individuālā kapitāla atražošanā. Nauda pārvēršas par kapitālu tāpēc, ka tās funkcionēšana ir ietverta rūpnieciskā kapitāla riņķojumā. Naudas kapitālam rūpnieciskā kapitāla riņķojumā ir divējāda nozīme. Pirmkārt, tas sagatavo apstākļus kapitālistiskajai ražošanai, jo par naudu kāpitālisti pērk ražošanas līdzekļus un darbaspēku. Otrkārt, nauda ir preču kapitāla un tajā ietvertās virsvērtības realizācijas forma.

Tomēr ne visa naudas apgrozība kapitālismā ir saistīta ar kapitāla kustību. Darbaspēka pirkšanai izdotā nauda kapitālistam ir kapitāls. To pašu naudu, saņemusi darba algas veidā, strādnieki izlieto kā ienākumu patēriņa priekšmetu pirkšanai. Par realizēto produkciju saņemtā nauda kapitālistam ir kapitāls. Kad daļu no šiem iepēmumiem kapitālists izlieto personīgā patēriņa priekšmetu iegādei, tad šī nauda ir ienākums, nevis kapitāls. Tādējādi kapitālismā naudas apgrozības viena daļa ir saistīta ar kapitāla kustību, otra - ar ienākumu izlietošanu. Pirmajā gadījumā nauda funkcionē galvenokārt kā maksāšanas līdzeklis, otrajā - kā apgrozības līdzeklis.

Naudas loma sabiedriskā kapitāla atražošanā. Naudas loma sabiedriskā kapitāla atražošanā izpaužas tādējādi, ka nauda nodrošina sabiedriskā kopprodukta realizāciju. Nauda, kas piedalās sabiedriskā kopprodukta realizācijā, veic riņķojumu un atgriežas pie kapitālista, kurš to ir laidis apgrozībā. Vispirms jāatzīmē, ka naudas apgrozības sākuma punkts ir kapitālisti. Strādniekiem līdz sava darba spēka pārdošanai nav naudas. Naudu darba algas formā viņi saņem no kapitālistiem. Pieņemsim, ka I nodalījuma kapitālisti izmaksā saviem strādniekiem darba algu 5000 naudas

vienību. I nodalījuma strādnieki par šo naudu pērk patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem. Tie savukārt šo naudu izlieto ražošanas līdzekļu pirkšanai no I nodalījuma kapitālistiem. Tādējādi nauda, kuru laida apgrozībā I nodalījuma kapitālisti, atgriezās pie viņiem atpakaļ. Analogisku riņķojumu veic nauda, kuru laiž apgrozībā II nodalījuma kapitālisti. "... kas cita preces pirkšanai ir avansējis naudu, tas saņem to atpakaļ, pārdodot pats savu preci."¹

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1976, 2. sēj., 367. lpp.

2. KREDĪTA MARKSISTISKĀS TEORIJAS PAMATI

2.1. Aizdevuma kapitāla un kredīta būtība

Aizdevuma kapitāla jēdziens un īpatnības. Aizdevuma kapitāls ir naudas kapitāls, kuru kapitālists - naudas īpašnieks aizdod funkcionējošam kapitālistam nolūkā saņemt ienākumu procenta veidā. Aizdevuma kapitālu raksturo arī kā kapitālu - īpašumu pretstatā kapitālam - funkcijai vai kā procentus nesošu kapitālu. Aizdevuma kapitāls ir kapitāla īpaša vēsturiska forma, kura nomainīja augļotāju kapitālu. Augļotāju kapitāls izteica pirmskapitālistiskās ražošanas attiecības. Aizdevuma kapitāls radās kapitālistiskajā sabiedrībā un kā ekonomiska kategorija izteic kapitālistiskās ražošanas attiecības.

Aizdevuma kapitālam ir vairākas īpatnības, kurās atklājas aizdevuma kapitāla būtība un atšķirība no rūpnieciskā un tirdznieciskā kapitāla.

1. A i z d e v u m a k a p i t ā l s i r k a p i t ā l s - ī p a š u m s. Kapitālists - naudas kapitāla īpašnieks neizlieto savu kapitālu ražošanā vai preču pirkšanai. Viņš aizdod kapitālu funkcionējošam kapitālistam: rūpniekam vai tirgotājam. Funkcionējošais kapitālists aizņemto kapitālu izlieto ražošanā. Kapitāls veic ripkojumu un atgriežas pie funkcionējošā kapitālista, turklāt atgriežas nevis

sākotnējā summā, bet ar pieaugumu. No riņķojuma atpakaļ saņemtais kapitāls ir jāatdod naudas kapitālistam - aizdevējam, jo tas nav zaudējis īpašuma tiesības uz aizdoto kapitālu. Turklāt par aizdevuma kapitāla izmantošanu naudas kapitālistam jāsamaksā noteikta peļņas daļa - procents.

2. A i z d e v u m a k a p i t ā l s i r k a p i t ā l s - p r e c e. Aizdevuma kapitāls ārēji līdzinās precei, kuru naudas kapitālists pārdod rūpniekam vai tirgotājam. Tomēr tā ir īpaša prece, kas atšķiras no parastajām precēm. Aizdevuma kapitālam, tāpat kā precei, ir vērtība un lietošanas vērtība. Aizdevuma kapitāla kā preces cena ir procents. Atšķirībā no parastajām precēm šī cena neizteic preces vērtību, tā ir daudzkārt mazāka par aizdotā kapitāla summu. K. Markss aizdevuma procentu nosauca par cenas iracionālu formu. "Te cena ir reducēta uz savu tīri abstrakto un bezsatura formu, uz tādu formu, ka tā ir noteikta naudas summa, kura tiek samaksāta par kaut ko tādu, kas kādā veidā figurē kā lietošanas vērtība."¹ Aizdevuma kapitāla kā preces lietošanas vērtību K. Markss skaidro šādi. "Tā ir lietošanas vērtība, kura ir naudai tāpēc, ka nauda ir pārvēršama par kapitālu, var funkcionēt kā kapitāls un tāpēc ne tikai saglabā savu sākotnējo vērtības lielumu, bet arī rada savā kustībā noteiktu virsvērtību, vidējo peļņu... Pārējo preču lietošanas vērtība beigu beigās tiek patērēta, un līdz ar to zūd preces substance un ar to arī tās vērtība. Precei - kapitālam turpretim ir

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 320. lpp.

tā īpatnība, ka, patērējot tās lietošanas vērtību, tās vērtība un lietošanas vērtība ne tikai saglabājas, bet vēl arī palielinās."¹ Tālāk K. Markss norādīja, ka tieši šo naudas kapitāla lietošanas vērtību - spēju radīt vidējo peļņu - atsavina naudas kapitālists rūpniecības kapitālistam uz to laiku, uz kuru viņš piešķir tam tiesību rīkoties ar aizdoto kapitālu.

3. Aizdevuma kapitālam ir specifiska atsavināšanas forma - aizdevuma forma. Aizdevuma būtība ir tā, ka šajā atsavināšanas formā vērtības kustība notiek vienā virzienā. Vispirms kapitāls pāriet no aizdevēja pie aizņēmēja. Noteiktajā termiņā kapitāls kopā ar procentu atgriežas atpakaļ pie aizdevēja. Ne pirmajā, ne arī otrajā gadījumā nenotiek vērtības ekvivalenta kustība pretējā virzienā. Ar to arī kapitāla kustības aizdevuma forma atšķiras no pirkšanas - pārdošanas. Pēdējā gadījumā pārdevējs nodod precī pircējam un vienlaikus saņem pretī ekvivalentu vērtību - noteiktu naudas summu. Tātad šeit ekvivalentās vērtības kustība notiek vienlaikus divos pretējos virzienos. K. Markss norādīja, ka aizdošana ir atbilstoša forma, lai atsavinātu vērtību kā kapitālu un nevis kā naudu vai precī.

4. Aizdevuma kapitāla kustība atšķiras no funkcionējošā kapitāla kustības. Atšķirībā no rūpnieciskā kapitāla riņķojuma $N - P \dots R \dots$ $\dots P' - N'$ un tirdznieciskā kapitāla riņķojuma

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 317.-318. lpp.

N - P - N' aizdevuma kapitāla kustību vispārējā veidā izteic formula N - N'. Lai labāk izprastu aizdevuma kapitāla kustību, šī formula jāuzraksta izvērstā veidā: N - N - P - N' - N'. "Divreiz šeit parādās 1) naudas kā kapitāla izdošana, 2) tās kā realizēta kapitāla - kā N' jeb $N + \Delta N$ atpakaļatplūšana."¹

Aizdevuma kapitāla N pirmā pārvietošanās izteic to, ka naudas kapitālists nodod savu kapitālu funkcionējošam kapitālistam. Otrā N pārvietošanās nozīmē to, ka funkcionējošais kapitālists par šo naudu pērk preces (tirgotājs) vai pārvērš to par ražīgu kapitālu (rūpnieks). Tāpēc N otrā pārvietošanās ir saistīta ar preces metamorfozu vai kapitāla atražošanu.

K. Markss norādīja, ka divkārtējai naudas kapitāla izdošanai atbilst divkārtēja tās atgriešanās. "Aizdotais kapitāls atplūst atpakaļ divas reizes; atražošanas procesā tas atgriežas pie funkcionējošā kapitālista, un pēc tam atgriešanās atkārtojas vēlreiz kā kapitāla nodošana kreditoram, naudas kapitālistam, kā kapitāla atpakaļsamaksa tā patiesajam īpašniekam, kapitāla juridiskajam izejas punktam."²

Aizdevuma kapitāla kustības analīze rāda, ka aizdevuma kapitāls vienmēr ir vienā un tajā pašā - naudas formā atšķirībā no rūpnieciskā kapitāla, kurš vienlaikus ir naudas, ražīgā un preču formā, un - tirdznieciskā kapitāla, kurš vienlaikus ir naudas un preču formā.

5. A i z d e v u m a k a p i t ā l s i r

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 308. lpp.

² Turpat, 312. lpp.

kapitāla visvairāk fetišistiskā formā. Aizdevuma kapitāla fetišistiskais raksturs izpaužas kā naudas pašas spēja palielināties, nest procentus. "Tāpat kā augšana ir raksturīga kokiem, tā arī naudas radīšana šķiet raksturīga kapitālam tā naudas kapitāla formā."¹ Aizdevuma kapitāla kustības vispārējā formula $N - N'$ neatklāj vērtības pieauguma avotu. Kapitāls parādās kā noslēpumains sava paša pieauguma avots. Rodas iespaids, ka naudai ir brīnumaina spēja pieaugt pilnīgi neatkarīgi no ražošanas vai preču apgrozības procesa. Peļņas un procenta faktiskais avots ir virsvērtība, kas radusies algota darbaspēka ekspluatācijas rezultātā.

6. Aizdevuma kapitāls ir kapitāla visparazitiskākā forma. Šī īpašība izriet no tā, ka naudas kapitālists nepiedalās ne materiālajā ražošanā, ne uzņēmuma vadībā vai pārvaldē. Tomēr algotā darbaspēka ekspluatācijā naudas kapitālists piedalās tāpat kā funkcionējošais kapitālists. Tādēļ aizdevuma kapitāla formā visaugstāko pakāpi sasniedz antagonisms starp darbu un kapitālu.

Aizdevuma kapitāla veidošanās avoti. Aizdevuma kapitāla veidošanās avoti galvenokārt ir saistīti ar rūpnieciskā kapitāla riņķojumu. Pirmais aizdevuma kapitāla avots ir naudas kapitāls, kurš uz laiku atbrīvojas rūpnieciskā kapitāla riņķojumā. Naudas kapitālu atbrīvošanās cēloņi ir vairāki.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 353. lpp.

Pirmkārt, pamatkapitāla pakāpeniska nolietošānās. Amortizācijas atskaitījumus izdara regulāri, bet izlieto šos līdzekļus periodiski. Līdz pamatkapitāla pilnīgai atjaunošanai amortizācijas fonda līdzekļi uzkrājas kā brīvs naudas kapitāls. Otrkārt, gatavās produkcijas realizācijas perioda nesakrišana ar izejvielu, palīgmateriālu utt. iegādes laiku. Pēc gatavās produkcijas realizācijas naudas iepēšanu zināma daļa veido uz laiku brīvu naudas kapitālu. Treškārt, darba spēka samaksas pakāpenība. Produkcijas realizācija laikā nesakrīt ar darba algas izmaksu. Tāpēc uz laiku rodas brīvas naudas kapitāls. Ceturtkārt, nepieciešamība uzkrāt paplašinātai atražošanai paredzēto virsvērtību. Ja realizācijas iepēšanu sastāvā saņemtais virsvērtības nepietiek jaunu ražošanas līdzekļu iegādei, tā jāuzkrāj naudas formā. Tādējādi rodas uz laiku brīvs naudas kapitāls.

Otrais aizdevuma kapitāla veidošanās avots ir r a n t j ē k a p i t ā l i. Rantjē jeb naudas kapitālisti savus kapitālus neiegulda ne rūpniecībā, ne tirdzniecībā, bet aizdod citiem kapitālistiem vai valstij.

Trešais aizdevuma kapitāla avots ir kapitālistiskās sabiedrības dažādu šķirņu un slāņu n a u d a s u z k r ā j u m i u n i e t a u p ī j u m i, kurus noguldījumu veidā akumulē bankas. Bez tam aizdevuma kapitālā pārvēršas valsts budžeta, apdrošināšanas kompāniju, arodbiedrību un citu organizāciju uz laiku brīvie naudas līdzekļi.

Tādējādi uz laiku brīvie naudas kapitāli, kas veidojas rūpnieciskā kapitāla riņķojumā, iedzīvotāju uzkrājumi un valsts līdzekļi kopā veido aizdevuma kapitālu.

Kredīta būtība un nepieciešamība. Kredīts ir aizdevuma kapitāla kustības forma. Aizdevuma kapitāla kustība notiek īpašā formā - aizdevuma jeb kredīta formā. Šīs kustības raksturīgākās īpašības ir šādas: 1) vērtības kustība notiek vienā virzienā; 2) kreditors saglabā īpašuma tiesības uz kredīta objektu - aizdevuma kapitālu; 3) īpašums atdalās no tā izmantošanas; 4) nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis; 5) aizdevuma mērķis ir nauda kā vērtības forma; 6) aizdevuma formā nauda pabeidz apgrozības procesu.

Aizdevums kā aizdevuma kapitāla kustības forma ir arī noteiktu ekonomisko attiecību nesējs jeb šo attiecību materializācija. Kredīts kā ekonomiska kategorija izteic ekonomiskās attiecības, kuras rodas un attīstās uz aizdevuma pamata. Kredīta attiecības veidojas ne ražošanā, bet apgrozībā. Ar kredīta starpniecību notiek saražoto preču maiņa. Kredīta attiecību sociāli ekonomiskais raksturs ir atkarīgs no kredīta subjekta, proti, vai aizdevēja un aizņēmēja lomā ir vienkāršie preču ražotāji vai naudas kapitālisti un rūpniecības kapitālisti. Pēdējais gadījums ir raksturīgs attīstītajam, monopolistiskajam kapitālismam. Šajā periodā kredīta attiecības ir atdalījušās kā patstāvīgs ekonomisko attiecību tips. Par kredīta objektu ir kļuvis aizdevuma kapitāls. Tādēļ pēc sava sociāli ekonomiskā rakstura kredīta attiecības ir kapitālistiskās ražošanas attiecības.

Kredīta objektīvo nepieciešamību nosaka kapitāla rīpkojuma likumsakarības. K. Markss norādīja, ka ražošanas procesu nevar atjaunot, kamēr prece nav pārvērsta naudā. Ražošanas procesam jānotiek nepārtraukti. Tomēr šī procesa atsevišķas fāzes telpā un laikā

sadalās kā patstāvīgi, viens no otra neatkarīgi procesi. Tāpēc kapitālistiskās ražošanas būtiskajam nosacījumam – atsevišķu stadiju nepārtrauktībai ir gadījuma raksturs. Kredīts ir tas, kas ar kapitāla starpniecību likvidē, novērš šo gadījuma raksturu. Tādējādi K. Markss kredīta nepieciešamību saskatīja ražošanas procesa nepārtrauktības nodrošināšanā. K. Markss norādīja, ka šīs kredīta nepieciešamības nosacījums izriet tieši no ražošanas procesa īpatnības un tādēļ tas ir kredīta nepieciešamības galvenais nosacījums.

Kā vienu no kredīta nepieciešamības nosacījumiem K. Markss minēja atšķirības dažādu preču ražošanas ilgumā un laikā. "... starpība dažādu preču ražošanas ilgumā un laikā nosaka to, ka viens parādās kā pārdevējs tad, kad otrs vēl nevar parādīties kā pircējs... Tādā kārtā starp preču īpašniekiem rodas kreditora un parādnieka attiecība, – attiecība, kura, tiesa gan, veido kredītsistēmas dabisko pamatu, bet var pilnīgi attīstīties arī pirms pēdējās pastāvēšanas."¹

Kredīta nepieciešamību izraisa arī tādi faktori kā ražošanas sezonālais raksturs, darba sabiedriskā dalīšana u. c. "Viens preču veids prasa garāku, otrs – īsāku laiku savai ražošanai. Dažādu preču ražošana ir saistīta ar dažādiem gadalaikiem. Viena prece dzimst pie sava paša tirgus, citai jāveic ceļojums uz tālu tirgu. Tāpēc viens preču īpašnieks var uzstāties kā pārdevējs, iekām otrs būs uzstājies kā pircējs...

¹ Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 137. lpp.

Pārdevējs kļūst par kreditoru, pircējs - par parādnieku."¹

Kapitāla ripkojuma īpatnības nosaka ne tikai kredīta nepieciešamību, bet arī tā iespējamību: vienā atražošanas iecirknī rodas nepieciešamība pēc papildu naudas kapitāla, citā iecirknī - uz laiku atbrīvojas naudas kapitāls (sk. Aizdevuma kapitāla avoti). Atbrīvojies naudas kapitāls ilgstoši nevar palikt neizmantots. Naudas kapitāls, tāpat kā jebkura kapitāla forma, var pastāvēt kā kapitāls tikai tad, ja tas nemitīgi pieaug, palielinās. Tādēļ naudas kapitāla īpašnieks aizdod savu kapitālu funkcionējošajam kapitālistam, lai saņemtu to atpakaļ ar procentu.

Kredīts kā vērtības kustības forma ir nogājis garu attīstības ceļu: no pirmatnējās kopienas sabrukuma perioda līdz mūsdienu attīstītajam kapitālismam. Kapitālistiskā kredīta vēsturisks priekštecis bija augļotāju kredīts. Augļotāju kredīta raksturīgākās iezīmes bija šādas. 1. Aizpēmēji bija sīkražotāji, vergturi, feodāļi; kreditori - tirgotāji, klosteri, baznīcas. 2. Zemnieki un amatnieki aizpēmās naudu, lai iegādātos patēriņa priekšmetus un samaksātu parādus. Valdošās šķiras izmantoja kredītu savu parazītisko vajadzību apmierināšanai, greznuma priekšmetu pirkšanai, kara izdevumu segšanai. 3. Ļoti augsts aizdevuma procenta līmenis. Nereti procenta veidā bija jāatdod ne tikai viss virsprodukts, bet arī daļa no nepieciešamā produkta.

Kredīta funkcijas. Kredīta funkcijas ir kredīta

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 125. lpp.

kā ekonomiskās kategorijas būtības un specifiskās kustības izpausmes formas. Mūsdienu kapitālismā kredīts funkcionē kā

- 1) kapitāla pārdales līdzeklis;
- 2) skaidrās naudas aizvietošanas līdzeklis;
- 3) ekonomikas regulēšanas līdzeklis.

Kapitāla pārdales funkcija nozīmē, pirmkārt, to, ka kredīta formā akumulē un pārvērš aizdevuma kapitālā uzpēmumu, personīgā sektora un valsts brīvos naudas kapitālus; otrkārt, ar kredīta mehānisma palīdzību aizdevuma kapitālu pārdala starp nozarēm - to novirza tajās nozarēs, kuras sola lielāku peļņu un kurām ir priekšrocības sakarā ar ekonomikas attīstības nacionālo programmu īstenošanu.

Kredīta kā skaidras naudas aizvietošanas funkcija nozīmē to, ka uz kredīta operāciju pamata tiek izlaisti apgrozības līdzekļi: vekseli, banknotes, čeki, kas apgrozībā aizvieto metāla (zelta un sudraba) naudu. Šis process ir pabeigts sakarā ar pilnvērtīgās metāla naudas aizstāšanu ar vērtības zīmēm. Pastāvot kredītnaudas un papīrnaudas apgrozībai, skaidrā nauda apgrozībā tiek aizstāta ar kredīta operācijām, uz kuru pamata plaši lieto bezskaidras naudas norēķinus. Tādējādi, kredītam funkcionējot kā skaidrās naudas aizvietošanas līdzeklim, nauda arvien vairāk funkcionē kā maksāšanas līdzeklis un arvien mazāk - kā apgrozības līdzeklis.

Kredīta kā ekonomikas regulēšanas līdzekļa funkcija nozīmē to, ka valsts, izmainot kredīta apjomu un dinamiku, iedarbojas uz ekonomiku. Galvenokārt kredītu

izmanto ekonomikas regulēšanā, kas vērsta pret ražošanas ciklisko raksturu. Šajā nolūkā valsts iejaucas aizdevuma kapitāla stihiskajā kustībā. Monopolistiskās buržuāzijas interesēs valsts regulē pieeju aizdevuma kapitāla avotiem, atvieglo vai apgrūtina aizdevumu saņemšanu.

Kredīta dinamiku pirmām kārtām nosaka kapitālistiskās ražošanas cikliskais raksturs. Tomēr kredīta regulēšana, kaut arī nedaudz, ietekmē aizdevumu sadalījumu starp nozarēm atbilstoši valsts monopolistiskā kapitālisma mērķiem. Ar kredīta regulēšanas palīdzību valsts cenšas vājināt kapitālisma pretrunas, aizkavēt ekonomiskās krīzes, inflāciju utt. Lai veicinātu konjunktūru, palielinātu pieprasījumu, buržuāziskā valsts izmanto kredītu kapitālieguldījumu, dzīvokļu celtniecības un eksporta stimulēšanai. Valsts sekmē ilgliešanas priekšmetu pārdošanu uz kredīta, jaunu zemes rajonu apgūšanu u. tml.

Kredīta loma. Ar kredīta lomu jāsaprot tie sociāli ekonomiskie rezultāti, kas rodas, kredītam pildot savas funkcijas.

Pildot kapitāla pārdales līdzekļa funkciju, kredīts pirmām kārtām sekmē peļņas normas izlīdzināšanos un vidējās peļņas normas izveidošanos. Ar kredīta starpniecību kapitāli pārplūst no nozarēm ar zemu peļņas normu uz nozarēm ar augstu peļņas normu. Bez kredīta starpniecības šāda kapitāla pārplūšana būtu apgrūtināta un pat neiespējama. Ražīgais kapitāls katrā konkrētā nozarē ir ieguldīts noteiktā naturālā formā (mašīnās, ēkās utt.), un tādā veidā tas nevar pārplūst uz citu nozari. Katra atsevišķa kapitālista brīvais naudas kapitāls ir nepietiekams, lai organizētu jaunus uzņēmumus citā ražošanas nozarē. Šis grū-

tības tiek pārvarētas ar kredīta starpniecību. No nozarēm ar zemu peļņas normu kapitāls atbrīvojas naudas formā un koncentrējas bankās, kas kredīta veidā novirza šos kapitālus nozarēs ar augstu peļņas normu.

Kredīta loma izpaužas arī kapitāla koncentrācijā un centralizācijā. Kapitāla koncentrāciju kredīts sekmē divējādi. Pirmkārt, kredīts paātrina virsvērtības kapitalizācijas procesu. Atsevišķas virsvērtības summas ir nepietiekošas, lai tās iesaistītu ražošanas paplašināšanā, t. i., pārvērstu par kapitālu. Atsevišķām virsvērtības summām saplūstot kopā bankā, tās pārvēršas par milzīgu kapitālu, kurš jebkurā brīdī var tikt izlietots ražošanas paplašināšanai.

Otrkārt, ar kredīta starpniecību par kapitāla uzkrāšanas avotiem kļūst ne tikai virsvērtība, bet arī iedzīvotāju naudas ietaupījumi.

Kapitāla centralizāciju kredīts sekmē tādējādi, ka nostiprina lielo kapitālistisko uzņēmumu pozīcijas cīņā ar sīkajiem uzņēmumiem. Bankas parasti piešķir kredītus lielajiem uzņēmumiem, kuru maksāspējas nerada šaubas, un atsaka kredītus sīkajiem preču ražotājiem. Tā rezultātā notiek sīko kapitālistu ekspropriācija, kas ir viena no kapitāla centralizācijas formām. Kredīts sekmē kapitāla centralizāciju arī citā formā - akciju sabiedrību, monopolu un starptautisku kompāniju izveidošanu.

Kā vienu no kredīta lomas izpausmes veidiem K. Markss minēja apgrozības izmaksu samazināšanos. Kapitālistiskajā saimniecībā lieli izdevumi saistās ar naudas apgrozību. Tās ir naudas metālu ieguves, monētu kalšanas un naudas zīmju izgatavošanas izmaksas. Nauda un līdz ar to apgrozības izmaksas ar kredīta palīdzību tiek ietaupītas trejādi:

- 1) ieskaitot savstarpējās parādu saistības;
- 2) paātrinot naudas apgrozību;
- 3) zelta naudu aizstājot ar kredītnaudu.

Kredīts sekmē arī citu apgrozības izmaksu samazināšanos. Kredīts paātrina preču realizāciju. "Kredīts paātrina atsevišķas apgrozības fāzes jeb preču metamorfozi, pēc tam kapitāla metamorfozi un līdz ar to vispār atražošanas procesu."¹ Samazinās preču krājumi un to glabāšanas izmaksas. Palielinās naudas apgrozības ātrums un samazinās apgrozībā nepieciešamās naudas daudzums. Skaidrās naudas koncentrēšana bankās samazina izmaksas tās glabāšanai, kases operāciju un uzskaites izmaksas.

K. Markss norādīja uz kredīta divējādo lomu kapitālistiskajā ražošanā. No vienas puses, kredīts paātrina ražošanas spēku attīstību, sekmē zinātniski tehnisko progresu, paātrina kapitāla apriti, samazina ražošanas izmaksas un palielina peļņu, kā arī paātrina ražošanas paplašināšanai nepieciešamo kapitālu veidošanos. No otras puses, kredīts sekmē kapitālisma pretrunu saasināšanos, ražošanas sabiedriskā rakstura attīstību un līdz ar to rada priekšnosacījumus pārejai no kapitālisma uz sociālismu.

2.2. Aizdevuma procents

Aizdevuma procenta būtība. A i z d e v u m a
p r o c e n t s i r s a m a k s a p a r

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 390. lpp.

aizdevuma kapitāla lietošanas vērtības izmantošanu. Aizdevuma procents parādās kā kapitāla - preces savdabīga cena. Ja, piemēram, noteiktu naudas summu - 500 dolāru aizdod par 3% gadā, tad šāda kapitāla cena līdzināsies 15 dolāriem. Tikai procentu kā aizdevuma kapitāla cenu nedrīkst saprast kā vērtības izteiksmi naudā. Procents neizteic aizdevuma kapitāla vērtību. Procents ir samaksa par tā lietošanas vērtību, par spēju nest peļņu. Tādēļ K. Markss procentu nosauca par cenas iracionālu formu.

Aizdevuma procents ir virsvērtības pārvērsta forma jeb vidējās peļņas daļa, kuru funkcionējošais kapitālists atdod naudas kapitālistam. Peļņa, kuru saņem funkcionējošais kapitālists no aizdevuma kapitāla izmantošanas, sadalās divās daļās: 1) procentā, kuru saņem naudas kapitālists - kreditors, un 2) uzņēmēja ienākumā, kuru piesavinās funkcionējošais kapitālists - aizņēmējs. Peļņas sadalīšanos divās daļās un procenta kā ekonomiskās kategorijas rašanos K. Markss pamato šādi: "Tiešām tikai kapitālistu sadalījums naudas kapitālistos un rūpniecības kapitālistos pārvērš daļu peļņas par procentu, vispār rada procenta kategoriju, un tikai konkurence starp šiem diviem kapitālistu veidiem rada procenta likmi."¹

Aizdevuma procentam kā ekonomiskai kategorijai ir trīs funkcijas:

1) uzņēmuma peļņas un personīgā sektora ienākumu pārdalīšana;

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 333. lpp.

2) kapitālistiskās ražošanas regulēšana, pārda-
lot kapitālus starp uzņēmumiem un nozarēm;

3) naudas kapitālistu nodrošināšanās pret naudas
pirktspējas krišanos. Procents ir galvenais virzošais
spēks, kas pārvērš uz laiku brīvos naudas kapitālus
un ienākumus aizdevuma kapitālā, un viens no galvena-
jiem stimuliem kredītu sadalīšanai starp nozarēm un
uzņēmumiem.

Procents kā virsvērtības daļa izteic ne tikai
ekonomiskās attiecības starp kreditoru un aizņēmēju,
bet arī ražošanas procesā pastāvošās ekspluatācijas
attiecības starp algotajiem strādniekiem un visu ka-
pitālistu šķiru. Tas nosaka procenta šķirisko rakstu-
ru. Tiesa, peļņas sadalīšanās procenta un uzņēmēja
ienākumā maskē kapitālistisko ekspluatāciju. Naudas
kapitālists nestājas tiešās attiecībās ar algotajiem
strādniekiem. Tāpēc procenti šķietami parādās kā paša
kapitāla auglis.

Procenta norma (likme) un faktori, kas to nosaka.

Procenta norma jeb likme ir
gada ienākuma attiecība pret
aizdoto kapitālu. Ja, piemēram, aiz-
dotais kapitāls ir 50 tūkst. marku un gada ienākums
no šī kapitāla - 2 tūkst. marku, tad procenta norma
ir $4\left(\frac{2 \cdot 100}{50}\right)$.

Procenta norma vispirms ir atkarīga no peļņas
summas, kas jāsadala procentā un uzņēmēja ienākumā.
Sadalāmās peļņas lielumu savukārt nosaka vidējā peļ-
ņas norma. Tā "ir jāuzskata kā procenta galējā maksi-
mālā robeža"¹. Procenta minimālo normu, kā norādījis

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj.,
324. lpp.

K. Markss, nevar noteikt, jo "procenta likme - lai gan ir atkarīga no vispārējās peļņas normas - tiek noteikta patstāvīgi"¹. Procenta normas konkrēto lielumu nosaka attiecība starp aizdevuma kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu. Ja pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla ir neliels, procenta norma pazeminās, un otrādi, pastāvot lielam pieprasījumam pēc kredīta un nelielam aizdevuma kapitāla piedāvājumam, procenta norma pieaug.

Attiecību starp aizdevuma kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu nosaka šādi galvenie faktori:

- 1) kapitālistiskās ražošanas apjoms;
- 2) kapitālistiskās sabiedrības dažādu šķiru un slāņu uzkrājumu un ietaupījumu lielums;
- 3) attiecība starp valsts piešķirtajiem kredītiem un valsts parādu. Ekonomikas relatīvas stabilitātes periodā valsts vairāk aizdod, nekā aizņemas. Turpretim, pasliktinoties ekonomiskajam un finansiālajam stāvoklim, valsts arvien vairāk aizņemas;
- 4) kapitālistiskās ražošanas cikliskās svārstības;
- 5) sezonālie apstākļi;
- 6) inflācijas pakāpe;
- 7) procenta normas valsts monopolistiskā regulēšana. Lai stimulētu kredīta plašāku izmantošanu ekonomikas regulēšanas interesēs un ekonomiskās attīstības nacionālo programmu īstenošanai, valsts cenšas regulēt procenta likmes. Procenta politiku ietekmē arī starptautiskie ekonomiskie sakari.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 339. lpp.

Tādējādi procenta normas izmaiņas nosaka gan stihiskais tirgus mehānisms, gan valsts monopolistiskā regulēšana. Procenta politikai ir šķirisks raksturs, ko realizē monopolu interesēs, diferencējot likmes atkarībā no operāciju rakstura, nodrošinājuma kvalitātes, aizdevuma apmēra, termiņa un aizņēmēja personības.

Procenta norma rūpnieciskā cikla dažādās fāzēs.

Aizdevuma kapitāls ir cieši saistīts ar funkcionējošā kapitāla riņķojumu. Tāpēc aizdevuma kapitāla kustības likumsakarības pirmām kārtām ir atkarīgas no kapitalistiskās ražošanas cikliskajām svārstībām. Tomēr ir arī atšķirības aizdevuma kapitāla un funkcionējošā kapitāla kustībā. Aizdevuma kapitāla kustība, kas atspoguļojas procenta normas svārstībās, "visumā norit virzienā, kas ^{ir} pretējs rūpnieciskā kapitāla kustībai"¹. Visspilgtāk šīs atšķirības izpaužas krīzes laikā, kad, sašaurinoties ražošanai, vērojama reālā kapitāla pārpilnība un peļņas normas strauja krišanās. Turpretim pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla ievērojami pārsniedz tā piedāvājumu. Tā rezultātā strauji pieaug procenta norma. Galvenie cēloņi pastiprinātam pieprasījumam pēc aizdevuma kapitāla ir 1) vispārēja cenšanās iegūt naudu kā maksāšanas līdzekli, lai samaksātu agrāk izsniegtās parādsaistības un novērstu bankrotu, 2) cenšanās iegūt naudu kā uzkrāšanas līdzekli. Aizdevuma kapitāla piedāvājums krīzes laikā strauji samazinās sakarā ar noguldījumu masveidīgu izņemšanu no bankām.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 438. lpp.

Krīzei sekojošajā depresijas fāzē procenta norma pazeminās un sasniedz savu minimālo līmeni. Arī šajā fāzē aizdevuma kapitāla kustība ir saistīta ar reālā kapitāla kustību, bet tā notiek pretējos virzienos. Ražošana ir sastingusi, kapitāls atbrīvojas naudas formā un noguldījumu veidā uzkrājas bankās. Tātad palielinās aizdevuma kapitāla piedāvājums, bet pieprasījums pēc tā ir neliels. Tā rezultātā pazeminās procenta norma.

Rosības fāzē palielinās pieprasījums pēc precēm, ceļas preču cenas un palielinās peļņas norma. Tomēr pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla šajā fāzē vēl nepalielinās, un tādēļ procenta norma paliek zemā līmenī. Kapitālisti ražošanas paplašināšanai izmanto galvenokārt pašu kapitālus, bet nevis bankas aizdevumus.

Uzplaukuma fāzē ievērojami palielinās pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla. Kredīts aug daudz straujāk nekā ražošana, jo kredītu izmanto ne tikai ražošanas paplašināšanai, bet arī spekulācijai preču un fondu tirgū. Tāpēc uzplaukuma fāzē procenta norma strauji aug un savu maksimumu sasniedz krīzes fāzē.

Procenta normai ilgākā laika periodā ir tendence pazemināties. Šo tendenci nosaka aizdevuma kapitāla relatīvs pārpalikums, kas izveidojas tāpēc, ka aizdevuma kapitāls pieaug straujāk nekā funkcionējošais kapitāls. Aizdevuma kapitāla straujāku pieaugumu sekmē vairāki faktori: 1) kapitālistiskās ražošanas cikliskais raksturs; 2) personīgā sektora uzkrājumu un ietaupījumu, kā arī valsts līdzekļu pieaugums; 3) banku un krājkasu sistēmas attīstība. Bankas un krājkašes akumulē un pārvērš aizdevuma kapitālā tādus ienākumus, kas, nepastāvot kredīta iestādēm, paliktu neizmantoti.

2.3. Kredīta sistēma

Kredīta sistēmas jēdziens. Kredīta sistēma ir kredīta attiecību dažādu tipu jeb kredīta formu kopums. Jebkuru kredīta attiecību pamatā ir vērtības kustība aizdevuma formā. Kredīta attiecību objekti jeb aizdotā vērtība var būt gan preču formā, gan arī naudas formā. Arī kredīta attiecību subjekti atšķiras ar savu sociāli ekonomisko raksturu. Par kredīta attiecību subjektu var būt funkcionējošais kapitālists, naudas kapitālists, banka, valsts, pilsonis. Turklāt jebkurš no kredīta attiecību subjektiem var būt gan kreditora, gan aizņēmēja lomā. Kredīta attiecību objekta forma (preču vai naudas) un subjekta raksturs nosaka kredīta organizācijas specifisku paņēmieni kopumu, ko sauc par kredīta formu.

Kapitālistisko valstu kredīta sistēmu veido divas kredīta formas:

- 1) komerciālais kredīts;
- 2) bankas kredīts.

Komerčiālais kredīts ir kredīts, kuru funkcionējošie kapitālisti piešķir viens otram preču realizācijas procesā. Preces pāriet no pārdevēja pircēja īpašumā, bet samaksa tiek atlikta uz noteiktu laiku, t. i., preces tiek pārdotas uz kredīta. Tātad komerciālā kredīta subjekti ir funkcionējošie kapitālisti (rūpnieki, tirgotāji) - pārdevējs ir kreditors, bet pircējs ir aizņēmējs. Kredīta objekts ir preču kapitāls un kredīta instruments jeb parādsaistība ir komerciālais vekselis.

K. Markss komerciālo kredītu nosauca par kredīta sistēmas pamatu, jo tas ir cieši saistīts ar rūpnieciskā kapitāla riņķojumu. Komerciālā kredīta nepieciešamība izriet no kapitālistiskā atražošanas procesa. Kapitāla ražošanas un apgrozības laiks dažādās nozarēs un dažādos uzņēmumos nesakrīt. Tāpēc viena daļa kapitālistu nonāk tirgū pārdevēju lomā ātrāk, nekā otra daļa kapitālistu spēj samaksāt par precēm skaidrā naudā. Pirmie savas preces var realizēt vieniņi tad, ja pārdod tās uz kredīta. Ja preces realizētu tikai par skaidru naudu, tad neizbēgami vairākos posmos tiktu traucēta kapitālistiskās ražošanas nepārtrauktība. Komerciālais kredīts likvidē šīs grūtības, tādējādi paātrinādams preču realizāciju un visu atražošanas procesu.

Kaut arī komerciālajam kredītam ir svarīga nozīme kapitālistiskajā atražošanā, tā izmantošana ir ierobežota. Pirmkārt, komerciālo kredītu var piešķirt tikai tādā apjomā, kāds ir atsevišķu funkcionējošo kapitālistu rezerves kapitāls. Katrs no viņiem var pārdot preces uz kredīta tikai tik, cik viņam ir kapitāla pārpalikuma (rezerve).

Otrkārt, tā kā komerciālo kredītu piešķir preču formā, tam ir stingri ierobežots virziens: nozares, kas ražo ražošanas līdzekļus, var piešķirt kredītu nozarēm, kas tos patērē, bet ne otrādi. Piemēram, mašīnbūves uzņēmējs var pārdot uz kredīta aužamās stelles tekstilfabrikantam, bet nevar piešķirt komerciālo kredītu citam mašīnbūves uzņēmējam. Šāda komerciālā kredīta ierobežotība tiek pārvarēta, līdztekus tam izsniedzot bankas kredītu.

Bankas kredīts ir kredīts, kuru naudas kapitālisti jeb ban-

kas piešķir funkcionējošiem kapitālistiem vai citiem aizņēmējiem naudas aizdevumu veidā. Bankas kredītu var raksturot, salīdzinot to ar komerciālo kredītu.

1. Komerciālā kredīta objekts ir preču kapitāls. Šeit aizdevuma kapitāls ir saplūdis ar rūpniecisko vai tirdzniecisko kapitālu, jo uzņēmēji aizdo kapitālu, kurš atrodas vienā no riņķojuma stadijām, t. i., preču formā. Turpretim bankas kredīta objekts ir naudas kapitāls, t. i., aizdevuma kapitāls, kurš ir atdalījies no rūpnieciskā vai tirdznieciskā kapitāla.

2. Komerciālā kredīta subjekti ir funkcionējošie kapitālisti un naudas kapitālisti: kreditors ir naudas kapitālists vai banka, aizņēmējs - funkcionējošais kapitālists.

3. Komerciālā kredīta dinamika atšķiras no bankas kredīta dinamikas. Komerciālā kredīta kustība notiek paralēli rūpnieciskā kapitāla kustībai - pieaugot rūpnieciskai ražošanai un preču apgrozījumam, palielinās arī pieprasījums pēc komerciālā kredīta un tā piedāvājums. Bankas kredīta kustība ne vienmēr atspoguļo kapitālistiskās ražošanas pieaugumu. Piemēram, depresijas laikā aizdevuma kapitāla piedāvājums palielinās ne tāpēc, ka paplašinās ražošana, bet gluži otrādi - tāpēc, ka ražošana ir sašaurinājusies un kapitāls ir atbrīvojies naudas formā. Arī pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla ne vienmēr atspoguļo ražošanas apjoma izmaiņas. Piemēram, krīzes laikā ir liels pieprasījums pēc aizdevuma kapitāla, kaut arī ražošanas apjoms sašaurinās.

4. Komerciālā kredīta lielums un virziens ir ierobežoti. Turpretim bankas kredīta lielums, ne arī tā

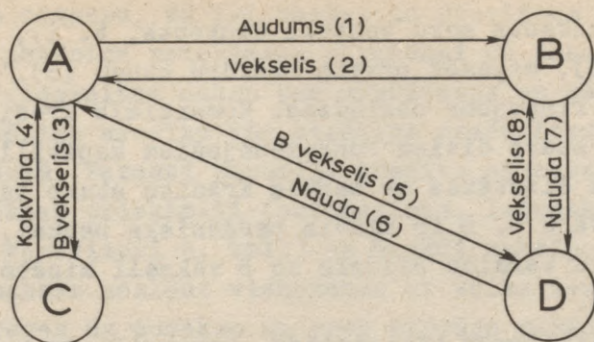
virziens nav ierobežoti. Tā kā bankas kredīta objekts ir naudas kapitāls, to var piešķirt jebkurā summā un jebkurai nozarei.

Bankas kredīti var būt kapitāla aizdevuma vai naudas aizdevuma veidā. Kapitāla aizdevums ir tāds aizdevums, kuru funkcionējošais kapitālists izlieto sava reālā kapitāla palielināšanai, t. i., papildu ražošanas līdzekļu un darbaspēka pirkšanai. Kapitāla aizdevums nav nodrošināts ar ķīlu (materiālām vērtībām, vekseliem, vērtspapīriem).

Naudas aizdevums ir tāds aizdevums, kuru izlieto nevis reālā kapitāla palielināšanai, bet kā maksāšanas līdzekli. Piemēram, krīzes laikā agrāk izsniegto parādsaistību samaksai. Naudas aizdevums ir nodrošināts ar ķīlu.

Komerציālā kredīta un bankas kredīta savstarpējā saistība. Neraugoties uz minētajām atšķirībām starp komerciālo un bankas kredītu, abas galvenās kapitālistiskā kredīta formas ir ļoti cieši saistītas savā starpā. Kapitālistiskās saimniecības praksē šīs abas kredīta formas it kā saplūst, savijas kopā. Komerציālais kredīts arvien retāk parādās tīrā veidā. Komerציālā kredīta un bankas kredīta savstarpējā sakarība parādīta 1. shēmā.

Pieņemsim, ka komerציālā kredīta attiecības izveidojas starp fabrikantu A un tirgotāju B. A pārdod B uz kredīta audumu (1) un saņem pretī vekseli (2). Saņemot vekseli no tirgotāja B, kapitālista A kapitāla riņķojums nenoslēdzas, jo kapitāls no preču formas nav pārvērties naudas formā. Naudas vietā fabrikantam ir tikai parāda saistība, t. i., tiesības saņemt naudu pēc noteikta laika. Savu rezervju robežās viņš var

1. shēma. Komerčiālā kredīta un bankas kredīta savstarpējā sakarība.

gaidīt naudas saņemšanu, nepārtraucot ražošanu un kapitāla riņķojumu. Ja fabrikantam šādu rezervju nav jeb arī tās ir ierobežotas, tad viņam ir divas iespējas turpināt ražošanu:

1) izmantot tirgotāja B vekseli kā maksāšanas līdzekli (3), lai samaksātu fermerim C par kokvilnu (4);

2) pārvērst B vekseli vispārējā maksāšanas līdzeklī - skaidrā naudā.

Ja A var samaksāt C ar B vekseli, tad A kapitāla riņķojums noslēdzas bez naudas līdzdalības. Tādā gadījumā komerciālais kredīts parādās tīrā veidā, tas nav savijies ar bankas kredītu. Tas var notikt tikai tad, ja parādniķu un aizdevēju loks noslēdzas un darījumu termiņi un summas sakrīt. Saimnieciskajā praksē šāda sakrišana ir retos gadījumos un tie nevar būt par pamatu komerciālā kredīta attīstībai.

Pieņemsim, ka A nevar samaksāt C ar B vekseli. Tad A atliek otra iespēja: pārvērst B vekseli skaidrā naudā, lai ar to samaksātu C par kokvilnu. Vekselus naudā pārvērsē naudas kapitālisti, visbiežāk bankas

(D). Fabrikants savu vekseli diskontē, t. i., pārdod bankai (5), saņemot pretim skaidru naudu (6). Ar to A kapitāla riņķojums noslēdzas. Komerciālā kredīta attiecības starp diviem funkcionējošiem kapitālistiem A un B tiek aizstātas ar bankas kredītu starp banku D un tirgotāju B. B ir kļuvis parādnieks bankai, kura noteiktajā termiņā piedzīs no B vekselī minēto naudas summu (7).

Kapitālismam attīstoties, komerciālais kredīts arvien ciešāk savijas ar bankas kredītu. Šī procesa rezultātā arvien vairāk izmainās komerciālā kredīta kvalitatīvais raksturs un abu kredīta formu kvantitatīvās attiecības. Komerciālā kredīta kvalitatīvās izmaiņas izraisa tas, ka šo kredīta formu ietekmē arī aizdevuma kapitāla jeb bankas kredīta likumsakarības. Visi tie apstākļi, kuri nosaka un regulē aizdevuma kapitālu, ietekmē arī komerciālā kredīta kustību. Komerciālā kredīta objekts faktiski ir prece, bet kreditora un parādnieka attiecības veidojas tā, it kā darījuma objekts būtu naudas kapitāls kā prece, t. i., aizdevuma kapitāls.

Komerciālā un bankas kredīta kvantitatīvo attiecību izmaiņas mūsdienu kapitālismā izpaužas tādējādi, ka sašaurinās komerciālais kredīts un paplašinās bankas kredīts. Komerciālais kredīts attīstās par tik, par cik ir iespējama tā saplūšana ar bankas kredītu. Komerciālo kredītu sašaurina arī tas, ka monopolu iekšienē preču apmaiņa starp uzņēmumiem notiek bez parādsaistībām.

Komerciālā un bankas kredīta paveidi ir patēriņa kredīts, valsts kredīts un starptautiskais kredīts.

Patēriņa kredīts. Patēriņa kredīts ir kredīts, kuru piešķir tirdzniecības organizācijas, pārdodot

preces uz nomaksu, kā arī bankas un speciālas kredītiestādes patēriņa priekšmetu pirkšanai un pakalpojumu samaksai (ieskaitot maksu par ārstēšanos un mācībām). Tātad patēriņa kredītu var piešķirt preču formā un naudas formā. Parasti patēriņa kredīta objekts ir ilglietošanas priekšmeti (automašīnas, ledusskapji, mēbeles, televizori u. tml.) un dažādi pakalpojumi. Dažkārt bankas noslēdz vienošanos ar veikaliem, kuri pārdod preces uz nomaksu un pret pircēju parādsaistībām izsniedz veikalam aizdevumu skaidrā naudā. Pircēji pakāpeniski atmaksā bankas aizdevumu. Patēriņa kredīta maksimālais termiņš ir 3 gadi. Patēriņa kredīta paveids ir ilgtermiņa kredīts, kuru piešķir iedzīvotājiem dzīvojamo māju pirkšanai un celtniecībai.

Patēriņa kredīts kapitālistiskajās valstīs strauji pieaug, jo iedzīvotāju maksāspējīgais pieprasījums ir ierobežots un preču realizācija līdz ar to ir apgrūtināta. Patēriņa kredītam ir spilgti izteikts šķiriskais raksturs. Apmēram 15% no saviem ienākumiem (pēc nodokļu samaksas) iedzīvotāji tērē aizņēmumu atmaksai. Turklāt patēriņa kredīts raksturojas ar ļoti augstu aizdevuma procenta likmi (ASV - 10 līdz 25%, Francijā - līdz 30% gadā). Ja maksājumi netiek savlaicīgi nokārtoti, precī pircējam atņem, bet iemaksāto summu atmaksā tikai daļēji. Uz nomaksu pārdodamajām precēm nosaka augstākas cenas nekā līdzīgām precēm, kuras pārdod par skaidru naudu. Ekonomisko krīžu un bezdarba apstākļos patēriņa kredīts pilnīgi izputina darbaļaudis ar nelieliem ienākumiem.

Valsts kredīts. Valsts kredīts ir kredīta attiecības, kas veidojas, ja aizpēmēja vai kreditora lomā ir valsts jeb vietējie varas orgāni. Visbiežāk valsts ir aizpēmēja lomā. Kreditors ir iedzīvotāji vai arī

dažādas finansu un kredīta iestādes, kas pērk valsts aizņēmumu obligācijas. Mūsdienu kapitālisms raksturojas ar ļoti lielu valsts parādu, kas nemitīgi pieaug. Valsts parāda pieaugumu rada hronisks budžeta deficīts, ekonomikas valsts monopolistiskā regulēšana u. c. Vienlaikus ar valsts kredīta pieaugumu palielinās arī procentu summas, kas jāmaksā par šo kredītu. Līdzekļus procentu samaksai valsts mobilizē, paaugstinot iedzīvotāju nodokļus.

Valsts monopolistiskā kapitālisma apstākļos valsts ne tikai ir aizņēmēja, bet arī kreditore. Valsts piešķir kredītus tādām nozarēm, kurās ir nerentablas, bet nepieciešamas kapitālistiskā atražošanas procesa nodrošināšanai (dzīvokļu celtniecība, lauksaimniecība u. c.).

Starptautiskais kredīts. Kredīta attiecības, kurās veidojas starp dažādām valstīm vai dažādu valstu bankām, veido īpašu kredīta formu starptautisko kredītu. Starptautiskais kredīts ir aizdevuma kapitāla kustības forma starptautiskajās ekonomiskajās attiecībās.

2.4. Aizdevuma kapitāla tirgus

Aizdevuma kapitāls ir specifiska prece. Tāpēc pastāv īpašs tirgus, kur šī prece apgrozās. Pēc savas struktūras aizdevuma kapitāla tirgus ir biržas un kredīta iestāžu kopums, kas nodrošina aizdevuma kapitāla kustību. No funkcionālā viedokļa tas ir kredīta mehānisms, ar kura starpniecību tiek akumulēti valsts uzņēmumu un iedzīvotāju uz laiku brīvie naudas līdzekļi un aizdevuma kapitāla veidā tiek novirzīti ka-

pitālistiskās atražošanas procesa vajadzībām jeb tekošajam patēriņam.

Aizdevuma kapitāla tirgus dalās naudas tirgū (īstermiņa operācijas, kas apkalpo galvenokārt ^{apgrozības} kapitāla kustību) un kapitāla tirgū (vidējā termiņa un ilgtermiņa operācijas, kas apkalpo pamatkapitāla kustību). Stingru robežu starp abām šīm aizdevuma kapitāla tirgus daļām nav iespējams novilkt. Kapitāli nepārtraukti pārplūst no viena tirgus otrā. Ilgtermiņa kredīta tirgū izšķir hipotēku tirgu (kredīti pret nekustamu īpašumu) un finansu tirgu (operācijas ar vērtspapīriem).

Atkarībā no tā, vai aizdevuma kapitāla kustība notiek attiecīgās zemes robežās vai ārpus tām, izšķir nacionālo un starptautisko aizdevuma kapitāla tirgu.

Valsts monopolistiskā kapitālisma apstākļos aizdevuma kapitāla tirgum ir savas īpatnības. Šajā tirgū ievērojami pieaug valsts kā kreditora, aizpēmēja un garanta loma. Turklāt, salīdzinot ar privātiem kreditoriem un aizpēmējiem, valsts ieņem priviliegētu stāvokli. Aizdevuma kapitāla tirgū pastāv sarežģīta valsts monopolistiskā kontrole. Kontroles orgāni regulē kapitāla tirgus struktūru, operāciju formas, ietekmē procentu likmes, vērtspapīru kursu un aizdevuma kapitāla kustību.

3. FIKTĪVAIS KAPITĀLS UN FONDU BIRŽA

3.1. Vērtspapīri

Vērtspapīru jēdziens un veidi. Vērtspapīri ir liecība par kapitāla ieguldīšanu uzņēmumā vai aizdevuma piešķiršanu. Vērtspapīri dod tiesības saņemt virsvērtību dividendes vai procenta veidā. Vērtspapīru veidi ir akcijas un obligācijas. Akcija ir liecība par pajas iemaksu akciju sabiedrības kapitālā; tā dod tiesības saņemt dividendi un formāli piedalīties uzņēmuma pārvaldīšanā. Kapitālistiskās akciju sabiedrības ir viena no kapitāla centralizācijas formām, t. i., vairāku individuālu kapitālu apvienošana vienā lielā kapitālā. Šādas apvienošanas nepieciešamība izriet no kapitālistiskās atražošanas procesa. Lai arī cik liels būtu katram kapitālistam piederošais kapitāls, tas ir nepietiekošs lielu uzņēmumu (elektrostaciju, dzelzceļu) būvei, banku dibināšanai utt. Paplašinātās atražošanas gaitā rodas pretruna starp nepieciešamību veikt lielus kapitālieguldījumus un individuālo kapitālu ierobežotību. Šo pretrunu atrisina, organizējot kapitālistiskos uzņēmumus akciju sabiedrību veidā. Akciju sabiedrība ir uzņēmums, kurā ieguldīts nevis viena kapitālista kapitāls, bet gan tādu kapitālistu grupas

kapitāls, kuri ir iegādājušies šīs sabiedrības akcijas.

Izšķir vārdiskās akcijas un uzrādītāja akcijas. Vārdiskās akcijas izlaiž ar lielāku nominālo vērtību un tajās ieraksta akcijas īpašnieka uzvārdu. Uzrādītāja akcijas izlaiž par nelielām summām, neuzrādot īpašnieka uzvārdu. Tās brīvi apgrozās vērtspapīru tirgū. Uzrādītāja akcijas savukārt dalās parastajās un privilīgētajās akcijās. Ienākums, ko saņem parasto akciju īpašnieki, nav iepriekš noteikts, tas mainās atkarībā no akciju sabiedrības peļņas. Turpretim privilīgēto akciju īpašniekiem izmaksā iepriekš noteiktu, fiksētu ienākumu neatkarīgi no akciju sabiedrības peļņas.

Obligācija ir liecība par aizdevuma piešķiršanu. Tā dod tiesības obligācijas īpašniekam saņemt ienākumu noteikta procenta veidā. Izšķir 1) uzņēmumu (rūpniecības, transporta, tirdzniecības un banku) obligācijas, 2) valsts aizņēmumu obligācijas (vietējo varas iestāžu un centrālās valdības), 3) hipotēku obligācijas jeb ķīlu zīmes. Hipotēku obligācijas izlaiž hipotēku bankas, un tās ir nodrošinātas ar nekustamu īpašumu (zemi, dzīvojamām mājām u. tml.).

Kā jebkuru citu aizdevumu, arī aizdevumu, pērkot obligācijas, piešķir līdz noteiktam termiņam. Šajā termiņā obligācijas ir jāizpērk. Ienākumu par obligācijām izmaksā laimestu veidā vai samaksājot kuponus, kas pievienoti obligācijām. Uz katra kupona ir uzrādīti samaksas termiņi un summa. Obligācija atšķirībā no akcijas nedod savam īpašniekam balsttiesības uzņēmuma pārvaldē.

Vērtspapīru kurss. V ē r t s p a p ī r u

kurss ir cena, par kuru vērtspapīrus pārķ un pārķoķ tirkū. Vērtspapīru kurss parasti nesakrīt ar to nominālo vērtību, kas norādīta uz vērtspapīra; kurss svārstās ap nominālo vērtību. Vidējais vērtspapīru kurss ir tieši proporcionāls ienākumam (dividendei vai procentam) un pretēji proporcionāls aizdevuma procenta normai.

$$K_v = \frac{I_e \cdot 100}{P_n},$$

kur K_v - vērtspapīru kurss;

I_e - ienākums;

P_n - procenta norma.

Obligāciju kurss mainās tikai aizdevuma procenta normas izmaiņu rezultātā, jo obligācijas dod ienākumu fiksēta procenta veidā. Vērtspapīra kurss ir vienlīdzīgs naudas summai, kas, piešķirta kredīta veidā, dotu tādu pašu ienākumu kā konkrētais vērtspapīrs. Tādējādi vērtspapīru kurss ir kapitalizēts ienākums. Tirkū vērtspapīru kursu nosaka pieprasījuma un piedāvājuma attiecība, kas savukārt ir atkarīga no dažādiem ekonomiskiem, politiskiem, spekulatīviem un psihologiskiem faktoriem. Vērtspapīru kursa svārstību cēlonis var būt kapitālistiskās ražošanas cikliskais raksturs, atsevišķu uzņēmumu un nozaru attīstības perspektīvas, kara izdevumu lielums, aizdevuma kapitāla tirkus stāvoklis, starptautiskais stāvoklis, politisko partiju cīņa u. tml. Piemēram, rūpnieciskā uzplaukuma periodā, kad palielinās dividendes, pieaug pieprasījums pēc akcijām un ceļas to kurss. Turpretim krīzes laikā dividendes samazinās, procenta norma

pieaug, akciju piedāvājums pārsniedz pieprasījumu un kurss krīt.

Vērtspapīru kursa noteikšanu sauc par vērtspapīru kotēšanu. To veic speciāla biržas komisija, kura arī publicē vērtspapīru kursus biržas biļetenā. Oficiāli kotējas tikai nedaudzu, pašu lielāko akciju sabiedrību vērtspapīri.

3.2. Fiktīvais kapitāls

Fiktīvā kapitāla jēdziens. Fiktīvais kapitāls ir īpašuma tituls, kas tā īpašniekam dod tiesības regulāri piesavināties daļu virsvērtības. Fiktīvā kapitāla forma ir vērtspapīri: akcijas un obligācijas. Vērtspapīri ir kapitāls to īpašniekam, jo ļauj piesavināties daļu virsvērtības. Vērtspapīri ir fiktīvs kapitāls tāpēc, ka tiem nav savas vērtības un tie nepiedalās kapitālistiskajā atražošanā.

Fiktīvā kapitāla rašanās priekšnoteikumi ir kapitālistiskās ražošanas kredīta un akciju uzpēmumu attīstība, valsts parāds un iespēja kapitalizēt ienākumu. Kapitālismā aizdevuma procents ir vispārēja forma ienākumam no kapitāla. Tāpēc jebkurš regulārs ienākums, ko iegūst bez darba un bez līdzdalības kādā uzpēmumā, tiek uzskatīts kā procents no kapitāla, kaut arī tāds kapitāls nemaz nav bijis. Ar to arī saistās ienākumu kapitalizācija. Regulāro ienākumu kapitalizācija nozīmē to, ka, vadoties no saņemamā ienākuma lieluma un pastāvošās procenta likmes, aprēķina šķietamo kapitālu, kurš it kā dod šo ienākumu.

K. Markss šajā sakarībā rakstīja: "Fiktīvā kapitāla izveidošanos sauc par kapitalizāciju. Kapitalizējas katrs ienākums, kas atkārtojas regulāri, pie tam to aprēķina pēc vidējās procenta likmes kā ienākumu, kuru ienestu kapitāls, kas būtu aizdots par šo procentu; ja, piemēram, gada ienākums ir = 100 st. mārc. un procenta likme = 5%, tad 100 st. mārc. ir gada procenti no 2000 st. mārc., un šīs 2000 st. mārc. tagad tiek uzskatītas par kapitālo vērtību, kāda piemīt juridiskam īpašuma titulam uz gada ienākumu 100 st. mārc. apmērā. Kas nopircis šo īpašuma titulu, tam 100 st. mārc. tiešām reprezentē procentu no kapitāla, kas ieguldīts par 5%. Tādējādi pilnīgi zūd pēdējais sakars, kas liecinātu par atkarību no īstenā kapitāla pieaugšanas procesa, un priekšstats par kapitālu kā par automātiski pašpieaugošu vērtību nostiprinās galīgi."¹

Fiktīvā kapitāla atšķirības no reālā kapitāla un aizdevuma kapitāla. Fiktīvais kapitāls ir saistīts ar reālo kapitālu un aizdevuma kapitālu. Tomēr starp šīm kapitāla formām pastāv arī atšķirības.

1. Fiktīvajam kapitālam nav savas vērtības. Vērtspapīru cena jeb kurss nav to vērtības izteiksme naudā. Tā ir atkarīga no ienākuma lieluma un aizdevuma procenta likmes.

2. Fiktīvais kapitāls nepiedalās kapitālistiskajā atražošanā. Reālais kapitāls riņķojumā palielinās un atgriežas pie sava īpašnieka. Fiktīvā kapitāla īpašnieks var saņemt atpakaļ savu naudas kapitālu, pārdodot vērtspapirus.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 419.-420. lpp.

3. Fiktīvā kapitāla izmaiņas tikai daļēji ir saistītas ar reālā kapitāla kustību. Vērtspapīru izlaišana liecina par atražošanas procesa paplašināšanos. Tomēr vērtspapīri tikai nomināli pārstāv fiktīvo kapitālu, un tāpēc ne vienmēr tie pareizi atspoguļo reālā kapitāla kustību: vērtspapīru daudzums var palielināties vai samazināties neatkarīgi no reālā kapitāla kustības.

4. Fiktīvā kapitāla uzkrāšana kvalitatīvi un kvantitatīvi atšķiras no reālā kapitāla uzkrāšanās. Fiktīvais kapitāls līdzinās akciju un obligāciju cenu summai. Fiktīvā kapitāla lielumu nosaka ienākums no vērtspapīriem, bet ienākums, ko dod reālais kapitāls, ir atkarīgs no ražošanā ieguldītā funkcionējošā kapitāla lieluma. Kapitālismam attīstoties, fiktīvais kapitāls palielinās straujāk nekā reālais kapitāls. Tam ir šādi iemesli: 1) pieaug akciju sabiedrību skaits, palielinās akciju un obligāciju izlaide; 2) palielinās valsts parāds; 3) palielinās hipotēku parāds; 4) paaugstinās vērtspapīru kurss sakarā ar uzņēmumu peļņas palielināšanos un augsti rentablu uzņēmumu dibināšanu (tā tas ir pirmām kārtām kara rūpniecībā).

5. Fiktīvais kapitāls atšķiras arī no aizdevuma kapitāla, kaut arī rodas un attīstās uz tā pamata. Vērtspapīri ir tikai aizdevuma kapitāla izvietojuma īpaša joma. Paši par sevi vērtspapīri nav aizdevuma kapitāls. Tā ir fiktīvā kapitāla svarīga kvalitatīva atšķirība no aizdevuma kapitāla. Kvantitatīvi fiktīvais kapitāls nesakrīt ar aizdevuma kapitālu, un to kustība nenotiek paralēli. Aizdevuma kapitāla lielums, tā piedāvājums un pieprasījums nosaka procenta normu. Turpretī fiktīvā kapitāla lielums ir atkarīgs no procenta normas.

Fiktīvais kapitāls atspoguļo kapitālistisko ražošanas attiecību fetišismu un parazitismu. Fiktīvā ienākuma avots ir pilnīgi apslēpts. Ne kapitālam, bet vērtspapīriem it kā piemīt brīnumaina spēja dot ienākumu.

3.3. Fondu birža

Fondu biržas jēdziens un operācijās. Fondu birža ir organizēts vērtspapīru tirgus. No vērtspapīru pircēja un pārdevēja viedokļa fondu birža vislabāk nodrošina vērtspapīru realizāciju. Kapitālistisko valstu lielākajām biržām ir nacionāls raksturs: tās koncentrē savas zemes un nereti arī ārzemju vērtspapīru piedāvājumu un pieprasījumu.

Fondu biržas funkcijas ir 1) naudas kapitālu mobilizācija un pārdalīšana starp kapitālistiskās saimniecības nozarēm, 2) kapitāla koncentrācija un centralizācija. Šīs funkcijas birža veic, izdarot operācijas ar vērtspapīriem.

Biržas operāciju objekts ir privāto kompāniju akcijas un obligācijas, kā arī valsts aizņēmumu obligācijas. Vērtspapīru struktūra visās valstīs nav vienāda. Piemēram, ASV, VFR un Japānas biržās neliels īpatsvars ir operācijām ar valsts vērtspapīriem. Turpretim Anglijas un Francijas biržās šīs operācijas ieņem nozīmīgu vietu.

Visu privāto korporāciju vērtspapīri nekotējas biržā un nevar būt biržas operāciju objekts. Piemēram, Ņujorkas birža izvirza ļoti stingras prasības vērtspapīru pārdevējiem. Lai akcijas varētu kotēties

biržā, akciju sabiedrībai, kas tās ir izlaidusi, jābūt ekonomiski spēcīgam un ienesīgam uzņēmumam. Biržas valde nosaka attiecīgās firmas lomu valsts ekonomikā, tās produkcijas noieta iespējas utt. Firmas piedāvājamo akciju skaits nedrīkst būt mazāks par 1 miljonu un apliekamais gada ienākums - mazāks par 2 miljoniem dolāru.

Sakarā ar to, ka biržas operācijās nevar piedalīties visi vērtspapīri, vērtspapīrus pērk un pārdod arī citas kredīta un finansu iestādes. Bez tam pastāv arī neoficiālais vērtspapīru tirgus jeb t. s. "melnā" birža.

Pastāv pirmreizējais un otrreizējais vērtspapīru tirgus. Pirmreizējā tirgū realizē vērtspapīrus, kurus no jauna ir izlaiduši uzņēmumi jeb centrālās un vietējās valsts varas iestādes. Pirmreizējais tirgus aptver galvenokārt vērtspapīru ārpusbiržas apgrozījumu. Šajā tirgū vērtspapīrus parasti iegādājas tiešie pircēji - speciālas kredīta un finansu iestādes (apdrošināšanas un investīciju kompānijas, pensiju fondi u. tml.).

Otrreizējā tirgū realizē agrāk izlaistos un papildus izlaistos vērtspapīrus. Šajā tirgū galveno lomu spēlē fondu birža (biržas apgrozījums). Abi minētie vērtspapīru tirgi ir savstarpēji saistīti, tie kalpo monopolistiskās buržuāzijas un valsts interesēm.

Birža veic kases operācijas un terminētās operācijas. Kases operācijas ir vērtspapīru pirkšana un pārdošana, ja par vērtspapīriem samaksā darījuma noslēgšanas brīdī jeb pēc divām - trim dienām. Kases operācijas parasti izmanto investīcijām, t. i., kapitāla ieguldīšanai.

Terminētās operācijas ir tādas, kur vērtspapīru

pircējs un pārdevējs norēķinās nevis darījuma noslēgšanas brīdī, bet pēc noteikta laika. Par vērtspapīriem norēķinās mēneša vidū (p e r m e d i o) vai mēneša beigās (p e r u l t i m o). Norēķināšanās notiek pēc kursa, kāds pastāvēja darījuma noslēgšanas brīdī. Tādējādi terminētās operācijas ir līdzeklis, kā iegūt spekulatīvo peļņu kursa starpības veidā. Ja vērtspapīru kurss uz samaksas brīdi ir krities, peļņu iegūst pārdevējs, ja kurss ir cēlies, - peļņu iegūst pircējs. Terminētās operācijas, kurām ir spilgti izteikts spekulatīvs raksturs, ir galvenās operācijas biržas apgrozījumā.

Izšķir šādas terminētās operācijas:

- 1) p a r a s t ā s, kuras paredz fiksētus norēķinu termiņus un vērtspapīru kursus;
- 2) n o s a c ī j u m a, kurās var mainīt darījuma nosacījumus un pat atteikties no tā, samaksājot noteiktu atlīdzību (prēmiju).

Nosacījuma operāciju veidi ir šādi: a) prolongācijas operācijas - vērtspapīru pircējs un pārdevējs var operāciju pagarināt un galīgo norēķinu termiņu var atlikt; b) reports - vērtspapīru pārdošana un vienlaikus pirkšana pēc noteikta laika par augstāku kursu; c) deports - pretēja operācija reportam, spekulējot ar kursa pazemināšanos; d) stelāža - iestājo ties darījuma termiņam, vienai no pusēm ir tiesības izvēlēties pircēja vai pārdevēja lomu. Par izvēles tiesībām ir jāmaksā prēmija; e) vairākkārtējās operācijas - noteiktā datumā atkarībā no vērtspapīru kursa svārstībām pircējs vai pārdevējs var pieprasīt norēķinu vairākkārtējā apmērā (divkārtējā, trīskārtējā utt.); f) arbitražā - vērtspapīru operācijas nevis

vienā biržā, bet vienlaikus vairākās biržās un dažkārt pat vairākās valstīs.

Biržas spekulācija. Vērtspapīru kursu svārstības ir pamats biržas spekulācijai. Peļņa no biržas spekulācijas ir vienlīdzīga vērtspapīru kursu starpībai starp kursu, par kuru vērtspapīrus pērk, un kursu, par kuru tos pārdod.

Biržas spekulācijai ir divas formas: spēle uz vērtspapīru kursa paaugstināšanos un spēle uz kursa pazemināšanos. Ja biržas spekulants spēlē uz vērtspapīru kursa paaugstināšanos, tad viņš pērk vērtspapīrus noteiktā termiņā, lai pēc tam tos pārdotu par augstāku kursu. Ja turpretim biržas spekulants spēlē uz vērtspapīru kursa pazemināšanos, tad viņš pārdod tos par noteiktu kursu, cerēdams, ka norēķinu termiņā (p e r m e d i o v a i p e r u l t i m o) vērtspapīru kurss būs pazeminājies. Tādējādi atkarībā no vērtspapīru kursa izmaiņu virziena biržas peļņu var gūt gan tie, kas spēlē uz kursa paaugstināšanos, gan tie, kas spēlē uz kursa pazemināšanos. Anglijā un ASV pirmos sauc par "vēršiem", otros - par "lāčiem".

Lai panāktu vērtspapīru kursa izmaiņas sev vēlāmā virzienā, biržas spekulanti izmanto masu informācijas līdzekļus. Ar radio, televīzijas un preses starpniecību izplata baumas par atsevišķu kompāniju ekonomiskā stāvokļa izmaiņām u. tml. Tādējādi mākslīgi sakāpina pieprasījumu pēc noteiktiem vērtspapīriem vai arī palielina piedāvājumu.

Sakarā ar to, ka, attīstoties akciju sabiedrībām, arvien vairāk izlaiž akcijas ar nelielu nominālo vērtību, biržas spekulācijā iesaistās arī nekapitālistiskie iedzīvotāju slāņi. Sīko akciju turētāji visbiežāk kļūst par biržas spekulācijas upuriem. Iz-

putinot sīko akciju turētājus, finansu oligarhija gūst milzīgu peļņu. Biržas spekulācijas nežēlīgo laupīšanas raksturu tēlaini ir izteicis K. Markss:

"...haizivis aprij sīkās zivis un biržas vilki - aitas."¹ Tādējādi ar biržas mehānisma starpniecību tiek pārdalīti naudas kapitāli starp kapitālistiem, dažādiem iedzīvotāju slāņiem un saimniecības nozarēm. Vienlaikus notiek kapitāla koncentrācija un centralizācija.

Biržas struktūra un loma. Biržas ir privātas akciju sabiedrības (ASV un Anglijā) vai valsts iestādes (VFR un Francijā). Biržas darbojas saskaņā ar statūtiem, kas nosaka biržas pārvaldes kārtību, darbības principus, biržas locekļu uzņemšanas kārtību u. tml. Augstākais biržas pārvaldes orgāns ir biržas komiteja (ASV - biržas valde). Biržas locekļi - mākleri (brokeri) darbojas kā vidutāji starp klientiem un biržu. Mākleri veic operācijas ar vērtspapīriem tādu klientu uzdevumā, kuriem nav tiesības savā vārdā veikt operācijas. ASV un Anglijas biržās darbojas arī dīleri, kas veic operācijas uz sava rēķina. Dīleri ir tipiski biržas spekulanti, kuri spēlē uz vērtspapīru kursa starpību.

Kapitālistiskās pasaules galvenā fondu birža un visplašākais vērtspapīru tirgus ir Ņujorkas fondu birža. Šajā biržā dienas apgrozījums ir vairāki miljoni vērtspapīru par milzīgām summām. Saprotams, ka šādu operāciju apjomu var veikt tikai ar labu biržas darba organizāciju, izmantojot modernos sakaru līdzekļus un skaitļošanas tehniku. Ņujorkas biržas gal-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 394. lpp.

venais telegrāfs lentē ieraksta 900 zīmes minūtē un var registrēt darījumu noslēgšanu par 10 miljoniem akciju dienā. 19 optiskās ierīces galvenajā biržas zālē pilnīgi automatizē noslēgto darījumu registrāciju un paziņošanu.

Bez Ņujorkas fondu biržas kapitālistiskās pasaules lielākās biržas ir Londonā, Tokijā, Parīzē, Frankfurtē, Milānā, Cīrihē.

Imperiālisma laikmetā fondu biržas apgrozījums ievērojami pieaug, bet biržas patstāvīgā loma samazinās. Biržas apgrozījums pieaug sakarā ar fiktīvā kapitāla un vērtspapīru turētāju skaita pieaugumu. Fiktīvā kapitāla pieaugumu uz vērtspapīru kursa celšanās rēķina nosaka vairāki faktori: moderno rūpniecības nozaru ienesīgums, inflācija, zinātnes un tehnikas progress u. c.

Fondu biržas patstāvīgā loma samazinās tādēļ, ka biržas operācijas arvien plašāk veic bankas un speciālie kredīta institūti. Pirmkārt, bankas pašas emitē vērtspapīrus un izvieto tos saviem klientiem. Otrkārt, bankas aktīvi piedalās biržas spekulācijā. Bankas ne tikai izmanto savās interesēs vērtspapīru kursu stihiskās svārstības, bet arī pašas aktīvi tās ietekmē. Vērtspapīru uzpirkšanai un kursa mākslīgai paaugstināšanai bankas organizē īpašas apvienības - biržas pulus. Biržas kraha laikā bankas uzpērk vērtspapīrus par ļoti zemu kursu un glabā līdz jaunam biržas bumam, lai tad pārdotu par daudz augstāku kursu.

4. BANKAS

4.1. Kapitālistisko banku būtība un funkcijas

Bankas jēdziens. Banka ir īpašs kapitālistisks uzņēmums, kas organizē aizdevuma kapitālu un piešķir tam kustību. Pirmkārt, banka ir kapitālistisks uzņēmums. Tas nozīmē, ka tās darbības motīvs, operāciju galamērķis ir kapitālistiskās intereses - peļņas gūšana. Otrkārt, bankas organizē aizdevuma kapitālu. Tas nozīmē, ka banka mobilizē un uzkrāj visus brīvos, aizdošanai paredzētos naudas kapitālus un pārvērš tos aizdevuma kapitālā. Treškārt, banka piešķir kustību aizdevuma kapitālam. Aizdošanai paredzētais naudas kapitāls pārvēršas par aizdevuma kapitālu tikai tad, kad tas tiek aizdots. Tātad jānotiek specifiskai kāpitāla kustībai. Kapitālismā naudas kapitālam kustību aizdevuma formā piešķir bankas.

Lai pilnīgāk raksturotu kapitālistisko banku būtību, jānorāda arī uz to, ka aizdošanai paredzētais naudas kapitāls ar banku starpniecību pārvēršas bezpersoniskā, sabiedriskā formā. Bankas mobilizētais un uzkrātais naudas kapitāls veido bankas kapitālu vai bankas resursus. Šis kapitāls vairs nav atsevišķu ka-

pitālistu kapitāls, bet ir visas kapitālistu šķiras kapitāls. Tādējādi bankas kapitāls ir sabiedriskoti naudas resursi, protams, sabiedriskoti kapitālistiskā formā. K. Markss kapitālistisko banku sistēmu raksturo šādi: "Tā dod rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu rīcībā visu brīvo un pat tikai vēl potenciālo, vēl aktīvi nefunkcionējošo sabiedrības kapitālu, tā ka nedz kreditori, nedz persona, kas šo kapitālu izlieto, nav tā īpašnieki vai ražotāji. Tādējādi tā atceļ kapitāla privāto raksturu un ietver sevī, bet tieši tikai sevī paša kapitāla iznīcināšanu. Bankas izņem no privāto kapitālistu un augļotāju rokām kapitāla sadalīšanu kā īpašu nodarbošanos, kā sabiedrisku funkciju."¹

Kapitālistiskajai saimniecībai ir raksturīga ārkārtīgi augsta banku koncentrācija. Banku jomā monopolistiskās tendences izpaužas daudz krasāk nekā rūpniecībā. Mūsdienu bankas ir monopolistiski organizēti uzņēmumi. Tā rezultātā aizdevuma kapitāla organizēšana un kustības izraisīšana kļūst par nedaudzu banku monopolu. Tāpēc banku kapitāls ir ne tikai sabiedriski organizēts, bet arī monopolistiski organizēts kapitāls.

Banku funkcijas. Kapitālistisko banku funkcijas ir šādas:

- 1) aizdošanai paredzēto brīvo naudas līdzekļu mobilizēšana un uzkrāšana;
- 2) maksāšanas līdzekļu radīšana;
- 3) mobilizēto un emitēto naudas līdzekļu pārvēršana aizdevuma kapitālā, piešķirot aizdevumus.

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 535. lpp.

Aplūkosim sīkāk minētās banku funkcijas.

1. Bankas mobilizē un uzkrāj, pirmkārt, brīvos naudas kapitālus, kas atbrīvojas rūpnieciskā un tirdznieciskā kapitāla riņķojumā. Naudas kapitāla masa riņķojumā mainās: reizēm tas tiek vairāk iesais-tīts riņķojumā, reizēm tas atbrīvojas no riņķojuma. Funkcionējošais kapitāls, kurš naudas formā uz laiku atbrīvojas, no riņķojuma nokļūst bankā. "...tā kā bankas ir rūpniecības kapitālistu kasieres, to rokās koncentrējas naudas kapitāls, kuru katrs ražotājs un tirgotājs glabā kā rezerves fondu vai kurš ieplūst to rokās maksājumu veidā. Šie fondi tādējādi pārvēršas par aizdevumu naudas kapitālu."¹

Otrkārt, bankas noguldījumu veidā mobilizē un uzkrāj dažādu iedzīvotāju slāņu ienākumus un uzkrājumu. Bankās koncentrējas strādnieku un kalpotāju uzkrājumi nebaltām dienām (darbaspēju zaudēšanas gadījumā u. tml.), sīkburžuāzijas un sezonas strādnieku ienākumi, kā arī kapitālistu ienākumi un apdrošināšanas maksājumi.

Minētos ienākumus un uzkrājumus aizdevuma kapitālā spēj pārvērst tikai bankas. Tas ir, pirmkārt, tāpēc, ka ienākumu saņēmēji nevēlas un arī nav spējīgi uzstāties kā aizdevuma kapitāla subjekti, un, otrkārt, tāpēc, ka ienākumi katrs par sevi ir pārāk niecīgi, lai funkcionētu kā aizdevuma kapitāls. Kā aizdevuma kapitāls var funkcionēt tikai noteikta lieluma naudas summa. Tāpēc visu individuālo ienākumu apvienošana vienā lielā masā ļauj tos pārvērst par aizdevuma kapitālu. To var veikt tikai īpašs kapitālis-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 361. lpp.

tisks uzņēmums - banka. Bankas lomu iedzīvotāju ienākumu koncentrēšanā un pārvēršanā par aizdevuma kapitālu saskatīja K. Markss: "Otrkārt, banku aizdevu kapitāls rodas no naudas kapitālistu noguldījumiem, kuru aizdošanu kapitālisti uztic bankām. Līdz ar banku sistēmas attīstību ... tajās tiek koncentrēti arī visu šķiru naudas ietaupījumi un pagaidām neizlietotā nauda. Sīkas summas, kas pašas par sevi nespēj funkcionēt kā naudas kapitāls, tiek apvienotas lielās summās un tādējādi veido naudas spēku."¹

Jāuzsver aplūkojamās bankas funkcijas svarīgā nozīme visa sabiedriskā kapitāla apritē. Naudas kapitālu koncentrēšana bankās ļauj katram atsevišķam uzņēmējam iztikt ar minimālām rezervēm. Tā rezultātā intensīvi tiek izlietots visas sabiedrības kapitāls, līdz minimumam samazināts neizmantotais kapitāls.

2. Maksāšanas līdzekļus bankas rada ar dažādiem papēmieniem. Visizplatītākie ir b a n k n o š u i z l a i š a n a un n o g u l d ī j u m u r a d ī š a n a.

Banknote ir kredīta zīme, kura aizvieto preču apgrozībā radušos citu kredīta zīmi - komerciālo vekseli. Divu kredīta formu - komerciālā un banku kredīta - saplūšanas process ir pamats komercvekseļu aizstāšanai ar bankas vekseļiem - banknotēm.

Otrs papēmienš, ar kuru bankas rada maksāšanas līdzekļus, ir noguldījumu radīšana. Ar noguldījumu radīšanu šeit jāsaprot ne tie noguldījumi, kas rodas naudas kapitālu pieplūduma rezultātā, ne arī tie, kuru avots ir iedzīvotāju ienākumi. Bankas radītie no-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 361.-362. lpp.

guldījumi ir bankas aktīvas darbības, bankas aizdevumu rezultāts. Viens no aizdevuma izsniegšanas papēmiem ir klienta tekošā konta atvēršana bankā. Lai atvērtu šādu kontu, klientam nebūt nav jāiemaksā noguldījums - atvērtā konta noguldījums ir saņemtais bankas aizdevums. Uz noguldījuma pamata rodas maksāšanas līdzekļi - čeki.

Šādā veidā radītos noguldījumus sauc par "šķietamajiem" noguldījumiem. Kaut arī noguldījums ir "šķietams", klients par noguldījuma summu var izrakstīt čekus vai arī saņemt skaidru naudu. Tādējādi bankas radītie noguldījumi ir pamats maksāšanas līdzekļu izlaišanai.

3. Lai bankas mobilizētie un emitētie naudas līdzekļi pārvērstos aizdevuma kapitālā, šiem līdzekļiem ir jāpiešķir specifiska kustības forma, tie ir jāaizdod. Naudas kapitāla kustība specifiskajā aizdevuma formā ir iespējama ar bankas līdzdalību. Banka ir ieinteresēta mobilizētos un emitētos naudas līdzekļus pārvērst aizdevuma kapitālā, jo šīs funkcijas rezultātā aizdevuma procenta veidā banka saņem daļu no radītās virsvērtības. Arī galvenais aizņēmējs - funkcionējošais kapitālists ir ieinteresēts, lai brīvais naudas kapitāls ar bankas līdzdalību pārvērstos aizdevuma kapitālā. Aizņemtā kapitāla ražīgas izlietošanas rezultātā funkcionējošais kapitālists gūs papildu peļņu.

Naudas kapitālu bankas pārvērsē aizdevuma kapitālā, veicot aizdevuma operācijas.

Banku izcelšanās. Kapitālistisko banku priekšteči bija viduslaiku naudas mainītāji - naudas un tirdznieciskā kapitāla pārstāvji. Viņi pieņēma noguldījumus no tirgotājiem un apmainīja dažādu pilsētu un

valstu naudu. Vēlāk naudas mainītāji sāka izlietot pieņemtos noguldījumus un pašu naudas līdzekļus aizdevumu izsniegšanai un procentu saņemšanai. Tas jau nozīmēja naudas mainītāju pārvēršanos par bankieriem.

Pirmās bankas radās 1587. g. Florencē un Venēcijā. Bankas pieņēma noguldījumus, piešķīra aizdevumus tirgotājiem un valstij, veica bezskaidras naudas norēķinus. 1609. g. un 1619. g. bankas atvēra Amsterdamā un Hamburgā. Pirmo banku darbība bija samērā ierobežota, tā nebija saistīta ar ražošanu, ar rūpnieciskā kapitāla riņķojumu, nebija attīstīta kredīta naudas emisija.

Par kapitālistiskiem uzņēmumiem bankas pārvērtās sakarā ar kapitālistisko ražošanas attiecību un naudas attiecību strauju attīstību. Kapitālistiskais atražošanas process, rūpnieciskā un tirdznieciskā kapitāla riņķojums prasīja papildu naudas kapitālu. Naudas norēķinu un kredīta nozīme pieauga sakarā ar tirdzniecības un preču apgrozības pieaugumu. Sakarā ar pāreju uz algotu darbu arvien lielāku ienākumu daļu izmaksāja naudā. Radās regulārs un plašs naudas apgrozījums, kura organizāciju un tehnisko apkalpošanu uzņēmas bankas.

4.2. Banku sistēma

Banku sistēmas jēdziens un struktūra. Banku sistēma ir dažādu banku tipu un speciālo kredītiestāžu kopums. Kapitālisma attīstības gaitā ir izveidojušies vairāki banku tipi. Katrs tips atšķiras ar veicamo operāciju raksturu un nozīmi kapitālistis-

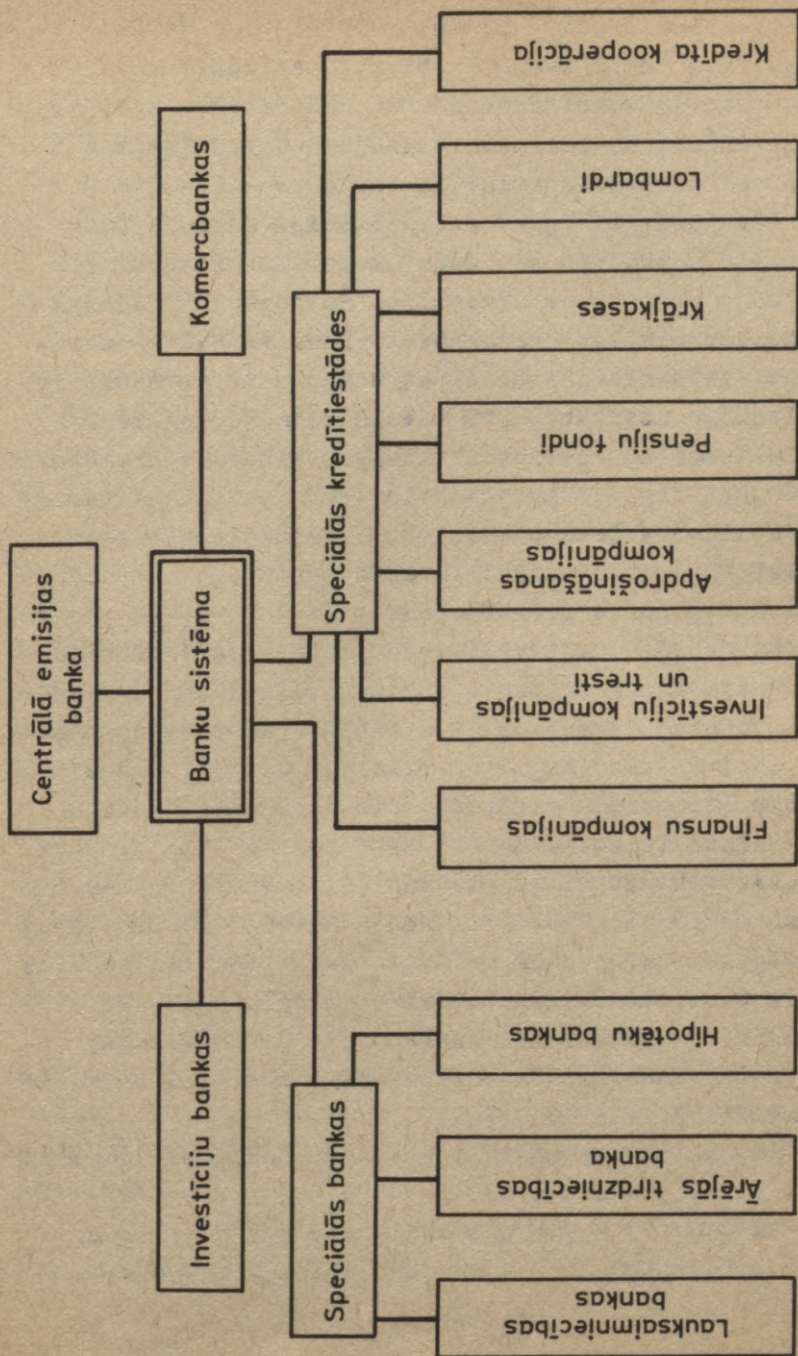
kajā ekonomikā. Iepriekš aplūkotās banku funkcijas, kuras ir kopīgas visām bankām, var pildīt, veicot dažādas operācijas. Ir bankas, kuru galvenā operācija ir banknošu emisija, dažas bankas specializējas noguldījumu pieņemšanā, rūpniecības un tirdzniecības kreditēšanā, citas bankas specializējas atsevišķu ekonomikas nozaru kreditēšanā (ārējās tirdzniecības, lauksaimniecības u. c.) vai investīciju operācijās.

Kapitālistisko valstu banku sistēmā jāiekļauj arī speciālās kredītiestādes (krājkases, lombardi, apdrošināšanas kompānijas u. c.). Šīs kredītiestādes, tāpat kā bankas, akumulē brīvos naudas kapitālus un pārvērš tos aizdevuma kapitālā, piešķirot aizdevumus kapitālistiskajiem uzņēmumiem un privātpersonām. Atšķirība ir tikai tā, ka speciālās kredītiestādes funkcijas, kas pēc sava ekonomiskā satura atbilst banku funkcijām, veic ar saviem specifiskiem papēmieniem, pildot savas, tikai konkrētai kredītiestādei raksturīgas operācijas.

Raksturojot banku sistēmu kopumā, jāuzsver, ka visi tās elementi ir funkcionāli saistīti savā starpā. Neraugoties uz atsevišķu banku un kredītiestāžu specializāciju atsevišķu operāciju veikšanā, kā arī uz sīvo konkurenci, bankas savā darbībā ir cieši saistītas savā starpā un ar speciālajām kredītiestādēm.

Kapitālistisko valstu banku sistēmas uzbūve parādīta 2. shēmā.

Centrālās (emisijas) bankas. Kapitālisma attīstības sākuma stadijā emisijas banku un komercbanku operācijas nebija stingri norobežotas. Komercbankas plaši izmantoja banknošu emisiju kā aizdevuma kapitāla avotu. Turklāt banknošu emisija bija decentralizē-

2. shēma. Kapitālistisko valstu banku sistēmas uzbūve.

ta - to veica daudzas bankas. Attīstoties kapitālismam un līdz ar to banku darbībai, iezīmējās divas tendences: 1) emisijas banku un komercbanku operāciju norobežošana; 2) banknošu emisijas centralizācija vienā vai nedaudzās emisijas bankās.

Banknošu emisijas centralizāciju sekmēja šādi apstākļi. Banknotes pēc sava ekonomiskā rakstura ir vispārējs apgrozības līdzeklis. Šo funkciju sekmīgi var pildīt tikai tās banknotes, kuru izlaide pamatojas uz visas nācijas kredītu un kuras ir guvušas visu iedzīvotāju uzticību. Arī valsts sekmēja banknošu centralizāciju, izdodot attiecīgus likumus. Piemēram, 1844. gadā Anglijā izdeva t. s. Roberta Pila aktu, ar kuru aizliedza banknošu emisiju visām citām bankām, izņemot Anglijas banku. Šis akts paredzēja arī citus banknošu emisijas ierobežojumus.

Minēto divu attīstības tendenču rezultātā banknošu emisija koncentrējās vienā centrālajā bankā. Centrālās bankas parasti tika dibinātas kā privātas akciju sabiedrības (Anglijā, Francijā u. c.). Dažās valstīs (Krievijā) centrālā banka kopš dibināšanas bija valsts īpašumā. Sakarā ar pāreju uz valsts monopolistisko kapitālismu daudzas privātās centrālās bankas nacionalizēja. Šo procesu sekmēja 1929.-1933. g. pasaules ekonomiskā krīze, otrais pasaules karš un valsts monopolistiskā ekonomikas regulēšana. Pēc otrā pasaules kara centrālās bankas tika dibinātas kā valsts iestādes (Bundesbanka - VFR, Rezerves banka - Austrālijā u. c.).

Centrālās bankas veic šādas operācijas: 1) izlaist apgrozībā banknotes; 2) kreditēt komercbankas un glabāt to naudas rezerves;

3) glabā valsts naudas līdzekļus, kreditē valsts pārvaldi, valdības uzdevumā veic norēķinus un operācijas ar zeltu un ārzemju valūtu; 4) regulē ekonomiku, lietojot naudas un kredīta metodes.

1. Banknošu emisija ir senākā un viena no svarīgākajām centrālo banku operācijām. Izlaižot apgrozībā banknotes, centrālās bankas regulē naudas apgrozību valstī. Kapitālisma attīstības gaitā būtiski ir izmainījies banknošu emisijas raksturs. Pastāvot zelta standartam, centrālo banku banknotēm ar likumu tika noteikts divējāds nodrošinājums: komercvekseli un zelts. Mūsdienu kapitālismā banknošu nodrošinājums ar zeltu ir atcelts. Banknotes ir nodrošinātas galvenokārt ar valsts aizņēmumu obligācijām. Tāpēc vājāks ir kļuvis banknošu emisijas tiešais sakars ar preču apgrozību.

Imperiālisma laikmetā samazinās banknošu emisijas īpatsvars kopējā maksāšanas līdzekļu summā. ASV, Anglijā, Japānā, Kanādā un Itālijā banknotes sastāda tikai 22-27% no kopējās naudas masas. Pārējā daļa ir noguldījumi banku tekošajos kontos (depozīti), kurus izlieto norēķiniem ar čekiem un kredītkartiņām.

Neraugoties uz šādu tendenci, banknošu emisijā kā centrālo banku specifiska operācija saglabā savu nozīmi. Skaidrā nauda ir nepieciešams maksāšanas līdzeklis mazumtirdzniecībā un parādsaistību dzēšanas līdzeklis.

2. Centrālās bankas klienti nav rūpniecības, tirdzniecības un citas kompānijas un firmas, bet ir

komercbankas. Centrālajā bankā glabājas komercbanku brīvās naudas rezerves, un vajadzības gadījumos centrālā banka piešķir kredītus komercbankām. Tāpēc centrālo banku dažkārt sauc arī par "banku banku".

Komercbanku kases rezerves glabāšanu centrālajā bankā regulē likums. Ir noteiktas obligāto rezervju normas procentos no noguldījumu summas. Komercbankas rediskontē centrālajā bankā pašu diskontētos komercvekselus, kā arī saņem aizdevumus pret savām parād-saistībām.

3. Pie senākajām centrālās bankas operācijām jā-pieskaita arī "valsts kasiera" operācijas. Tas nozī-mē, ka centrālajā bankā ir atvērti centrālo un vietē-jo valsts pārvaldes orgānu, kā arī valsts kases teko-šie konti brīvo naudas līdzekļu glabāšanai. Centrālās bankas veic operācijas ar valsts vērtspapīriem, pie-šķir valstij kredītus īstermiņa un ilgtermiņa aizde-vumu veidā vai, uzpērkot valsts aizņēmumu obligāci-jas, valdības uzdevumā veic operācijas ar zeltu un ār-zemju valūtu.

4. Centrālā banka, iedarbojoties uz naudas ap-grozību un kredītu, regulē ekonomiku, pastiprina vai vājina dažādas tendences atražošanas procesā. Centrālā banka regulē ekonomiku, īstenojot n a u d a s u n k r e d ī t a p o l i t i k u. Naudas un kredīta politika ir pasākumu kopums, kuru īstenojot centrālā banka izmaina naudas daudzumu apgrozībā, banku kredīta lielumu, procentu likmes un citus nau-das apgrozības un aizdevumu kapitāla tirgus rādītājus.

Naudas un kredīta politikai ir divi pretēji vir-zieni: kredīta palielināšana jeb k r e d ī t a e k s p a n s i j a un kredīta sašaurināšana jeb k r e d ī t a r e s t r i k c i j a. Kad valstī

sašaurinās ražošana un paplašinās bezdarbs, centrālā banka cenšas uzlabot konjunktūru, paplašinot kredīta izsniegšanu. Kredīta ekspansijai jāveicina kapitālieguldījumu un patēriņa paplašināšanās un reizē ar to ekonomiskās krīzes pārvarēšana. Ekonomiskā uzplaukuma periodā, kad ceļas cenas un pastiprinās disproporcijas ekonomikā, centrālās bankas piekopj kredīta restrikcijas politiku: ierobežo kredīta izsniegšanu un līdz ar to maksāšanas līdzekļu emisiju.

Naudas un kredīta politikas īstenošanas metodes ir šādas: 1) diskonta politika; 2) operācijas atklātā tirgū; 3) obligāto rezervju normu regulēšana; 4) kredīta selektīvā (izlases) regulēšana.

D i s k o n t a p o l i t i k a ir vecākā kredīta regulēšanas metode, un tā ir saistīta ar komercbanku kreditēšanu. Ja centrālā banka vēlas īstenot kredīta restrikciju, tā paaugstina procenta likmes par kredītiem, kurus tā piešķir komercbankām. Komercbankas savukārt paaugstina aizdevuma procenta likmes par kredītiem, kurus tās piešķir saviem klientiem – rūpniecības un tirdzniecības kapitālistiem. Tā rezultātā funkcionējošie kapitālisti mazāk izmanto bankas kredītu, kas savukārt izraisa ražošanas un preču apgrozības sašaurināšanos.

Īstenojot kredīta ekspansiju, notiek pretējs process: centrālā banka pazemina procenta likmi par kredītu, kuru piešķir komercbankām, tās savukārt pazemina procenta likmi par kredītiem, kurus piešķir rūpniecības un tirdzniecības kapitālistiem, tādējādi veicinot ražošanu un preču apgrozību.

O p e r ā c i j a s a t k l ā t ā t i r g ū nozīmē to, ka centrālā banka pērk vai pārdod valsts vērtspapīrus. Kredīta restrikcija ir tad, ja centrālā

banka pārdod komercbankām vērtspapīrus. Tādā gadījumā samazinās komercbanku rezerves un komercbankām attiecīgi jāsamazina kredīta izsniegšana saviem klientiem. Ja centrālā banka vēlas paplašināt kredīta izsniegšanu, tā pērk no komercbankām vērtspapīrus. Tā rezultātā palielinās komercbanku rezerves, un tās var izsniegt vairāk kredītus funkcionējošiem kapitālistiem, kas savukārt var paplašināt ražošanu un preču apgrozību.

Daudzās kapitālistiskajās valstīs banku operācijas atklātā tirgū ir galvenā metode naudas un kredīta politikas īstenošanai. Tas ir tāpēc, ka pēckara periodā ārkārtīgi strauji ir pieaudzis valsts vērtspapīru daudzums tirgū.

Otrs papēmiens, kā centrālā banka iedarbojas tieši uz komercbanku rezervēm, ir obligāto rezervju normu regulēšana. Kredīta restrikcijas gadījumā centrālā banka paaugstina obligāto rezervju normas. Komercbanku resursi samazinās, un tām jāierobežo kredīta izsniegšana. Lai panāktu kredīta ekspansiju, centrālās bankas pazemina obligāto rezervju normas. Tādā gadījumā komercbankām mazāk resursu jāglabā centrālajā bankā un komercbankas var izsniegt vairāk kredītu saviem klientiem.

Kredīta selektīvo (izlases) regulēšanu centrālā banka veic, tieši ierobežojot banku kredīta lielumu un kontrolējot atsevišķu kredīta veidu izsniegšanu. Centrālā banka ierobežo banku kredītu, nosakot vekseļu diskonta limitus. Par vekseļu virslimita diskontu bankām jāmaksā soda nauda (Japānā). Holandē un Šveicē limits neierobežo kredīta summu, bet kredīta operāciju pieauguma tempus.

Atsevišķu kredīta veidu kontrole attiecas uz tādām kredīta veidiem kā kredīts pret biržas vērtspapīru ķīlu, patēriņa kredīts, hipotēku kredīts u. c. Patēriņa kredīta lielumu centrālā banka regulē, paaugstinot vai pazeminot skaidrās naudas iemaksas normas.

Cenšoties iedarboties uz ekonomisko konjunktūru, centrālā banka izmanto visu regulēšanas metožu arsenālu. Līdz noteiktai robežai centrālā banka var ietekmēt aizdevuma kapitāla tirgu un ar tā starpniecību – saimniecisko konjunktūru. Tomēr centrālā banka nespēj pārvarēt kapitālistiskās atražošanas pretrunas, kas izraisa ekonomiskās krīzes un traucējumus saimnieciskā mehānisma darbībā. Turklāt centrālās bankas regulējošā darbība ir pretrunīga. Īstenojot kredīta ekspansijas politiku un cenšoties paplašināt ražošanu, centrālā banka vienlaikus sekmē disproporciju rašanos saimniecībā un pastiprina inflāciju. Lai uzlabotu maksājumu bilances stāvokli valūtas krīzes apstākļos, centrālā banka cenšas piesaistīt ārzemju kapitālu, paaugstinot procenta likmes. Bet šāds pasākums nestimulē ražošanas un preču apgrozības pieaugumu.

Komercbankas ir kapitālistisko banku sistēmas pamatposms. Tām ir visplašākais iestāžu tīkls un veikamo operāciju loks, tās apkalpo visdažādāko klientūru, sākot ar monopolistiskajām korporācijām un beidzot ar sīkajiem aizņēmējiem un noguldītājiem.

Komercbankas parasti ir organizētas kā akciju sabiedrības. Augstākais pārvaldes orgāns ir akcionāru kopsapulce. Tā apstiprina bankas gada pārskatu un ievēl direktoru padomi, kas vada bankas darbu līdz nākošai kopsapulcei. Direktoru padome savukārt izveido

vairākus koleģiālus pārvaldes orgānus - komitejas, kas dod slēdzienus un rekomendācijas bankas darba konkrētajos jautājumos.

Komercbanku operācijas dalās trīs lielās grupās: pasīva, aktīva un komisijas operācijās.

Veicot pasīva operācijas, komercbankas īsteno pirmās divas banku funkcijas: mobilizē un uzkrāj brīvas naudas kapitālus un emitē maksāšanas līdzekļus. Citiem vārdiem, veicot pasīva operācijas, bankas veido aizdevuma kapitālu. Aizdevuma kapitāla avotu raksturs nosaka banku pasīva operāciju saturu. Pasīva operāciju rezultātā veidojas bankas resursi jeb pasīvi. Tie ir pašas bankas līdzekļi, noguldījumi (depozīti) un emitētie līdzekļi.

Bankas pašas kapitāls veidojas no ienākumiem, kurus tā iegūst, pārdodot savus vērtspapīrus. Bez tam bankas resursus veido arī rezerves kapitāls un nesadalītā peļņa. Rezerves kapitāls veidojas no peļņas atskaitījumiem. No rezerves kapitāla banka sedz zaudējumus, kuri rodas, kritoties vērtspapīru kursam, vai citu neparedzētu apstākļu dēļ.

Nesadalītā peļņa ir tekošajā gadā saņemtā peļņa, kura nav sadalīta starp akcionāriem dividendu veidā un nav ieskaitīta rezerves kapitālā. Bankas pašas kapitāls veido nelielu daļu no visiem bankas resursiem (parasti ne vairāk kā 10%).

Komercbanku galvenā pasīva operācija ir noguldījumu pieņemšana. Noguldījumi jeb depozīti veido bankas resursu lielāko daļu. Noguldījums ir naudas summa, kuru klients iemaksājis bankā, lai vajadzības gadījumā to izņemtu skaidrā naudā vai izlietotu norēķiniem. Depozīti bankās veidojas divējādi: 1) iemaksā-

jot bankā skaidru naudu vai iesniedzot dokumentus, pret kuriem jāsaņem nauda (čeku, obligāciju kuponu u. c.); 2) radot šķietamo noguldījumu, kreditējot klientu.

Noguldījumu galvenie veidi ir 1) noguldījumi uz pieprasījuma; 2) terminētie noguldījumi. Noguldījumus uz pieprasījuma var saņemt pa daļām vai pilnīgi uz klienta pirmā pieprasījuma. Šo noguldījumu plaši lietots paveids ir noguldījumi tekošajos kontos. Tekošajos kontos glabājas uzņēmumu brīvie kapitāli vai arī privātpersonu līdzekļi. Tekošajos kontos naudu iemaksā un no šiem kontiem izmaksā bezskaidras naudas norēķinu veidā. Ienākumu procenta veidā par tekošajiem kontiem nemaksā, jo banka sniedz pakalpojumus šo kontu īpašniekiem, izdarot pārskaitījumus no viena konta otrā u. tml.

Terminēto noguldījumu īpatnība ir tā, ka tos var saņemt bankā tikai pēc noteikta termiņa. Par terminētajiem noguldījumiem banka maksā procentus atkarībā no termiņa, uz kādu nauda ir noguldīta. Piemēram, Japānā par noguldījumiem uz 3 mēnešiem maksā 5,5%, - uz sešiem mēnešiem - 6,75%, - uz vienu gadu - 7,75% utt.

Plaši izplatīti ir iedzīvotāju krājnoguldījumi. Tos var iemaksāt un izņemt pilnā summā vai pa daļām. Noguldītājam izsniedz krājgrāmatīti. Pēdējos gados krājnoguldījumus arvien plašāk izmanto bezskaidras naudas norēķiniem. Tāpēc krājnoguldījumi pēc izlietošanas režīma tuvinās noguldījumiem tekošajā kontā.

Kapitālistiskajām firmām un lielajiem privātajiem noguldītājiem banka atver terminēto kontu vai

izsniedz terminētā noguldījuma sertifikātu. Šiem noguldījumiem nav noteikta maksimālā summa. Terminētais konts ir analogisks parastajam terminētajam noguldījumam. Noguldītājam izsniedz krājgrāmatīpu, un banka iepriekš jābrīdina par noguldījuma izpēšanu. Izsniedzot terminētā noguldījuma sertifikātu, personisko kontu neatver. Noguldītājs saņem apliecību (sertifikātu), kurā ir norādīts noguldījuma izpēšanas termiņš un izmaksājamā procenta lielums.

Pēdējos gados ASV, Anglijā un citās valstīs plaši izplatīti ir noguldījumu sertifikāti, kurus pārdod un pērk tirgū. Pārejot no rokas rokā, tie kalpo kā apgrozības līdzeklis. Šo noguldījumu veidu izmanto lielās kompānijas, vietējie valsts varas orgāni un arī ārzemju noguldītāji. ASV noguldījumu sertifikātu minimālā summa ir 100 000 dolāru, Anglijā - 50 000 sterliņu mārciņas.

Banku resursu avots ir arī emitētie fondi, kuri veidojas no šķietamajiem noguldījumiem - a k c e p t a un a v ā l a operācijām. Akcepts ir piekrišana samaksāt naudas vai preču dokumentu. Banka šādu piekrišanu apliecina ar attiecīgu uzrakstu uz vekseļa, čeka vai cita dokumenta. Akceptētu vekseli banka samaksā, ja klients iepriekš ir iemaksājis bankā attiecīgu naudas summu. Avāls ir samaksas garantija, ko noformē ar garantijas uzrakstu uz vekseļa vai izsniedzot speciālu dokumentu. Banka samaksā šādu vekseli tikai parādnieka bankrota gadījumā. Akcepta un avāla operācijas palielina vekseļu drošību, sekmē vekseļu apgrozību. Šo operāciju rezultātā rodas īpaši kredīta apgrozības līdzekļi - b a n k u a k c e p t i, kurus plaši lieto starptautiskajos norēķinos.

Banku resursi veidojas arī k o r e s p o n -

d e n t u k o n t o s, kuros uz laiku glabājas naudas līdzekļi, kas saņemti no bankas - korespondentes. Piemēram, ja bankā A ir atvērts bankas B konts, tad šajā kontā ieskaitītie līdzekļi palielina bankas A resursus. Tātad no bankas A viedokļa tas ir pasīva konts (loro), bet no bankas B viedokļa - aktīva konts (nostro). Tāpat bankā B var būt atvērts bankas A korespondenta konts.

Komercbanku pasīva operācijas ir arī vekseļu r e d i s k o n t s un p ā r ķ ī l ā š a n a. Vekseļu rediskonts nozīmē to, ka daļu no klientu diskontētajiem vekseļiem banka pati diskontē citā bankā. Pārķīlāšana nozīmē to, ka banka saņem aizdevumu no citas bankas pret vekseļu vai vērtspapīru ķīlu, kurus pati ir saņēmusi kā aizdevuma nodrošinājumu.

Veicot a k t ī v a o p e r ā c i j a s, komercbankas īsteno trešo banku funkciju: piešķir kustību mobilizētajiem un emitētajiem naudas līdzekļiem, t. i., pārvērš tos aizdevuma kapitālā. Svarīgākās komercbanku aktīva operācijas var iedalīt divās grupās: k r e d ī t a o p e r ā c i j ā s un f o n d u o p e r ā c i j ā s. Kredīta operācijas ir ļoti plašas un daudzveidīgas, tāpēc tās var klasificēt pēc vairākām pazīmēm.

1. Atkarībā no nodrošinātības izšķir n o d r o š i n ā t u s aizdevumus un n e n o d r o š i n ā t u s jeb blanko aizdevumus. Nodrošināti ir aizdevumi, kurus izsniedz pret vekseļiem, precēm, preču dokumentiem un vērtspapīriem.¹ Vekseļu operācijas savukārt ir divējādas: 1) vekseļu diskonts; 2) aizdevumi

¹ Aizdevumus pret vērtspapīriem var pieskaitīt arī fondu operācijām.

pret vekseļu ķīlu. Vekseļu diskonts nozīmē to, ka banka pērk komercvekseļus pirms vekseļa termiņa. Tādā veidā komerciālais kredīts pārvēršas bankas kreditā: banka kļūst kreditore attiecībā pret vekseļa devēju. Diskontētie vekseļi pāriet bankas īpašumā, un tai ir tiesības šos vekseļus rediskontēt citā bankā.

Diskonta operācijas dod bankai ienākumu diskonta procenta veidā, kuru iekasē no vekseļa diskontētāja. Ienākuma lielums ir atkarīgs no vekseļa summas, diskonta likmes un laika līdz vekseļa samaksas termiņam. Piemēram, ja tiek diskontēts vekselis par 1000 dolāriem, diskonta likme ir 4% un līdz vekseļa samaksas terminam ir 3 mēneši, tad diskonta procents ir 10 dolāru $\left(\frac{1000 \cdot 4 \cdot 3}{100 \cdot 12}\right)$; vekseļa turētājam banka izmaksās 990 dolāru (1000 - 10).

Ja banka izsniedz aizdevumu pret vekseļu ķīlu, tad ieķīlātie vekseļi nepāriet bankas īpašumā, bet tikai uz laiku pāriet bankas rīcībā kā aizdevuma nodrošinājums. Bez aizņēmēja atļaujas bankai nav tiesības vekseļus pārķīlāt citā bankā. Aizņēmējs saņem atpakaļ ieķīlātos vekseļus, ja termiņā atmaksā aizdevumu. Aizdevumus pret vekseļu ķīlu parasti izsniedz 60-80% apmērā no vekseļu summas.

Uz noteiktu termiņu komercbankas izsniedz aizdevumus arī pret precēm un preču dokumentiem (konosamentiem un varantiem)¹. Aizdevumus izsniedz 50-70% apmērā no preču tirgus cenas. Ja ieķīlāto preču tirgus cena krīt, banka uzaicina aizņēmēju papildināt

¹ Konosaments - kugniecības apliecība par kravas pieņemšanu pārvadāšanai; varants - noliktavas, saldētavas vai elevatora apliecība par preču pieņemšanu glabāšanā.

nodrošinājumu vai dzēst daļu no aizdevuma. Bankai ir tiesības pārdot nodrošinājumu izsolē, ja aizņēmējs neatmaksā aizdevumu noteiktajā termiņā. Nodrošinājumā pieņemtās preces un preču dokumentus banka var pārķīlāt citā bankā tikai ar aizņēmēja rakstisku atļauju.

Aizdevumus pret vērtspapīriem komercbankas izsniedz vērtspapīru kursa vērtības apmērā. Vērtspapīri pāriet bankas rīcībā līdz aizdevuma dzēšanai.

Aizdevumus bez nodrošinājuma (blanko aizdevumus) bankas izsniedz lielajām kompānijām, ar kurām tās ir cieši saistītas un par kuru maksātspēju bankas ir pārliecinātas. Blanko kredītu bankas izmanto, lai gūtu iespējas kontrolēt kreditējamus uzņēmumus.

2. Atkarībā no dzēšanas termiņiem izšķir aizdevumus uz nenoteiktu laiku (dzēš pēc bankas pieprasījuma); īstermiņa aizdevumus (līdz vienam gadam); vidējā termiņa aizdevumus (no viena gada līdz pieciem gadiem); ilgtermiņa aizdevumus (ilgāk par pieciem gadiem).

3. Atkarībā no aizņēmēja kategorijas, kas nosaka kredīta ekonomisko saturu un mērķi, var izdalīt četrus aizdevuma veidus.

Komerciālos aizdevumus piešķir uzņēmumiem apgrozāmā kapitāla īslaicīgai papildināšanai atražošanas procesa dažādās stadijās, pamatkapitāla papildināšanai, ražošanas paplašināšanai, konkurējošo uzņēmumu uzpirkšanai u. c.

Aizdevumus fondu biržās starpniekiem (brokeriem un dīleriem) izsniedz pret vērtspapīru ķīlu. Šos aizdevumus izlieto biržās spekulācijas paplašināšanai.

Lauksaimnieciskie aizde-

v u m i ir divējādi: hipotēku aizdevumi (pret nekustamo īpašumu - zemi un ēkām), kurus izlieto lielu kapitālieguldījumu veikšanai (irigācijai, meliorācijai), un īstermiņa aizdevumi īslaicīgām vajadzībām (sēklu pirkšanai u. tml.), kurus atmaksā pēc ražas pārdošanas.

P a t ē r i ņ u k r e d i t ē trīs formās: pret dzīvojamo ēku ķīlu, pārdodot patēriņa preces uz nomaksu, un vienreizēji atmaksājamu aizdevumu formā (mācību maksas, ārsta rēķinu un tamlīdzīgu izdevumu samaksai).

Kredīta izsniegšana ir sarežģīts daudzpakāpju process. Aizpēmējam jāiesniedz bankā pieteikums, kurā jānorāda kredīta summa, mērķis, termiņš, dzēšanas grafiks un citi dati. Bez tam bankai jāiesniedz ziņas par aizpēmēja ražošanas un finansiālo darbību. Saņemot patēriņa kredītu, jānorāda aizpēmēja personīgo finansu stāvoklis, ienākumi un darba vieta. No sīkajām firmām banka prasa arī kredīta nodrošinājumu un galvotājus vai garantus. Izsniedzot kredītu pret nodrošinājumu, banka saņem ķīlas saistību, kas dod tai tiesības rīkoties ar ķīlu kredīta neatmaksāšanas gadījumā. Kredīta pieteikumu izskata bankas dažādas funkcionālās daļas. Galīgo lēmumu par kredīta piešķiršanu pieņem direktoru padome.

Kredīta izsniegšanas metodes ir dažādas. Parasti aizdevumus kapitālistiskajām kompānijām izsniedz, a t v e r o t l i m i t u. ASV šo kreditēšanas veidu sauc par "kredīta līnijas" atvēršanu, Anglijā - par "overdrafta limita" noteikšanu. Overdrafts ir kredīta piešķiršana klientam virs atlikuma viņa tekošajā kontā. Kreditēšanas limits ir klienta maksimālais parāds bankai. Limitu nosaka uz noteiktu laiku,

piemēram, gadu. Šajā laikā klients var saņemt visu jeb daļu no aizdevuma bez papildu pārrunām ar banku. Tomēr banka var arī neizsniegt aizdevumu limita robežās, ja aizņēmēja saimnieciskais un finansiālais stāvoklis ir pasliktinājies. Atverot kreditēšanas limitu, banka parasti prasa, lai aizņēmējs glabātu savā tekošajā kontā noteiktu kompensācijas atlikumu. Šim atlikumam jābūt ne mazākam kā 20% no izsniedzamā kredīta summas.

F o n d u o p e r ā c i j a s ir visdažādākās operācijas ar vērtspapīriem: vērtspapīru pirkšana (banku investīcijas), jaunizlaisto vērtspapīru sākotnējā izvietošana vērtspapīru turētājiem, vērtspapīru pirkšana un pārdošana tirgū klienta uzdevumā, aizdevumi pret vērtspapīriem. Fondu operācijas dod bankām papildu peļņu dividendu un procentu veidā, tās ir finansu kontroles un valsts finansēšanas formas. Sevišķi liela ir banku loma valsts aizņēmumu izvietošana.

K o m i s i j a s o p e r ā c i j a s banka veic klientu uzdevumā, saņemot par to zināmu atlīdzību - komisiju. Svarīgākās komisijas operācijas ir i n k a s o, a k r e d i t ī v a, p ā r v e d u m a, t i r d z n i e c i s k ā s u n p ā r v a l d ī š a n a s operācijas.

Inkaso operācijas nozīmē to, ka klienta uzdevumā banka saņem naudu pret naudas, preču vai norēķinu dokumentiem. Uz inkaso banka pieņem čekus, vekselus un citus vērtspapīrus.

Akreditīvs ir rīkojums izmaksāt noteiktu naudas summu fiziskai vai juridiskai personai, ja tiek ievēroti akreditīva vēstulē minētie nosacījumi. Ir naudas un preču akreditīvi. Naudas akreditīvs ir vārdisks dokuments, kuru banka izsniedz klientam, kurš iemak-

sājis bankā noteiktu naudas summu un vēlas šo summu saņemt citā pilsētā vai pat citā valstī. Preču akreditīvs ir vairumtirdzniecības pircēja un piegādātāja norēķināšanās forma. Pircējs atver akreditīvu piegādātāja bankā un uzdod bankai samaksāt rēķinus no šī akreditīva pēc preču nosūtīšanas. Preču nosūtīšana piegādātājam jāapliecina bankai ar attiecīgiem transporta dokumentiem.

Pārveduma operācijas ir bankā iemaksātās naudas summas pārsūtīšana saņēmējam citā pilsētā. Šādas operācijas banka veic uz īpašu pārveduma dokumentu pamata (bankas čekī, pārveduma biļetes, rakstiski vai telegrāfiski maksājuma uzdevumi). Visi pārveduma dokumenti ir vienas bankas rīkojumi bankai - korespondentei - izdarīt maksājumu.

Banku tirdznieciskās operācijas ir vērtspapīru, dārgmetālu un ārzemju valūtas pirkšana un pārdošana klientu uzdevumā un uz viņu rēķina.

Pārvaldīšanas operācijas nozīmē to, ka banka uzņemas uz laiku pārvaldīt klienta īpašumu. Privāto personu uzdevumā banka veic šādas pārvaldīšanas operācijas: pārvalda tādu personu īpašumu, kurām pašām nav tiesību to darīt (nepilngadīgie u. c.); mantinieka interesēs pārvalda mirušā īpašumu; pārvalda klienta kapitālu nolūkā iegūt visaugstāko peļņu (naudas ieguldīšana akcijās, nekustamajā īpašumā u. tml.), vērtību glabāšanu seifos u. c. Kapitālistisko kompāniju uzdevumā bankas var garantēt obligāciju aizpēmu, registrēt tirgū izlaistās akcijas, pārvaldīt korporāciju pensiju fondus u. tml. Formāli banka šajās operācijās ir tikai klienta agents. Faktiski pārvaldīšanas operācijas dod iespēju bankai kontrolēt ļoti

lielus naudas kapitālus un koncentrēt sevī svarīgu ekonomisko informāciju.

Visas banku operācijas savā starpā ir cieši saistītas. Pastāv sakarība starp banku pasīva un aktīva operācijām. Vēsturiski pasīva operācijas ir bijušas primārās attiecībā pret aktīva operācijām. Bankas vispirms radīja pašu kapitālus un mobilizēja svešus līdzekļus, lai pēc tam tos ieguldītu diskonta un aizdevuma operācijās. Tādējādi aktīva operāciju apjoms bija atkarīgs no pasīva operāciju apjoma. Bankām tālāk attīstoties, vājinājās aktīva operāciju atkarība no pasīva operācijām. Bankas pašas rada pasīvus aktīva operāciju rezultātā šķietamo noguldījumu veidā.

Sakarība pastāv ne tikai starp aktīva un pasīva operācijām kopumā, bet arī starp atsevišķiem operāciju veidiem. Bankas klienti, it sevišķi rūpniecības uzņēmumi, lieli individuālie aizņēmēji un noguldītāji ir ieinteresēti saņemt bankā visdažādākos pakalpojumus. Savukārt bankas sniedz bezmaksas pakalpojumus, lai piesaistītu noguldītājus. Piemēram, atverot tekošo kontu, banka bez maksas veic bezskaidras naudas norēķinus klienta uzdevumā, piešķir tam īstermiņa aizdevumu u. tml.

Papildu pakalpojumu saņemšana bankā piesaista arī sīkos noguldītājus. Saviem noguldītājiem banka dod priekšroku, piešķirot patēriņa kredītu.

Investīciju bankas ir samērā jauns banku paveids, kurš attīstījies monopolistiskā kapitālisma apstākļos. Atšķirībā no komercbankām investīciju bankas veido resursus, galvenokārt izlaižot un pārdodot akcijas, kā arī saņemot aizdevumus no komercbankām. Investīciju bankas nepieņem noguldījumus.

Mobilizētos naudas kapitālus investīciju bankas

iegulda kapitālistiskās saimniecības dažādās nozarēs ilgtermiņa aizdevumu veidā. Īpaši svarīga investīciju banku darbības joma ir operācijas ar vērtspapīriem. Šīs bankas izlaiž un izvieto tirgū rūpniecības vērtspapīrus. Nereti bankas apņemas nopirkt izlaisto vērtspapīru daļu, kuru bankai neizdodas izvietot vērtspapīru turētājiem.

Speciālās bankas ir bankas, kas specializējušās kādas noteiktas saimniecības nozares kreditēšanā. Šo banku darbībā dominē viena vai divas operācijas. Speciālo banku grupā ietilpst lauksaimniecības (zemes), ārējās tirdzniecības un hipotēku bankas.

Lauksaimniecības bankas resursus veido, galvenokārt pārdodot pašu izlaistos vērtspapīrus. Lauksaimniecības bankas izsniedz kredītus fermeriem tieši vai ar kredīta kooperatīvu starpniecību. Kredītus izsniedz dažādiem mērķiem, kas saistīti ar lauksaimniecisko ražošanu: zemes pirkšanai, lauksaimniecības tehnikas, minerālmēslojuma, sēklu iegādei u. tml.

Ārējās tirdzniecības bankas kreditē ārējo tirdzniecību, garantē eksporta kredītus, rediskontē pārveduma vekselus - traktus, piedalās ārējās tirdzniecības kompāniju kapitālu veidošanā. Ārējās tirdzniecības bankas aktīvi piedalās buržuāzisko valstu ekspansionistiskās ārpolitikas īstenošanā.

Hipotēku bankas līdzekļus mobilizē, izlaižot un pārdodot īpašus vērtspapīrus - ķīlu zīmes. Tās ir nodrošinātas ar nekustamo īpašumu, kas iekļilāts bankā. Kredītus piešķir pret nekustamā īpašuma ķīlu. Hipotēku bankas piešķir kredītus galvenokārt dzīvojamo māju celtniecībai. Neliels īpatsvars

(5-6%) ir kredītiem, kurus hipotēku bankas piešķir lielajiem fermeriem zemes pirkšanai un lauksaimniecības tehnikas iegādei.

Speciālās kredītiestādes. Speciālās kredītiestādes ir investīciju kompānijas un investīciju tresti, finansu kompānijas, apdrošināšanas kompānijas, krāj-kases, pensiju fondi, lombardi, kredīta kooperācija.

Investīciju kompānijas un investīciju tresti mobilizē naudas kapitālus, izlaižot un pārdodot savas akcijas un obligācijas. Saņemtos kapitālus investīciju kompānijas iegulda rūpniecības, transporta un citu uzņēmumu vērtspapīros. Investīciju kompāniju speciāla funkcija ir rantjē naudas kapitālu, kā arī plašāku iedzīvotāju slāņu naudas ietaupījumu mobilizēšana ilgtermiņa ieguldījumiem kapitālistiskajos uzņēmumos.

Finansu kompāniju darbība saistās galvenokārt ar preču realizāciju. Šo kompāniju straujo izaugsmi nosaka preču realizācijas pastāvīgās grūtības kapitālismā. Finansu kompānijas piešķir kredītus tirdzniecības firmām pret precēm, kuras ir pārdotas uz kredīta. Kreditēšana notiek tādējādi, ka finansu kompānijas pērk no tirdzniecības firmām pircēju saistības par kredīta dzēšanu. Patēriņa kredīts šādā gadījumā tiek atmaksāts finansu kompānijai, bet ne tirdzniecības firmai. Citas finansu kompānijas piešķir komerciālo kredītu rūpniecības uzņēmumiem, kuri ir nosūtījuši preces uz nomaksu.

Svarīgu vietu speciālo kredītiestāžu vidū ieņem apdrošināšanas kompānijas. Naudas līdzekļus tās mobilizē apdrošināšanas maksājumu veidā par mantas un dzīvības apdrošināšanu. Sevišķi plaši ir attīstījušās dzīvības apdrošināšanas kom-

pānijas. Tās prasmīgi izmanto iedzīvotāju neticību rītdienai, bailes nokļūt nabadzībā ģimenes apgādnieka zaudēšanas gadījumā. Pārdodot apdrošināšanas polises, apdrošināšanas kompānijas mobilizē ļoti lielus naudas līdzekļus. Mobilizētos līdzekļus tās iegulda rūpniecības uzņēmumu un valsts vērtspapīros, tādējādi piešķirot ilgtermiņa kredītu kapitālistiskajiem uzņēmumiem un valstij.

K r ā j k a s e s noguldījumu veidā mobilizē plašu iedzīvotāju slāņu naudas ietaupījumus. Specifiska krājkasu funkcija ir tieši nelielo, sīko naudas ietaupījumu akumulēšana un pārvēršana aizdevuma kapitālā. Noguldījumu stabilo atlikumu krājkasas izlieto ilgtermiņa ieguldījumiem vērtspapīros, hipotēku aizdevumu piešķiršanai pret dzīvojamām ēkām, kā arī īstermiņa aizdevumu piešķiršanai kapitālistiskajiem uzņēmumiem.

P e n s i j u f o n d u s veido privātās kompānijas, valsts uzņēmumi un iestādes pensiju izmaksāšanai strādniekiem un kalpotājiem, kas sasnieguši noteiktu vecumu. Privātie pensiju fondi veidojas no strādnieku, kalpotāju un uzņēmēju iemaksām. Pensiju fondu līdzekļi ievērojami pārsniedz ik gadu izmaksājamo pensiju summas. Brīvos naudas līdzekļus pensiju fondi izlieto rūpniecības kompāniju akciju iegādei, visbiežāk sava uzņēmuma akciju pirkšanai. Strādnieki un kalpotāji - fonda veidotāji netiek informēti par fonda līdzekļu izlietošanu. Parasti ar pensiju fondu kapitāliem rīkojas lielie banku monopoli.

L o m b a r d i izsniedz aizdevumus iedzīvotājiem pret kustamā īpašuma ķīlu. Aizdevumus parasti izlieto personīgam patēriņam. Lombardu aizņēmēji galvenokārt ir pilsētu nabadzīgie iedzīvotāji. Viņi ne

tikai maksā augstu procentu par aizdevumiem, bet nereti zaudē arī lombardā iekļāto mantu, jo noteiktajā termiņā nevar aizdevumu atmaksāt.

K r e d ī t a k o o p e r ā c i j a apvieno sīkos preču ražotājus, lai nodrošinātu viņu vajadzības pēc kredīta. Kooperācijas līdzekļi veidojas no to locekļu paju iemaksām un noguldījumiem. Līdzekļus izlieto kredīta izsniegšanai kooperatīva locekļiem un vērtspapīru iegādei. Pilsētās kredīta kooperatīvi apvieno amatniekus, laukos - zemnieku saimniecības. Kredīta kooperatīvi (biedrības) parasti ietilpst teritoriālajās (rajona, apgabala) kredīta savienībās, kuru priekšgalā ir centrālā apvienība.

4.3. Bankas peļņa un likviditāte

24.

Bankas peļņa. Kapitālistiskā banka veic savas operācijas, lai iegūtu peļņu. Bankas kalpotāju darbs nerada virsvērtību, bet tikai piedalās virsvērtības pārdalīšanā starp dažādām kapitālistu grupām. Bankas peļņas avots ir materiālajā ražošanā nodarbināto strādnieku radītā virsvērtība. Banka šo virsvērtību saņem pārdales kārtībā.

Ar bankas peļņu ir saistīti trīs jēdzieni: **bruto peļņa**, **tīrā peļņa** un **bankas peļņas norma**. Bankas bruto peļņa ir bankas kopējie ieņēmumi par operāciju veikšanu. Bruto peļņas avoti ir 1) ieņēmumi par diskonta un aizdevumu operācijām (saņemtie procenti); 2) procenti un dividendes par investīcijām vērtspapīros; 3) peļņa no spekulatīviem biržas darījumiem; 4) ieņēmumi par komisijas operācijām.

Bankas tīrā peļņa ir starpība starp bruto peļņu un visiem bankas izdevumiem (bankas aparāta uzturēšana, procentu izmaksa noguldītājiem u. c.). No tīrās peļņas banka maksā nodokļus, izdara atskaitījumus rezerves fondā, izmaksā dividendes akcionāriem.

Tīrās peļņas attiecība pret bankas pašas kapitālu ir bankas peļņas norma. Peļņas norma visā banku sistēmā parasti ir vienāda ar vidējo peļņas normu citās tautsaimniecības nozarēs, jo starpnozaru konkurences rezultātā peļņas norma izlīdzinās.

Bankas likviditāte. Bankas likviditāte ir spēja savlaicīgi samaksāt savas saistības, pirmām kārtām izmaksāt noguldījumus. Kapitālistiskās bankas nav pasargātas no ekonomiskajām krīzēm, bankrotiem, aizdevumu neatmaksāšanas un citām saimnieciskās konjunktūras nestabilitātes izpausmēm. Tāpēc kapitālistisko banku likviditāte nav absolūta, bet gan relatīva.

Bankas relatīvā likviditāte ir atkarīga no pasīva un aktīva operāciju attiecības un šo operāciju struktūras. Vislikvidākā bankas aktīvu daļa ir skaidrā nauda kasē. Samērā likvidi ir aizdevumi uz nenoteiktu termiņu un īstermiņa vekseļi. Mazāk likvidas, t. i., grūtāk pārvēršamas skaidrā naudā, ir bankas investīcijas vērtspapīros un ilgtermiņa aizdevumi pret nekustamo īpašumu. Noguldījumi uz pieprasījuma un tekošajos kontos pasliktina bankas likviditāti, jo noguldītāji var tos izņemt jebkurā laikā. Terminētie noguldījumi ir stabilāki, tāpēc tie uzlabo bankas likviditāti.

Bankas likviditāte ir atkarīga arī no aktīvu termiņu atbilstības pasīvu termiņiem. Ja, piemēram, īstermiņa resursus banka iegulda ilgtermiņa aizdevumos, tās likviditāte pasliktinās.

Imperiālismā banku likviditātei ir tendence pasliktināties. To nosaka šādas izmaiņas banku pasīva un aktīva struktūrā: 1) ievērojami samazinājies banku pašu kapitāla īpatsvars, un palielinājies svešu līdzekļu īpatsvars; 2) samazinājies terminēto noguldījumu īpatsvars, un palielinājies noguldījumu uz pieprasījuma un tekošo kontu īpatsvars; 3) samazinājies diskonta un īstermiņa aizdevumu īpatsvars, un pieaudzis ilgtermiņa aizdevumu un banku investīciju īpatsvars.

4.4. Banku internacionalizācija

Pēdējos desmit gados kapitālistisko banku attīstībā iezīmējās jauna tendence – banku internacionalizācija. Banku internacionalizācija ir vairāku valstu banku apvienošana vai to darbības koordinēšana kopīgu uzdevumu veikšanai.

Banku internacionalizācijai ir vairāki iemesli.

Pirmkārt, tie ir šādi piecdesmitajos un sešdesmitajos gados kapitālistiskajā pasaulē notiekošie procesi:

- a) starptautiskās tirdzniecības strauja attīstība, tās ģeogrāfiskās un preču struktūras izmaiņas;
- b) kapitālistiskās darba dalīšanas padziļināšanās;
- c) zinātniski tehniskās revolūcijas ietekme;
- d) kapitālu migrācija starp valstīm;
- e) starptautisku rūpniecības monopolu rašanās un attīstība.

Otrkārt, tie ir pašā banku sistēmā notiekošie procesi:

- a) pastiprināta banku kapitāla koncentrācija un centralizācija;
- b) banku darbības universalizācija;
- c) konkurences cīņas saasināšanās starp atsevišķu valstu kredītiestādēm.

Nacionālo banku universalizācija atbilstoši monopolistiskā kapitālisma prasībām radīja nepieciešamos apstākļus šo banku starptautiskai darbībai. Banku funkciju paplašināšana starptautiskā līmenī nodrošina lielajām bankām galvenā mērķa sasniegšanu: iegūt maksimālu peļņu un kontrolēt citas ekonomikas nozares.

Banku internacionalizācija notiek ar dažādiem papēmieniem un dažādās formās. Pirmām kārtām tiek izveidotas banku monopolu apvienības, lai kooperētos noteiktu banku operāciju veikšanā. Tās var būt specializētas banku grupas ar vienotu koordinācijas centru vai pastāvīgi darbojošies banku konsorcijs.

Pēdējos gados veidojas banku kompleksi, kuros piedalās vairāku valstu bankas. Banku kompleksi nav specializēti, tie praktiski veic visas banku operācijas. Bankas - kompleksa locekles neizveido vienotu organizāciju vai vienotu koordinācijas centru, bet dod priekšroku pakāpeniskai savas darbības apvienošanai plašā banku operāciju diapazonā.

Ir izveidotas 10 internacionālās bankas. Tās apvieno galvenokārt Rietumeiropas valstu bankas. Tikai divās piedalās ASV bankas un divās - Japānas bankas. Minēsim dažas internacionālās bankas.

Starptautisks banku monopols ir EBIK (E u r o p e n b a n k s i n t e r n a t i o n a l c o m p a n y), kas dibināts 1970. gadā Briselē. Tā dibinātājas ir Anglija, Francija, VFR, Holande, Beļģija un Austrija. Bankas aktīvi 1975. gada beigās pārsnie-

dza 110 mljrd. dolāru. Bankām - locekļēm ir vienāda līdzdalība pamatkapitālā (apmēram 16,6% akciju). Šīs bankas darbības mērķis ir "attīstīt darbību svarīgākajos attāļajos pasaules ekonomiskajos rajonos" (bankas statūti). EBIK ir pārstāvniecības Āfrikā, Indonēzijā, Austrālijā un Kanādā.

Rietumeiropas starptautisks banku monopols ir ABECOR (A s o c i a t e d b a n k s o f E u r o p e n c o r p o r a t i o n). 1976. gada sākumā bankas aktīvi bija 64,7 mljrd. dolāru. Šajā banku monopolā darbojas Holandes, Beļģijas un VFR lielākās bankas. ABECOR darbība ir plaša: tā kreditē starptautiskos monopolus, veic apdrošināšanas operācijas, izvieto vērtspapīrus, konsultē jautājumos par uzņēmumu pirkšanu un apvienošanu.

Starptautiskā banka KKB apvieno trīs bankas: Kredi Lione (Francija), Komerbanku (VFR) un Banko di Roma (Itālija). Šī monopola izveidošana iezīmē jaunu, augstāku pakāpi banku darbības internacionalizācijā, salīdzinot ar iepriekš minētajiem monopoliem. Kaut arī minētās trīs bankas saglabā juridisku patstāvību, tās ir vienojušās savā starpā par operāciju pakāpenisku integrāciju visās darbības jomās. Ir izveidota operatīvā komiteja no visu 3 banku pārstāvjiem un izveidotas 14 darba grupas. Katras bankas izsniegtos kredītus garantē pārējās divas bankas. Katra banka saucas KKB. Bankas darbība aptver galvenokārt koptirgus valstis, tomēr tai ir pārstāvniecības arī Tokijā, Singapūrā, Sidnejā, Meksikā u. c. Partneru mērķis ir izveidot universālu banku, kas būtu integrēta visos līmeņos un darbotos kā vienota banka visā pasaulē.

1970. gadā Londonā izveidota starptautiska banka "Orions". Tās dibinātājas ir ASV, Kanādas un Anglijas

bankas. 1971. gadā "Orionam" pievienojās Itālijas un Japānas bankas. "Orions" ir mazāk integrēta starptautiska banka, salīdzinot ar iepriekš minētajām. "Oriona" dalībnieces uzskata, ka perspektīvāks attīstības ceļš ir patstāvīgas depozītu bāzes izveidošana, lai veiktu starptautiskas operācijas.

Starptautiskajām bankām pieskaitāma arī Eiropas investīciju banka (EIB). Šo banku 1958. gadā dibināja "Kopējā tirgus" valstis: VFR, Itālija, Holande, Francija, Beļģija un Luksemburga. 1973. gadā par bankas locekļiem kļuva Anglija, Dānija un Īrija. Bankas uzdevums ir sniegt finansiālu atbalstu minēto valstu privātajam sektoram. Zem kopējo interešu lozunga uz bankai piešķirto valsts līdzekļu un piesaistīto tirgus resursu rēķina bankai jāveic pasākumi, kuri perspektīvā dotu iespēju 1) integrēto valstu monopolistiskajam kapitālam paplašināt ražošanu jaunos rajonos un jaunās nozarēs, 2) nostiprināt šo valstu pozīcijas ārējos tirgos konkurences cīņā ar citām kapitālistiskajām valstīm, īpaši ar ASV un Japānu.

5. PAPĪRNAUDA UN KREDĪTNAUDA

5.1. Papīrnauda

Papīrnaudas jēdziens un izcelšanās. Papīrnauda jeb valsts kases biļetes ir pret metālu neapmaināmas naudas zīmes jeb vērtības nomināla zīmes, kuras valsts izlaiž savu izdevumu segšanai. Papīrnaudai nav savas vērtības kā pilnvērtīgai naudai, jo tās iespiešanai tiek patērēts ļoti maz darba. Tikai apgrozības procesā papīrnauda iegūst relatīvu vērtību¹ atšķirībā no metālnaudas, kura ir apgrozībā tāpēc, ka tai pašai ir vērtība. Valsts pasludina papīrnaudu par likumīgu maksāšanas līdzekli, nosakot papīrnaudai piespiedu kursu (neatkarīgi no tās relatīvās vērtības).

Papīrnaudas nepieciešamību radīja rūpniecības un tirdzniecības attīstība. Metālnaudas apgrozība bija ļoti dārga un kļuva neiespējama, jo naudas metāla ieguve atpalika no saimniecības vajadzībām pēc apgrozības līdzekļiem. Papīrnaudu nav radījusi valsts vara. Vēsturiski papīrnauda radās no metālnaudas apgrozi-

¹ Ar papīrnaudas relatīvo vērtību jāsaprot tā metālnaudas daudzuma vērtība, kuru papīrnauda pārstāv.

bas, metālnaudas nominālajam saturam pakāpeniski novirzoties no monētu reālā svara.

Pilnvērtīgas naudas aizstāšana apgrozībā ar papīrnaudu ir iespējama tāpēc, ka vērtības mēra funkciju pilda ideāla nauda un apgrozības līdzekļa funkciju nauda pilda momentāli. Apgrozības līdzekļa funkcijā nauda tikai uz mirkli ir preču ražotāja rokās. Tāpēc naudai var arī nebūt savas vērtības. Naudas metālis-
kai substancei šajā gadījumā nav noteicošā loma un pilnvērtīgu naudu var aizstāt ar vērtības zīmēm.

K. Markss atzīmēja trīs etapus, kuros pilnvērtīga metālnauda pārvērtās par vērtības zīmēm. Pirmais etaps - nodilušu monētu kā pilnvērtīgas naudas pārstāvju atrašanās apgrozībā. Otrs etaps - nepilnvērtīgu monētu izlaišana apgrozībā naudas viltošanas rezultātā. Gan valsts, gan privātpersonas apzināti samazināja metāla svaru monētās. Trešais etaps - papīrnaudas izlaišana valsts izdevumu segšanai. Papīrnaudas izlaišana nozīmēja naudas nominālā satura pilnīgu atdalīšanos no tās reālā satura. Tāpēc papīrnauda ir vērtības zīmju pabeigta jeb galīga forma. K. Markss atzīmēja: "Zelta monetārā esamība galīgi nodalās no tā vērtības substances."¹ Pirmā papīrnauda radās Ķīnā XI gs. Daudz vēlāk - 1690. g. papīrnaudu izlaida Ziemeļamerikā Masačūsetsas štatā, 1701. g. - Francijā un 1769. g. - Krievijā (asignācijas).

Papīrnaudas apgrozības likumsakarības. Papīrnauda ir radusies kā metālnaudas - zelta un sudraba zīmes. Tāpēc papīrnaudas apgrozības pamatā ir metālnaudas apgrozības likumi. Tikai šie likumi izpaužas spe-

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1973, 1. sēj., 118. lpp.

cifiskā formā, īpaši pēc zelta standarta atcelšanas.

Kad apgrozībā vienlaikus atradās gan papīrnauda, gan arī pilnvērtīgā metālnauda, pastāvēja papīrnaudas apgrozības divas likumsakarības. Pirmkārt, papīrnaudas relatīvo vērtību noteica tā zelta un sudraba daudzuma vērtība, kuru papīrnaudas masa aizvietoja apgrozībā. Otrkārt, papīrnaudas vienas vienības vērtība bija vienlīdzīga apgrozībā nepieciešamā zelta daudzuma vērtībai dalītai ar papīrnaudas daudzumu apgrozībā.

Lai arī cik papīrnaudas būtu izlaists, tās masa pārstāvēja tikai to zelta daudzumu, kāds tajā periodā bija nepieciešams apgrozībā. Ja papīrnauda bija izlaists vairāk, nekā nepieciešams, tā zaudēja savu relatīvo vērtību, salīdzinot ar zeltu un precēm. Piemēram, ja preču un maksājumu apgrozījumam nepieciešami 20 mljrd. zelta dolāru un papīrnauda tajā pašā laikā izlaista par 40 mljrd. dolāru, tad visi 40 mljrd. papīra dolāri pārstāvēs jeb aizvietos 20 mljrd. zelta dolāru. Tātad 1 papīra dolārs pārstāvēs 0,5 zelta dolāru ($\frac{20}{40}$). Papīrnauda būs zaudējusi savu relatīvo vērtību divas reizes, kas atspoguļosies preču cenu attiecīgā pieaugumā.

Zelta izņemšana no apgrozības sarežģīja attiecības starp vērtības papīra zīmēm un zeltu. Papīrnauda arvien vairāk tika atrauta no tās metāliskās substances. Valsts monopolistiskā kapitālisma apstākļos papīrnaudas vērtību nenosaka naudas vienības zelta saturs. Tātad papīrnauda ir izolēta no savas metāliskās substances, bet, kā norādīja K. Markss, tikai ārēji.

Vērtības zīmju iekšējais sakars ar zeltu pastāv. Šo sakarību nosaka tas, ka vēsturiski papīrnauda radās kā zelta zīmes, tai bija relatīva vērtība. Papīrnaudas iekšējais sakars ar zeltu izpaužas tādējādi,

ka līdz šim laikam zelts ir vienīgā reālā naudas rezerve valsts centrālās varas rokās. Zelts ir arī tezaurācijas objekts.

Papīrnauda nevar pildīt vērtības mēra funkciju, jo tai nav savas vērtības. Papīrnauda funkcionē kā apgrozības līdzeklis un kā maksāšanas līdzeklis. Pēc zelta standarta atcelšanas relatīvās stabilitātes periodos papīrnauda pastāvīgi zaudē savu vērtību.

Papīrnaudas stabila apgrozība nav iespējama šādu iemeslu dēļ: 1) papīrnaudai nav savas vērtības; 2) papīrnaudas emisiju neregulē preču un maksājumu apgrozījuma vajadzības pēc naudas; 3) papīrnauda nepakļaujas apgrozībā esošā naudas daudzuma stihiskās regulēšanas mehānismam. Papīrnaudu neapmaina pret zelta naudu. Tāpēc apgrozībā nevajadzīgā, liekā papīrnauda pārpilda apgrozības kanālus un tā rezultātā zaudē savu relatīvo vērtību.

K. Markss minēja trīs iemeslus, kas izraisa papīrnaudas relatīvās vērtības krišanos. Pirmkārt, pārmerīga naudas izlaišana apgrozībā. Parasti papīrnaudas emisija pārsniedz apgrozības vajadzības pēc naudas, jo papīrnaudu izlaiž valsts budžeta deficīta, kara un citu neražīgu valsts izdevumu segšanai. Starpība starp izlaistās papīrnaudas nominālo vērtību un iespēšanas izdevumiem veido emisijas ienākumu, kas ieplūst valsts budžetā.

Otrkārt, papīrnaudas relatīvā vērtība krītas, ja valdība ir zaudējusi iedzīvotāju uzticību. Iedzīvotāji var pat atteikties pieņemt papīrnaudu pēc nomināla.

Treškārt, nelabvēlīga maksājumu bilance. Zelta standarta apstākļos nelabvēlīga maksājumu bilance ārkārtīgi palielināja pieprasījumu pēc zelta kā pasaules naudas, kas izraisīja papīrnaudas relatīvās vē-

tības krišanas attiecībā pret zeltu.

Kapitālisma vispārējās krīzes pašreizējā posmā vājinās zelta monetārā loma. Sakarā ar to strauji samazinās zelta nozīme maksājumu bilances deficīta segšanā. Tomēr maksājumu bilances stāvoklis kā ārējs faktors ietekmē naudas apgrozību un papīrnaudas relatīvo vērtību.

5.2. Kredītnauda

Kredītnaudas jēdziens. Mūsdienu kapitālisma apstākļos apgrozībā tikpat kā nav valsts kases izlaistā papīrnauda jeb valsts kases biļetes. Galvenais apgrozības līdzeklis ir kredītnauda. Kredītnauda jeb kredīta apgrozības līdzekļi ir papīra vērtības zīmes, kas radušās uz kredīta pamata. Kredītnaudai nav patstāvīgas iekšējas vērtības, jo tā nesatur sabiedriski nepieciešamo abstrakto darbu. Tāpat kā papīrnauda, kredītnauda ir tikai pilnvērtīgās naudas zīmes, tās pārstāve un aizvietotāja apgrozības procesā. Atšķirībā no papīrnaudas kredītnauda vienlaikus ir zelta un kredīta zīmes. Tātad kredītnauda atspoguļo aizdevuma kapitāla kustību un izteic attiecības starp aizņēmēju un aizdevēju.

Kredītnaudas daudzums apgrozībā var palielināties atbilstoši saimniecības vajadzībām. Tādējādi tiek pārvarēta metālmonedas apgrozības ierobežotība, naudas apgrozība kļūst elastīgāka. Vienlaikus samazinās apgrozības izmaksas un pieaug ražošana.

Kredītnaudas galvenie veidi ir vekselis, banknote, čeks.

Vekselis. Vekselis ir noteiktas formas rakstiska parādsaistība, kas dod tiesības tā īpašniekam (vekseļa turētājam) noteiktā termiņā prasīt no parādnieka (vekseļa devēja) noteiktas naudas summas samaksu.

Vekseļa raksturīgās īpašības ir a b s t r a k t u m s un n e a p s t r ī d a m ī b a. Vekseļa abstraktums nozīmē to, ka uz vekseļa nav uzrādīts tā rašanās iemesls (piemēram, preču pārdošana uz kredīta). Vekseļa neapstrīdamība nozīmē to, ka parādniekam obligāti ir jāsamaksā parāds neatkarīgi no tā rašanās iemesliem. Atteikšanos no vekseļa samaksas notārs noformē ar vekseļa protesta aktu. Tas dod tiesības vekseļa turētājam saņemt samaksu piespiedu kārtā (ar tiesas starpniecību).

Vekseļa kā komerciālā kredīta instrumenta īpašība ir tā a p g r o z ā m ī b a. Kapitālistiskajā saimniecībā kredīta attiecības saista savā starpā daudzus preču ražotājus. Tāpēc vekseli var izmantot kā apgrozības līdzekli skaidrās naudas vietā. Vekseļa nodošanu citai personai noformē ar attiecīgu parakstu uz vekseļa - i n d o s a m e n t u. Personu, kas parakstās uz vekseļa un nodod to citai personai, sauc par indosantu. Ja vekseļa samaksas termiņā vekseļa devējs ir maksātnespējīgs, vekselis jāsamaksā pirmajam indosantam. Ja arī pirmais indosants ir maksātnespējīgs, vekselis jāsamaksā otrajam indosantam utt.

Ir p a r a s t i e v e k s e ļ i un p ā r v e d u m a v e k s e ļ i jeb tratas. Parasto vekseli izraksta aizņēmējs. Tajā obligāti uzrāda vekseļa izdošanas vietu un laiku, summu, samaksas vietu un termiņu, vekseļa devēja uzvārdu un parakstu. Pārvedu-

ma vekseli izraksta kreditors. Pārveduma vekselis ir kreditora (trasanta) rīkojums parādniekam (trasātam) termiņā samaksāt noteiktu naudas summu trešai personai (remitentam). Parādniekam ir jāapliecina sava piekrišana samaksāt (jāakceptē) pārveduma vekselis ar parakstu uz tā. Nereti pārveduma vekselus akceptē trešās valsts banka. Pārveduma vekselus parasti lieto starptautiskajā tirdzniecībā.

Pēc izcelšanās rakstura vekseli dalās p r i v ā t a j o s v e k s e ļ o s u n v a l s t s k a s e s v e k s e ļ o s. Privāto vekseļu paveidi ir k o m e r c i ā l i e v e k s e ļ i, kas rodas, pērkot un pārdodot preces uz kredīta, un f i n a n s u v e k s e ļ i, kuru pamatā nav reāls preču darījums. D r a u d z ī b a s j e b b r o n z a s v e k s e ļ u s kapitālisti izraksta viens otram, lai saņemtu naudu.

Valsts kases vekselus jeb bonas izlaiž buržuāziskā valsts, lai segtu savus izdevumus. Valsts vekseļu pirkšana ir izdevīgs kapitālieguldījumu veids: par tiem maksā augstu procentu, un tos var viegli realizēt.

Kapitālistu parādsaistības parasti ir savstarpējas, t. i., katrs kapitālists vienlaikus ir gan aizdevējs, gan aizņēmējs. Tāpēc vekseļu lielākā daļa savstarpēji dzēšas bez skaidrās naudas līdzdalības norēķinos. Tādējādi vekseļu apgrozība samazina vajadzību pēc skaidrās naudas.

Tomēr pastāv zināmas robežas, kurās vekseļu apgrozība var aizvietot skaidro naudu. Pirmkārt, komerciālais kredīts aptver tikai preču apgrozījuma vienu daļu, galvenokārt vairumtirdzniecību. Mazumtirdzniecībā pircēji maksā par precēm skaidrā naudā. Otrkārt,

veksļu savstarpējo ieskaīšu veidā nedzēsto parādu atlikums (saldo) jāsamaksā skaidrā naudā. Treškārt, veksļu apgrozību ierobežo to privātais raksturs. Vekselis kā privātpersonu parādsaistība var būt maksāšanas līdzeklis tikai starp kapitālistiem, kuri ir pārliecināti par veksļa devēja un indosantu maksātspējām.

Komerčiālo veksļu apgrozības šaurība tiek pārvarēta, apmainot tos pret banknotēm.

Banknotes. Zelta monometālisma apstākļos "banknote nav nekas cits kā vekselis uz baņķieri, pēc kura uzrādītājs katrā laikā var saņemt naudu un ar kuru baņķieris aizstāj privātus veksļus"¹. Šis formulējums ietver klasiskās banknotes divas raksturīgas pazīmes: 1) banknoti izlaiž emisijas banka apmaiņā pret komerčiālajiem veksļiem; 2) banknoti apmaina pret zeltu pēc pirmā pieprasījuma. Tātad klasiskās banknotes bija nodrošinātas ar veksļiem (precēm) un zeltu (emisijas bankas zelta krājumiem).

Kaut arī banknošu emisija pamatojas uz komercveksļiem, šie kredītnaudas divi veidi būtiski atšķiras viens no otra.

Pirmkārt, vekselis ir funkcionējošā kapitālista - rūpnieka vai tirgotāja parādsaistība, banknote - emisijas bankas parādsaistība.

Otrkārt, banknošu emisija pamatojas uz visas kapitālistu šķiras resursiem, un tai ir sabiedriska garantija. Tāpēc banknotes ir sabiedriska kredītnauda, to raksturīga īpašība ir vispārēja apgrozāmība. Turpretī veksļiem ir tikai privāta garantija, un tāpēc

¹ Markss K. Kapitāls. R., 1975, 3. sēj., 362. lpp.

tie nekļūst par vispārēju maksāšanas līdzekli.

Treškārt, klasiskā banknote bija beztermiņa parādsaistība, kuru emisijas banka samaksāja jebkurā laikā, apmainot to pret zeltu. Turpretī vekselis jāsamaksā noteiktā termiņā. Šis apstāklis arī ierobežo vekseļu apgrozību. Kredīta atmaksas termiņā klasiskās banknotes atgriezās emisijas bankā. Šo svarīgo banknošu apgrozības likumsakarību noteica tas, ka banknošu emisija bija saistīta ar vekseļiem un preču apgrozījuma kreditēšanu. Banknošu regulāra atgriešanās emisijas bankā savukārt izslēdza iespēju pārpildīt apgrozības kanālus ar lieku naudu.

Tomēr vekseļu nodrošinājums pats par sevi vēl negarantē banknošu atgriešanos bankā, jo vekseļu summa parasti pārsniedz pārdoto preču cenu summu. Apgrozībā vienmēr atrodas vairāk vekseļu, nekā ir reāla vajadzība pēc naudas. Turklāt apgrozībā ir draudzības un valsts kases vekseļi, kuru pamatā nav preču darījumu. Bez tam vekseļu termiņi dažkārt nesakrīt ar preču realizācijas faktiskajiem termiņiem. Ekonomisko krīžu periodos arī komerciālos vekseļus nesamaksā termiņā tāpēc, ka grūtāk ir realizēt preces. Tā rezultātā banknošu emisija varēja pārsniegt preču apgrozījuma vajadzības pēc naudas. Tomēr arī šajā gadījumā banknotes nezaudēja savu relatīvo vērtību attiecībā pret zeltu, jo tās varēja brīvi apmainīt pret zeltu. Pastāvot banknošu brīvai apmaiņai pret zeltu, liekas banknotes apgrozībā nav. Tādējādi divējāda nodrošinājums - vekseļu un zelta - garantēja klasisko banknošu apgrozības relatīvu stabilitāti un elastību atšķirībā no papīrnaudas apgrozības. Apmaināmo banknošu apgrozības likums bija šāds: banknošu daudzums apgrozībā bija vienāds apgrozībā nepieciešamajam zelta.

daudzumam, un katra banknote pārstāvēja tādu zelta daudzumu, kāds uz tās bija uzrādīts un noteikts par naudas vienību.

Klasiskās banknotes atšķirās ne tikai no komercvekseliem, bet arī no papīrnaudas. Šīs atšķirības galvenās izpausmes formas bija šādas.

1. Papīrnaudas rašanās bija saistīta ar naudas kā apgrozības līdzekļa funkciju. Banknotes radās no naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas.

2. Papīrnaudu izlaida valsts kase budžeta deficīta segšanai. Banknotes izlaida emisijas banka preču apgrozījuma kreditēšanai.

3. Papīrnauda iestrēga apgrozības kanālos, turpretī banknošu apgrozības likumsakarība bija atgriešanās emisijas bankā.

4. Papīrnauda nebija apmaināma pret zeltu, bet banknotes bija apmaināmas pret zeltu.

5. Papīrnaudas emisija radīja inflāciju. Turpretī banknošu emisijas kredīta raksturs un brīva apmaiņamība pret zeltu bija pamats stabilai banknošu apgrozībai. Tas nezaudēja savu vērtību attiecībā pret zeltu.

Pirmā pasaules kara laikā visas karojošās valstis atcēla banknošu apmaiņu pret zeltu, palielinājās fiduciārā, t. i., ar zeltu nenodrošinātu banknošu emisija, un klasiskās banknotes beidza pastāvēt.

Attīstoties valsts monopolistiskajam kapitālismam, mainījās banknošu emisijas raksturs un nodrošinājums. Kopš trīsdesmitajiem gadiem visas kapitālistiskās valstis izlaiž tikai pret zeltu neapmaināmas banknotes. Tikai atsevišķās valstīs (Beļģijā, Šveicē, Holandē, Pakistānā, DĀR) likums paredz banknošu nodrošinātību ar zeltu. Banknotes ir nodrošinātas gal-

venokārt ar valsts vērtspapīriem.

Mūsdienu kapitālismā ir 3 banknošu emisijas kanāli.

1. Kapitālistiskās saimniecības kreditēšana. Šis banknošu emisijas kanāls nodrošina naudas apgrozības saistību ar kapitālistisko atražošanu. Tomēr banknošu emisija kreditēšanas procesā ne vienmēr atbilst apgrozības vajadzībām, piemēram, piekopjot kredīta ekspansijas politiku.

2. Valsts kreditēšana. Pa šo kanālu izlaistajām banknotēm nav ciešas saistības ar savu bāzi - preču apgrozību. Nauda, kuru izlaiž apgrozībā centrālajās emisijas bankās, pērkot valsts aizņēmumu obligācijas, ir nodrošināta par tik, par cik valsts izdevumi ir saistīti ar atražošanas procesu. Neražīgajiem kara izdevumiem izlietotā nauda tikai pēc formas ir kredītnauda. Pēc būtības tā neatšķiras no valsts kases biļetēm (papīrnaudas).

3. Zelta un valūtas rezervju pieaugums. Šis emisijas kanāls atspoguļo ārējo faktoru ietekmi uz naudas apgrozību un ir atkarīgs no attiecīgās valsts starptautisko norēķinu stāvokļa.

Tādējādi banknotēm mūsdienu kapitālismā ir divējāds ekonomiskais raksturs. No vienas puses, minētās izmaiņas banknošu emisijas raksturā un nodrošinājumā tuvina banknotes papīrnaudai. Nodrošinātība ar valsts vērtspapīriem un neapmaināmība pret zeltu negarantē banknošu apgrozības stabilitāti. Banknošu funkcionēšana arvien vairāk pakļaujas papīrnaudas apgrozības likumsakarībām.

No otras puses, mūsdienu banknotes daļēji ir sa-

glabājušas kredīta raksturu, jo bankas tās izlaiž, lai kreditētu saimniecību un valsti. Tā kā banknotes balstās uz kredītu, tās ir vispārējs apgrozības līdzeklis, tiešs maksātspēju iemiesojums.

Čeks. Čeks ir tekošā konta īpašnieka rakstiska pavēle bankai samaksāt skaidrā naudā vai pārskaitīt citas personas tekošajā kontā noteiktu naudas summu. Čeka ekonomiskais saturs ir šāds.

Pirmkārt, tekošā konta īpašnieks vai viņa kontrahents pret čeku var saņemt skaidru naudu. Tādā gadījumā čeks nefunkcionē kā apgrozības līdzeklis.

Otrkārt, čeku var nodot citām personām, maksājot par precēm vai dzēšot parādu. Šajā gadījumā čeks funkcionē kā apgrozības vai maksāšanas līdzeklis.

Treškārt, čeks ir savstarpējo norēķinu līdzeklis. Kapitālisti izsniedz čekus saviem kontrahentiem un savukārt saņem čekus no tiem. Tāpēc norēķinu liela daļa notiek savstarpējas ieskaites veidā, neizmaksājot skaidru naudu. Pēdējā gadījumā izmanto īpašus norēķinu čekus ar uzrakstu "tikai ieskaitei".

Ir 3 čeku veidi: 1) v ā r d i s k a i s č e k s, kuru izraksta uz noteiktas personas vārda un kuru nevar nodot citām personām; 2) o r d e r č e k s, kuru arī izraksta uz noteiktas personas vārda, bet kuru var nodot citām personām ar indosamentu; 3) u z r ā d ī t ā j a č e k s, kurā neuzrāda čeka saņēmēja uzvārdu un kuru var nodot citām personām bez indosamenta. Visplašāk izplatīti ir orderčeki.

Kapitālistiskajās valstīs čeku apgrozība attīstījās ļoti plaši. Samaksājot ārkārtīgi lielu čeku skaitu, radās tehniskas grūtības. Tāpēc čekus sāka aizstāt ar tekošā konta izmantošanas citu instrumen-

tu - kredīta kartiņu. Kredīta kartiņa ir vārdisks naudas dokuments, kurš tekošā konta īpašniekam dod tiesības iegādāties preces mazumtirdzniecībā un saņemt maksas pakalpojumus, nemaksājot skaidrā naudā. Klients paraksta tikai veikala rēķinu, un veikals periodiski norēķinās ar banku, kurā ir klienta tekošais konts.

5.3. Inflācija

Inflācijas būtība un cēloņi. Inflācija ir apgrozības sfēras pārpludināšana ar liekām naudas zīmēm, kā rezultātā tās zaudē savu pirktspēju un nacionālais ienākums un nacionālā bagātība tiek pārdalīti par labu ekspluatatoru šķirām. Inflācijas būtība izpaužas tādējādi, ka nauda zaudē savu vērtību attiecībā pret precēm, zeltu un ārzemju valūtu. Pirmajā gadījumā ceļas preču cenas, īpaši mazumcenas un nauda zaudē savu pirktspēju; otrajā - ceļas zelta tirgus cena, kas izteikta papīrnaudas zīmēs; trešajā - krītas nacionālās valūtas kurss attiecībā pret ārzemju valūtu. Preču cenu vispārēja celšanās ir galvenā inflācijas izpausmes forma mūsdienu kapitālisma apstākļos.

Inflācijas dziļākie cēloņi ir kapitālistiskā atražošanas procesa pretrunas. Inflācijas ārējā izpausme - lielāks naudas daudzums apgrozībā, nekā reāli nepieciešams, - atspoguļo esošās disproporcijas starp dažādām ekonomikas jomām: uzkrāšanu un patēriņu, pie-

prasījumu un piedāvājumu, valsts ieņēmumiem un izdevumiem, aizdevuma kapitāla avotiem un pielietošanas iespējām. Inflācijas rašanās un attīstība ir nesaraujami saistīta ar tādām parādībām kā militarisms, valsts parāda pieaugums, kredīta ekspansija, deficītā finansēšana¹, īstermiņa naudas uzkrājumu izlietošana ilgtermiņa kreditēšanai.

Kara potenciāla palielināšana uz zināmu laiku atdzīvina konjunktūru, bet kopumā deformē sabiedriskās ražošanas struktūru un iedarbina inflācijas mehānismu pat mierlaika apstākļos. Pirmkārt, nacionālā ienākuma neražīga izlietošana militāriem mērķiem ir sabiedrības bagātības attiecīgās daļas tiešs zaudējums. Otrkārt, militārie izdevumi rada kara nozarēs nodarbināto vai karadienestā esošo personu papildu maksātspējīgo pieprasījumu, kas palielina naudas daudzumu apgrozībā bez attiecīga preču seguma. Treškārt, kara izdevumu palielināšanās ir viens no galvenajiem valsts budžeta deficīta un valsts parāda pieauguma cēloņiem. Savukārt inflācija ir viena no kara izdevumu finansēšanas metodēm. Militarizācijas pakāpe ietekmē inflācijas intensitāti. Šo divu procesu savstarpēja sakarība sevišķi spilgti izpaužas imperiālistisko valstu militārās ekspansijas periodos.

Svarīgs inflācijas faktors ir ekonomikas valsts monopolistiskā regulēšana, kas virzīta uz ciklisko svārstību izlīdzināšanu. Buržuāziskā valsts ar inflācijas palīdzību cenšas novērst disproporcijas, kuras izraisa krīzes, kā arī vājināt sabiedrības sociālās un šķiriskās pretrunas. Šiem mērķiem kalpo deficītā

¹ Pastiprināta finansēšana no valsts budžeta, pastāvot budžeta deficītam.

finansēšana. Jo aktīvāk valsts regulē ekonomiku, jo lielāks kļūst budžeta deficīts. Budžeta deficīta segšanas metodes parasti palielina naudas masu apgrozībā virs reālajām vajadzībām. Tomēr rūpnieciski attīstītās kapitālistiskās valstis atšķirībā no jaunattīstības valstīm izvairās no tiešas naudas emisijas valsts budžeta deficīta segšanai. To panāk ar valsts kredīta starpniecību. Valsts aizpēmumu obligāciju izvietošana bankās palielina banknošu un čeku emisiju.

Inflācijas svarīgākajiem faktoriem jāpieskaita arī kredīta ekspansija. Paplašinot kreditēšanu, bankas arvien vairāk izlaiž apgrozībā kredītnaudu. Tādējādi izpaužas banku aktīvā loma inflācijas procesā. Banku koncentrācija, sakaru nostiprināšanās starp bankām, rūpniecību un tirdzniecību, kā arī valsts kā monopolu baņķiera lomas palielināšanās - tas viss pastiprina kredīta ietekmi uz inflācijas attīstību.

Saimniecisko sakaru internacionalizācijas apstākļos inflācijas attīstību arvien vairāk ietekmē arī šie faktori. 1. Preču un pakalpojumu cenu līmeni ietekmē nacionālo tirgu ļoti ciešā savstarpējā atkarībā. 2. Paplašinās darba spēka starptautiskā migrācija. 3. Paplašinās starptautisko monopolu darbība.

Ārējo faktoru darbības rezultātā rodas t. s. importējamā inflācija. Tās būtība ir šāda. Centrālā emisijas bankā, uzpērkot ārzemju valūtu no komercbankām, izlaiž apgrozībā papildu nacionālo valūtu. Tādējādi ar banku sistēmas starpniecību ārzemju valūtā izteiktās prasības pārvēršas par iekšējiem maksāšanas līdzekļiem. Importējamās inflācijas attīstību Rietumeiropā un Japānā 20. gs. sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados sekmēja ASV maksājumu bilances ārkārtīgi-

gi lielais deficīts. Apmēram 60-70% šī deficīta sedza amerikāņu valūtā. Tāpēc dolāri aizplūda uz citām valstīm, t. i., ASV eksportēja inflāciju. Importējamās inflācijas attīstību sekmē arī iekšējo cenu savstarpējā saistība ekonomiski cieši saistītās valstīs ("Kopējais tirgus", u. c.).

Inflācijas ekonomiskās un sociālās sekas ir plašas un daudzveidīgas. Inflācija sekmē cenu un peļņas normas celšanos. Tāpēc sākotnējā fāzē inflācija atdzīvina konjunktūru. Monopoliem piešķirtie kredīti un budžeta asignējumi uz laiku stimulē ražošanu. Valsts palielina savus pasūtījumus, ar subsīdijām, nodokļu un kredīta atvieglojumiem stimulē pamatkapitāla atjaunošanu un finansē sociālos pasākumus.

Tomēr inflācijas attīstības dialektika ir tāda, ka, padziļinoties šim procesam, no kapitālistiskās atražošanas dzinējspēka inflācija pārvēršas par bremzējošu faktoru. Ilgstoša inflācija kavē ražošanas pieaugumu, pastiprina disproporcijas ekonomikā, negatīvi ietekmē starptautiskās ekonomiskās attiecības, sekmē kapitālu pārplūšanu no ražošanas uz apgrozību, traucē naudas un banku sistēmu funkcionēšanu, paaugstina pieprasījumu pēc zelta kā drošāka tezaurācijas līdzekļa.

Ilgstošai inflācijai mūsdienu apstākļos ir ļoti negatīvas sociālās sekas. Inflācijas šķiriskais raksturs izpaužas nacionālā ienākuma pārdalīšanās par labu valdošajām ekspluatatoru šķirām uz darbaļaužu rēķina. Nominālās darba algas pieaugums atpaliek no cenu pieauguma, kā rezultātā samazinās strādnieku reālā darba alga. Proporcionāli reālās darba algas pazeminājumam samazinās kapitālistisko uzņēmumu ražošanas izmaksas. Tā rezultātā palielinās virsvērtības daļa,

kuru piesavinās kapitālisti, un pieaug darba ekspluatācijas pakāpe.

No inflācijas cieš visu kategoriju darbaļaudis, arī kalpotāji un pensionāri, jo viņu algas un pensijas paliek bez izmaiņām vai nepalielinās proporcionāli cenu pieaugumam. Inflācijas dēļ vērtību zaudē arī darbaļaužu naudas ietaupījumi.

Inflācijas rezultātā tiek pārdalīti kapitāli un ienākumi starp kapitālistu grupām, pastiprinās kapitāla koncentrācija un pretrunas kapitālistu starpā. Lielāku peļņu saņem kara rūpniecības īpašnieki, jo valsts iepērk bruņojumu par augstām cenām. Zināmu labumu no inflācijas gūst monopoli - eksportieri un kapitālisti - parādnieki. Turpretī kapitālisti - kreditori, vispirms naudas kapitālisti inflācijas dēļ cieš zaudējumus, jo kredīti tiek atmaksāti vērtību zaudējušā naudā. Tādējādi inflācija saasina buržuāziskās sabiedrības šķiriskās pretrunas un iesaista streiku kustībā plašas tautas masas.

Inflācijas valsts monopolistiskā regulēšana. Monopolistiskais kapitāls un buržuāziskā valsts cenšas iedarboties uz inflācijas procesu, lai virzītu tā attīstību savās interesēs. Inflācijas regulēšanas galvenās metodes lielākajai daļai kapitālistisko valstu ir kopīgas. Konkrēto metožu izvēle vienā vai otrā valstī ir atkarīga no inflācijas pakāpes, ekonomikas stāvokļa, šķiru spēku samēra, valsts monopolistiskās regulēšanas formām, ekonomikas un naudas politikas noteicošās koncepcijas.

Lai ierobežotu valsts budžeta deficītu, tiek samazināti budžeta izdevumi sociālajām vajadzībām un atceltas subsīdijas uzņēmumiem. Liekās naudas masas izņemšana no apgrozības ir iemesls netiešo nodokļu

paaugstināšanai. Nodokļu politikai ir šķirisks raksturs: darbaļaužu aplikšana ar nodokļiem tiek palielināta, bet lielo monopolu - samazināta. Lai izņemtu daļu naudas no apgrozības, periodiski tiek izlaisti valsts aizņēmumi.

Inflācijas regulēšanas praksē svarīgu vietu ieņem kredīta politika. Lai ierobežotu naudas emisiju, centrālā banka palielina aizdevuma procenta likmi, regulē pārējo banku kredīta resursus, noteic kredīta pieauguma limitu.

Antiinflācijas pasākums ir cenu regulēšana. Periodiski tiek bloķētas atsevišķu preču cenas (Francijā - piecdesmito gadu otrajā pusē un sešdesmitajos gados, Itālijā, Holandē, Spānijā - septiņdesmitajos gados). Cenu bloķēšana dod zināmu rezultātu, bet negatīvi ietekmē nozares attīstību.

Inflācijas regulēšanas līdzeklis ir arī t. s. ienākumu politika, kad valsts noteic darba algas palielināšanas robežu. Ienākumu politika parasti ierobežo darba algas pieaugumu, bet neskar monopolu pieaugošo peļņu. Tādā veidā valsts panāk virsvērtības pārdalīšanu un peļņas palielināšanu monopoliem uz darbaļaužu materiālā stāvokļa pasliktināšanas rēķina.

Jauna parādība mūsdienu kapitālismā ir "kontrolējamās" inflācijas eksperimenti un "stabilizācijas" plānu īstenošana. To raksturīga iezīme ir visu ekonomikas un naudas apgrozības regulēšanas metožu koordinācija. Inflācijas regulēšana stabilizācijas plānu ietvaros principā ir efektīvāka nekā atsevišķu pasākumu veikšana. Tā dod iespēju novērst inflācijas sevišķi nelabvēlīgu izpausmi, protams, ja pastāv objektīvi priekšnoteikumi. Par to liecina inflācijas relatīvi lēnā un vienmērīgā attīstība rūpnieciski attīs-

tītajās kapitālistiskajās valstīs sešdesmitajos gados un septiņdesmito gadu sākumā. Rietumeiropas ekonomikā integrācija radīja pamatu inflācijas starpvalstu regulēšanai "Kopējā tirgus" ietvaros.

Prakse rāda, ka inflācijas regulēšana tomēr nedod vēlamo efektu. Ne ar kādām regulēšanas metodēm nevar panākt kapitālistiskās ekonomikas stabilitāti un novērst tirgus stihisko likumu darbību. Ierobežojot inflāciju, rodas sastingums ražošanā un palielinās bezdarbs. Mūsdienu kapitālismā inflācija ir neatgriezenisks process, tai ir starptautisks raksturs arī mierlaika apstākļos.

6. NAUDAS SISTĒMAS

6.1. Naudas sistēmas jēdziens un elementi

Naudas sistēma ir valstī vēsturiski izveidojusies un likumā noteikta naudas apgrozības forma. Naudas sistēma veidojas kā noteiktā kārtībā saistītu naudas apgrozības elementu kopums. Valsts nevar patvarīgi noteikt naudas sistēmu. Tā ir atkarīga no objektīvajām, reāli pastāvošajām ekonomiskajām attiecībām. Naudas sistēmas radās 16.-18. gs. līdz ar kapitālisma rašanos un attīstību. Atsevišķi naudas sistēmas elementi radās vēl agrāk. Preču un naudas attiecību attīstības īpatnības un nacionālās tradīcijas noteica dažādu naudas sistēmu izveidošanos.

Katras valsts likumdošana nosaka nacionālās naudas sistēmas elementus. Tie ir šādi: 1) naudas vienības nosaukums; 2) naudas zīmju veidi, emisijas un apgrozības kārtība; 3) cenu mērogs; 4) bezskaidras naudas apgrozījuma reglamentēšana; 5) valsts aparāts, kurš regulē naudas apgrozību.

Dažādās kapitālistiskajās valstīs ir dažādi naudas vienību nosaukumi: dolārs, sterliņu mārciņa, franks, marka, krona, jena, dinārs, peso, rūpija, eskudo u. c. Tomēr daudzās valstīs ir vienādi naudas

vienību nosaukumi. Piemēram, dolārs ir naudas vienības nosaukums apmēram 30 valstīs, sterliņu mārciņa - 30 valstīs, franks - 35 valstīs. Bijušajās kolonijās un atkarīgajās zemēs parasti saglabājas kapitālistisko lielvalstu - metropoļu naudas vienību nosaukumi. Dažkārt vienāds naudas vienības nosaukums ir sastopams kāda noteikta reģiona valstīs. Piemēram, Skandināvijas valstīs (Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Islandē) naudas vienība ir krona; Alžīrā, Tunisā, Jordānijā, Irakā, Kuveitā - dinārs; Indijā, Pakistānā, Nepālā, Butānā, Indonēzijā - rūpija.

Naudas vienība parasti dalās sīkākās vienībās: dolārs - 100 centos, franks - 100 santimos, marka - 100 fenīgos, krona - 100 ērās, dinārs - 100 filsos utt.

Izšķir šādus naudas veidus: 1) i s t ā j e b p i l n v ē r t ī g ā (zelta un sudraba) n a u d a ;
2) n e p i l n v ē r t ī g ā s m o n ē t a s ;
3) p a p ī r n a u d a (valsts kases biļetes);
4) k r e d ī t n a u d a .

Metālmonētas sākotnējā forma bija lējumi. Tie bija neērti apgrozībā, tāpēc sāka kalt monētas. Monēta ir metālmonētas zīme, ko lieto kā apgrozības un maksāšanas līdzekli. Ar valsts likumu tiek noteiktas monētas pazīmes: forma, legenda, svars, prove u. c. Pirmās monētas radās Mazāzijas valstī Līdijā VII gs. p. m. ē. Tās izgatavoja no elektra - zelta un sudraba dabiskā sakausējuma. Vārds "monēta" ir cēlies no pirmās monētu kalnveida, kas tika nodibināta pie Romas tempļa Juno Moneta. Monētu forma izveidojās pakāpeniski. Ērtākas apgrozībā bija apaļās diskveida monētas, tāpēc tās aizstāja taisnstūra un ovālās monētas.

Uz katras monētas ir attēls vai uzraksts - le-

genda. Sākumā legendu veidoja no viena vai vairākiem burtiem. Vēlāk legendā iekļāva pilnu tās pilsētas nosaukumu, kurā monēta tika kalta, valdnieka vārdu, kalšanas gadu, monētas nosaukumu, svaru, provi u. c.

Monētai ir priekšpuse jeb a v e r s s, otrā puse - r e v e r s s un a p m a l e. Aversā parasti ir attēlots valsts gerbonis, reversā - legenda.

Lai monētas būtu izturīgākas apgrozībā, naudas metālam pievieno kādu citu metālu - ligatūru. Dārgmetāla daudzums sakausējumā ir prove. Provi parasti izsaka svara vienību tūkstošdaļās. Piemēram, prove 700 nozīmē to, ka 700 tūkstošdaļas svara vienību monētā ir dārgmetāls un 300 tūkstošdaļas - ligatūra. Cariskās Krievijas zelta monētām prove bija 900.

Valsts nosaka arī remediju, t. i., robežas monētas faktiskā svara un proves novirzēm no parauga. Remedijs novērta pilnvērtīgu monētu viltošanu un tādu monētu apgrozību, kurās metāla faktiskais daudzums neatbilda normai. Ja monētas svara nodilums samazinājās vairāk par remediju, tā vairs nebija likumīgs maksāšanas līdzeklis.

Remediju parasti noteica monētas svara tūkstošdaļās. Piemēram, ASV zelta monētām proves remedijs bija noteikts 0,001, t. i., pastāvot likumīgai provei 900, monētu kaltuve varēja izlaist arī 899. un 901. proves monētas. Svara remedijs bija noteikts 0,004 jeb 0,4% no monētas standarta svara.

Monētu kalšanas noteikumi paredz b r ī v ā s k a l š a n a s s i s t ē m u un s l ē g t ā s k a l š a n a s s i s t ē m u. Brīvās kalšanas sistēma nozīmē to, ka jebkurai personai ir tiesības nodot valsts naudas kaltuvē naudas metālu lējumos pārkalšanai monētās. Brīvās kalšanas sistēma attiecās

uz pilnvērtīgajām monētām. Slēgtās kalšanas sistēma nozīmē to, ka monētas kal tikai no valstij piederošā metāla. Slēgtās kalšanas sistēma attiecas uz nepilnvērtīgajām monētām.

Kapitālisma vispārējās krīzes apstākļos pilnvērtīgās zelta monētas ir pilnīgi izzudušas no apgrozības. Tomēr daudzās valstīs turpinās šo monētu kalšana. Zelta monētas pieprasa numismāti un tezauratori. It sevišķi pieprasījums pēc zelta monētām palielinās inflācijas un valūtas krīžu apstākļos. Zelta monētu cena ievērojami pārsniedz tajās ietvertā dārgmetāla vērtību.

Tirgus apgrozījuma vajadzībām kopš seniem laikiem kal nepilnvērtīgās jeb maņas monētas. Šo monētu nominālā vērtība ir augstāka par tajās ietvertā metāla vērtību un kalšanas izmaksām. Starpība veido monētu ienākumu. Nepilnvērtīgās monētas kal no vara, niķeļa, alumīnija, cinka un citu metālu sakausējumiem. Nepilnvērtīgo monētu īpatsvars naudas apgrozībā nav liels (ASV - apmēram 10%). Slēgtā monētu kalšanas sistēma ļauj valstij saņemt monētu ienākumu, ierobežo nepilnvērtīgo monētu izlaišanu apgrozībā un neļauj nepilnvērtīgajām monētām izspiest no apgrozības pilnvērtīgās monētas.

Valsts nosaka dažādu kārtību pilnvērtīgo un nepilnvērtīgo monētu apgrozībai. Pilnvērtīgās monētas ir likumīgs maksāšanas līdzeklis neierobežotā daudzumā. Turpretī nepilnvērtīgās monētas ir obligāti jāpieņem maksājumos tikai likumā noteikta limita robežās. Piemēram, Cariskajā Krievijā sudraba monētas no 25 kap. līdz 1 rublim bija jāpieņem maksājumos līdz 25 rbļ.

Mūsdienās galvenais naudas veids ir papīrnaudas

zīmes, pirmām kārtām kredītnauda - banknotes un čeki. Rūpnieciski attīstītajās kapitālistiskajās valstīs pašlaik papīrnaudu (valsts kases biļetes) neizlaiž. Tās ir izplatītas vairākās jaunattīstības valstīs.

Monētas un papīrnaudas zīmes apkalpo skaidrās naudas apgrozījumu, kura īpatsvars kopējā maksājumu apgrozījumā nav liels. Īpaši tas sakāms par rūpnieciski attīstītajām kapitālistiskajām valstīm. Piemēram, ASV norēķini skaidrā naudā aptver 10% no visa mazumtirdzniecības apgrozījuma, Anglijā - 20%.

Valsts ar likumu nosaka ne tikai skaidrās naudas organizāciju, bet arī bezskaidrās naudas apgrozījumu, kam ir galvenā loma kapitālistisko valstu naudas apgrozībā. Raksturīgi, ka maksāšanas līdzekļi, kuri apkalpo bezskaidrās naudas apgrozījumu (čeki, vekseļi), viegli pāriet skaidrās naudas apgrozījumā un pārvēršas skaidrā naudā. Tāpēc atsevišķu naudas zīmju kvantitatīvā attiecība kopējā naudas masā pastāvīgi mainās.

6.2. Naudas sistēmu klasifikācija

Naudas sistēmu attīstību kapitālismā noteica divi galvenie faktori: 1) kapitālistiskās atražošanas vajadzības; 2) buržuāzijas ieinteresētība radīt optimālus apstākļus maksimālās peļņas iegūšanai. Šo faktoru darbība noteica galvenās prasības naudas sistēmai. Tai bija jābūt vienotai, stabilai un elastīgai.

Feodālā sadrumstalotība naudas apgrozībā traucēja nacionālā tirgus izveidošanos. Tāpēc buržuāziskā valsts unificēja naudas apgrozības formas un izveido-

ja vienotu centralizētu naudas emisijas sistēmu, kuru pārstāvēja centrālā emisijas banka. Kapitālisma brīvās konkurences periodā bija nepieciešama stabila naudas sistēma, t. i., naudas vienības vērtībai bija jābūt relatīvi pastāvīgai.

Kapitālisms bija ieinteresēts, lai naudas sistēma būtu arī elastīga. Naudas apgrozības elastīgums ir tās spēja automātiski paplašināties un sašaurināties atbilstoši apgrozības vajadzībām pēc naudas un naudas apgrozības likuma prasībām.

Atšķirībā no brīvās konkurences perioda mūsdienu kapitālisms ir ieinteresēts tādas naudas sistēmas pastāvēšanā, kas viegli pakļautos valsts monopolistiskajai regulēšanai. Šī prasība arī noteica neizbēgamu pāreju no zelta naudas uz papīrnaudu un kredītnaudu.

Naudas sistēmas tips ir atkarīgs no tā, kādā veidā nauda funkcionē; kā prece - vispārējs ekvivalents vai kā vērtības zīme. Šis vispārējais kritērijs nosaka principiālās atšķirības naudas sistēmu uzbūvē. Izšķir 1) metāl naudas sistēmas, kurās naudas prece - dārgmetāls funkcionē monētu formā, 2) kredītnaudas un papīrnaudas sistēmas, kurās apgrozībā ir banknotes, čeki un valsts kases biļetes.

Metāl naudas sistēmas ir bimetālisms un monometālisms. Bimetālisms ir naudas sistēma, kurā vispārējā ekvivalenta lomu pilda divi dārgmetāli: zelts un sudrabs. Brīvās monētu kalšanas sistēma attiecas uz abiem metāliem. Zelta un sudraba monētas ir neierobežots maksāšanas līdzeklis.

Bimetālisms bija izplatīta naudas sistēma 16.-18. gs. Dažās valstīs (Francijā, Beļģijā, Šveicē,

Itālijā) bimetalisms pastāvēja līdz 19. gs. septiņdesmitajiem gadiem.

Bimetalismam bija trīs paveidi: 1) p a r a - l ē l ā s v a l ū t a s s i s t ē m a, kurā zelta un sudraba monētas apgrozās atbilstoši tajās ietvertā dārgmetāla faktiskajai tirgus vērtībai; 2) d u b u l t v a l ū t a s s i s t ē m a, kurā valsts ar likumu nosaka obligātu zelta un sudraba attiecību; 3) "k l i b o j o š ā s" v a l ū t a s s i s t ē m a, kurā zelta un sudraba monētas ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, bet ne ar vienādām tiesībām: sudrabam ir slēgtā kalšanas sistēma, bet zeltam - brīvā kalšanas sistēma (bimetalisms "klibo" uz sudraba kāju). Šajā sistēmā sudraba monētas kļūst par zelta zīmēm.

Bimetalisms kā naudas sistēma neatbilda attīstīta kapitālisma prasībām, jo tam bija vairāki būtiski trūkumi. Pirmkārt, divu metālu - zelta un sudraba vienlaicīga izmantošana par vērtības mēru ir pretrunā ar šo naudas funkciju. Par vispārēju ekvivalentu un vērtības mēru var būt tikai viena naudas prece. Otrkārt, zelta un sudraba attiecības noteikšana ar likumu ir pretrunā ar vērtības likuma stihisko darbību (pastāvot dubultvalūtas sistēmai). Ja zelta vai sudraba tirgus vērtība novirzās no likumā noteiktās attiecības, tad tas metāls, kurš ar likumu novērtēts zemāk nekā tā tirgus vērtība, izzūd no apgrozības. Dominējošo vietu apgrozībā ieņem metāls, kurš ar likumu novērtēts augstāk nekā tā tirgus vērtība. Bimetalismā darbojas Grešema likums: "Sliktākā nauda izspiež no apgrozības labāku naudu."

Vairākas Rietumeiropas valstis (Francija, Beļģija, Šveice, Itālija) centās saglabāt bimetalismu, no-

slēdzot 1865. g. starpvalstu vienošanos par stingras attiecības ievērošanu starp zeltu un sudrabu (1:15,5). Tā radās Latīņu monētu savienība – naudas sistēmu regulēšanas pirmais mēģinājums. Tomēr sudraba vērtības krišanās 19. gs. beigās atklāja bimetalisma kā naudas sistēmas pretrunīgumu un nestabilitāti. Faktiskā tirgus attiecība starp zeltu un sudrabu sasniedza 1:22. Tā rezultātā pārāk zemu novērtētās zelta monētas sāka izzust no apgrozības. 1878. g. Latīņu monētu savienības valstīs pārtrauca sudraba brīvu kalšanu un radās "klibojošās" valūtas sistēma. Sudraba monētas kļuva par zelta zīmēm, un sākās pāreja uz zelta monometālismu.

Monometālisms ir naudas sistēma, kurā vienu naudas metālu lieto par vispārēju ekvivalentu. Atkarībā no tā, kāds metāls pilda vispārējā ekvivalenta lomu, izšķir vara, sudraba un zelta monometālismu. Vara monometālisms pastāvēja 3.-2. gs. p. m. ē., sudraba monometālisms – Krievijā no 1843. līdz 1852. g., Indijā no 1852. līdz 1893. g., Holandē no 1847. līdz 1875. g. Zelta monometālisms radās Anglijā 18. gs. beigās, bet pārējās kapitālistiskajās valstīs izplatījās tikai 19. gs. septiņdesmitajos gados.

Zelta monometālisma klasiskā forma bija z e l t a m o n ē t u s t a n d a r t s. Šīs sistēmas raksturīgākās pazīmes bija 1) zelta monētu apgrozība, 2) zelta monētu brīvās kalšanas sistēma, pastāvot noteiktam un nemainīgam naudas vienības zelta saturam, 3) vērtības zīmju brīva apmaiņa pret zelta monētām, 4) brīva zelta kustība starp valstīm.

Minētās zelta monētu standarta īpašības nodrošināja naudas sistēmas relatīvu stabilitāti un elastību. Naudas apgrozības likums darbojās automātiski,

t. i., apgrozībā liekās zelta monētas pazuda no apgrozības un pārvērtās uzkrājumos. Paplašinoties saimniecības vajadzībām pēc naudas, zelta monētas no uzkrājumiem nonāca apgrozībā. Zelta monētu standarts bija raksturīgs un vairāk piemērots kapitālisma brīvās konkurences periodam. Kā relatīvi stabila naudas sistēma zelta monētu standarts sekmēja kapitālistiskās ražošanas, kredīta, banku, ārējās tirdzniecības un kapitāla eksporta attīstību.

Pirmā pasaules kara laikā kapitālistisko valstu lielākā daļa (izņemot ASV) pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu, aizliedza izvest zeltu un pastiprināti izlaida apgrozībā neapmaināmu kredītnaudu.

Kapitālisma īslaicīgas stabilizācijas periodā - divdesmitajos gados uz neilgu laiku tika atjaunots zelta standarts, bet ne agrākā veidā. Pirmskara zelta monētu standarta vietā tika noteiktas jaunas zelta standarta formas: z e l t a l ē j u m u s t a n d a r t s un z e l t a d e v ī ž u s t a n d a r t s. Pastāvot zelta lējumu standartam (Anglijā, Francijā) banknotes apmainīja pret zeltu lējumos. Turklāt bija noteikta minimālā summa, kuru apmainīja pret zeltu (Anglijā - 1700 st. m., Francijā - 215 tūkst. franku).

Liela daļa kapitālistisko valstu (Vācija, Austrija, Dānija, Norvēģija u. c.) noteica zelta devīžu standartu. Pastāvot šai naudas sistēmai, banknotes apmainīja pret devīzēm, t. i., ārzemju valūtu, kura savukārt bija apmaināma pret zeltu.

Pāreju uz zelta standarta jaunām formām noteica šādi iemesli. 1. Pēc pirmā pasaules kara izmainījās zelta krājumu sadalījums starp kapitālistiskajām valstīm. ASV zelta krājumi laikā no 1913. līdz 1924. g.

pieauga no 31,7% līdz 46% no visas pasaules zelta krājumiem. Turpretī Eiropas kapitālistisko valstu īpatsvars attiecīgi samazinājās no 49,3% līdz 34%. Zelta krājumu nepietiekamība vairākās valstīs neļāva atjaunot zelta monētu standartu. 2. Kapitālistiskās valstis centās centralizēt zelta krājumus kā svarīgu kara izdevumu finansēšanas avotu.

Zelta standarta jaunajām formām nebija tādas stabilitātes un elastības, kāda bija pirmskara zelta monētu standartam. Šīs sistēmas bija naudas sistēmas dziļas krīzes izpausmes formas. Pirmkārt, zelta lējumu standarts un zelta devīžu standarts bija zelta standarts bez zelta apgrozības. Otrkārt, jaunās zelta standarta formas ierobežoja banknošu apmaiņu pret zeltu. Treškārt, zelta devīžu standarta plaša izplatība nozīmēja dažu kapitālistisko valstu valūtas hegemonijas izveidošanos.

1929.-1933. g. pasaules ekonomiskās krīzes rezultātā tika likvidētas visas zelta monometālisma formas: Anglijā - 1931. g., ASV - 1933. g., Francijā - 1936. g. Zelta monometālisms neatbilda jaunajiem apstākļiem. Valsts monopolistiskais kapitālisms bija ieinteresēts neapmaināmas kredītnaudas sistēmas pastāvēšanā, jo tā ir elastīgāka un vieglāk regulējama.

Neapmaināmas kredītnaudas sistēma kapitālistiskajā pasaulē izveidojās 20. gs. trīsdesmitajos gados. Mūsdienās banknotes ir nodrošinātas galvenokārt ar valsts vērtspapīriem. Banknošu zelta nodrošinājums un apmaiņa pret zeltu ir atcelta visās kapitālistiskajās valstīs. ASV dolāra apmaiņu pret zeltu ārzemju centrālo banku vajadzībām pārtrauca 1971. gadā.

Mūsdienu kapitālistisko valstu naudas sistēmu raksturīgākās iezīmes ir šādas: 1) pavājināta saisti-

ba ar zeltu sakarā ar zelta izspiešanu no iekšējā un ārējā apgrozījuma; 2) pret zeltu neapmaināmas kredītnaudas neierobežota apgrozība; 3) naudas emisija, kreditējot saimniecību un valsti, kā arī zelta un valūtas oficiālo rezervju pieauguma rezultātā; 4) bezskaidras naudas apgrozījuma ievērojama paplašināšanās un skaidrās naudas apgrozības sašaurināšanās; 5) naudas apgrozības valsts monopolistiskā regulēšana.

7. VALŪTAS UN STARPTAUTISKĀS KREDĪTA ATTIECĪBAS

7.1. Valūtas attiecības un valūtas sistēma

Valūtas attiecības ir naudas funkcionēšana starptautiskajā apgrozībā. Šādas attiecības veidojas, apkalpojot nacionālo saimniecību darbības rezultātu savstarpējo apmaiņu. Valūtas attiecību objektīvais pamats ir preču ražošana, starptautiskā tirdzniecība, kapitāla kustība un pakalpojumu sniegšana.

Pastāv nacionālā valūtas sistēma un starptautiskā valūtas sistēma. Nacionālā valūtas sistēma ir valūtas attiecību organizācijas forma, kas valstī izveidojusies vēsturiski un ir nostiprināta ar likumu. Nacionālās valūtas sistēmas elementi ir valūtas nosaukums, valūtas paritāte, valūtas kursa noteikšanas kārtība, starptautiskie kredīta apgrozības līdzekļi, to pielietošanas kārtība, skaidrās naudas un bezskaidrās naudas starptautisko norēķinu kārtība, starptautisko valūtas un kredīta attiecību apkalpojošo nacionālo institūtu statuss (valsts kase, centrālā banka, birža, zelta tirgus, valūtas tirgus, speciāli valūtas kontroles orgāni utt.). Nacionālās valūtas sistēmas uzdevums ir nodrošināt nacionālās saimniecības fun-

kcionēšanas optimālus apstākļus valdošās buržuāzijas interesēs.

Starptautiskā valūtas sistēma ir valūtas attiecību organizācijas forma, kas veidojas, attīstoties pasaules tirgum, un ir nostiprināta, vienojoties vairākām valstīm. Starptautiskā valūtas sistēma aptver galvenos starptautiskos maksāšanas līdzekļus, valūtas kursa režīmu, valūtu konvertēšanas noteikumus, starptautisko norēķinu noteikumus, starptautisko valūtu tirgu un valūtu attiecību regulēšanas starptautisko institūtu statusus (Starptautiskais valūtas fonds u. c.).

Starptautiskās valūtas sistēmas organizāciju nosaka ražošanas attiecības līmenis, starptautiskās tirdzniecības attīstības līmenis, ekonomisko spēku samērs pasaules arēnā, imperiālistisko lielvalstu ekonomiskās un politiskās intereses. Mainoties šiem apstākļiem, izraisās starptautiskās valūtas sistēmas krīzes. Valūtas attiecības savukārt ietekmē kapitālistiskās pasaules ekonomiku un poliiviku.

Starptautiskā valūtas sistēma pēc otrā pasaules kara tika izveidota ANO valūtas un finansu konferencē 1944. g. Bretonvudā (ASV). Formāli Bretonvudas sistēmas uzdevums bija sekmēt ekonomikas atjaunošanu un starptautisko attiecību normalizēšanu. Bretonvudas konferencē parakstīja vienošanos par starptautiskas valūtas organizācijas - Starptautiskā valūtas fonda - izveidošanu. Par jaunās organizācijas locekļiem kļuva lielākā daļa kapitālistisko valstu.

Jaunizveidotās starptautiskās valūtas sistēmas galvenie principi un darbības mehānisms bija šāds.

1. Starptautiskā maksāšanas līdzekļa un rezerves funkcijas saglabā zelts, kā arī tā saucamās rezerves

valūtas - ASV dolārs un angļu sterliņu mārciņa.

2. ASV nodrošina dolāra apmaiņu pret zeltu ār-
zemju centrālo banku vajadzībām (pastāvot noteiktam
dolāra zelta saturam). Tādējādi dolārs saistīja visu
valūtas sistēmu ar zeltu.

3. Pastāv fiksētu valūtas kursu režīms. Valūtas
kursus izteic zeltā un dolāros un saskāpo ar Starp-
tautisko valūtas fondu.

4. Pakāpeniski tiek ieviesta attīstīto kapitā-
listisko valstu valūtu apmaināmība.¹

Bretonvudā izveidotā starptautiskā valūtas sis-
tēma sākotnēji pamatvilcienos atspoguļoja izveidoju-
šos stāvokli kapitālistiskajā pasaulē: ASV valdošo
ekonomisko un politisko stāvokli, kas nodrošināja do-
lāra priviliegētu lomu; valūtas attiecību valsts mono-
politisko regulēšanu starptautiskā līmenī, kas iz-
paudās Starptautiskā valūtas fonda nodibināšanā un
funkcionēšanā.

Sešdesmitajos gados būtiski izmainījās stāvoklis
kapitālistiskās pasaules valūtas sistēmā. ASV dolārs,
kurš sastādīja 75% no kapitālistisko valstu oficiāla-
jām valūtas rezervēm, bija ievērojami zaudējis savu
pirktspēju iekšējā tirgū. 1969. gadā dolārs bija zau-
dējis 50% no 1945. gada pirktspējas. Dolāra kurss at-
tīcībā pret citām valūtām nemitīgi pazeminājās. ASV
zelta krājumi bija samazinājušies vairāk nekā 2 rei-
zes. Zelta tirgus cena vairākkārt pārsniedza oficiālo
cenu (35 dolāri par vienu unci²). Izmainījās spēku

¹ Valūtas apmaināmība ir spēja vienu valūtu ap-
mainīt pret citu valūtu.

² 1 unce = 31,1035 gramam.

samērs kapitālistiskajā pasaulē: ekonomiski nostiprinājās Rietumeiropas valstis un Japāna.

Visu šo faktoru darbības rezultātā septiņdesmito gadu sākumā sabruka Bretonvudas starptautiskā valūtas sistēma. 1976. gadā Starptautiskā valūtas fonda konferencē Jamaikā oficiāli pieņēma jaunus starptautiskās valūtas sistēmas principus. Pirmkārt, zelts zaudēja agrāko lomu starptautiskajā valūtas sistēmā: zelts netika atzīts par starptautisku maksāšanas un rezerves līdzekli, zelts nevarēja būt par valūtas sistēmas etalonu (skaitīšanas vienību). Tika atcelta zelta oficiālā cena un Starptautiskā valūtas fonda tiesības pieņemt zeltu darījumos, kā arī ietekmēt zelta cenu tirgū.

Otrkārt, par galveno rezerves aktīvu tika atzītas speciālās aizņemšanās tiesības (SDR).

Treškārt, oficiāli tika atzīta brīvi svārstīgo jeb "peldošo" valūtas kursu pastāvēšana.

Starptautiskais valūtas fonds (SVF). Starptautiskais valūtas fonds tika izveidots valūtas attiecību un norēķinu regulēšanai starp valstīm un finansiālās palīdzības sniegšanai valstīm - fonda locekļiem, piešķirot tām kredītu ārzemju valūtā. SVF nozīme atbilstoši tā Statūtiem ir "veicināt starptautisko sadarbību valūtas jautājumos un paplašināt starptautisko tirdzniecību". Starptautiskajam valūtas fondam kā valstu finansiālās un valūtas sadarbības centram oficiāli tika izvirzīti šādi uzdevumi: veicināt valūtas kursu stabilitāti un normālas valūtas attiecības starp valstīm; sekmēt daudzpusējus norēķinus starp valstīm; veikt pasākumus valstu - fonda locekļu maksājumu bilanču līdzsvara nodrošināšanai.

SVF kapitāls veidojas no valstu - fonda locekļu

iemaksām un peļņas, kas rodas tā darbības rezultātā. Katrai valstij - fonda loceklei jāiemaksā sava kvota. Kvotes lielumu nosaka, ievērojot attiecīgās valsts ekonomisko stāvokli un īpatsvaru pasaules ekonomikā. 25% kvotas bija jāiemaksā zeltā, 75% - nacionālajā valūtā. 1975. gadā iemaksas zeltā tika atceltas. Kvotes periodiski tiek pārskatītas un palielinātas.

Balsis SVF vadošajos orgānos sadalās starp valstīm atkarībā no kvotas lieluma. Katrai valstij ir 250 balsis plus 1 balss par katriem 100 000 kvotas. Vislielākā kvota ir ASV, kas nodrošina tām valdošo stāvokli SVF un sev labvēlīgu lēmumu pieņemšanu.

ASV interesēs tika formulēti četri galvenie noteikumi uzņemšanai SVF. Pirmkārt, valstīm - fonda locekļiem jāfiksē savas valūtas paritāte dolāros vai zeltā. Līdz ar to šo valstu valūta bija piesaistīta amerikāņu valūtai un tika noteikts fiksēts valūtas kurss.

Otrkārt, oficiālās valūtas paritātes varēja mainīt, tikai saskaņojot ar SVF. Valstij - fonda locekļiem bija jāpaziņo par savas valūtas devalvāciju līdz 10% un jāsaņem atļauja devalvācijai, kas pārsniedz 10%.

Treškārt, oficiāli tika aizliegta (ar retiem izņēmumiem) valūtas kursa daudzveidība.

Ceturtkārt, SVF prasīja pakāpeniski atcelt valūtas ierobežojumus.

Valstīm - fonda locekļiem jāiesniedz ziņas par zelta un valūtas oficiālajām rezervēm, darījumiem ar zeltu, maksājumu bilances stāvokli un ārzemju investīcijām. Saņemot šādu informāciju, SVF un ASV cenšas ietekmēt citu valstu politiku.

Maksājumu bilanču īslaicīga deficīta segšanai

valstis - fonda locekles var saņemt nepieciešamos līdzekļus ārzemju valūtā apmaiņai pret nacionālo valūtu uz 3-5 gadiem. 25% apmērā no kvotas kredītu piešķir automatiski. Lielāku kredīta summu SVF izsniedz pēc tam, kad ir izpētījis valsts ekonomisko un valūtas stāvokli un pieprasījis veikt stabilizācijas pasākumus.

7.2. Maksājumu bilance

Maksājumu bilances jēdziens un uzbūve. Maksājumu bilance ir attiecība starp maksājumiem, kurus viena valsts saņēmusi no ārzemēm, un maksājumiem, kurus šī valsts ir izdarījusi uz ārzemēm noteiktā laika periodā vai uz noteiktu datumu. Ja saņemtās valūtas summa pārsniedz samaksāto summu, maksājumu bilance ir aktīva, pretējā gadījumā - pasīva.

Maksājumu bilance sastāv no trīs iedaļām.

1. Tirdzniecības bilance ir preču eksporta un importa savstarpējā attiecība. Jāuzsver, ka maksājumu bilancē neietilpst visa tirdzniecības bilance, bet tikai eksporta un importa tā daļa, par kuru ir samaksāts noteiktajā laika periodā vai nekavējoties tiks samaksāts. Pādotot preces uz kredīta, samaksa tiek atlikta uz vairākiem gadiem. Šo ārējās tirdzniecības apgrozījuma daļu neietver maksājumu bilancē. Tā atspoguļojas patstāvīgā tirdzniecības bilancē vai norēķinu bilancē.

2. Pakalpojumu un nekomerciālo maksājumu bilance ietver maksājumus un saņemtās naudas summas par transportu, apdrošināšanu, pasta, telegrāfa un telefona sakariem, tūrismu, kultūras pasākumiem, patēriņa pārvedumiem (darba alga, mantojumi, stipendijas, pensijas), diplomātisko un tirdzniecības pārstāvniecību uzturēšanu, procentus un dividendes, maksu par licencēm un kara izdevumus ārzemēs. Buržuāziskā statistika šos pēc ekonomiskā satura dažādos bilances postņus apvieno kopēja jēdzienā "neredzamās operācijas". Tirdzniecības bilance un pakalpojumu un nekomerciālo maksājumu bilance veido tekošo maksājumu bilanci.

3. Kapitālu un kredītu kustības bilance atspoguļo investīciju un aizņēmumu saņemšanu no ārzemēm un kredītu piešķiršanu ārvalstīm. Maksājumu bilances šīs iedaļas nozīme pieaug imperiālisma laikmetā, kad starptautisko ekonomisko attiecību galvenā forma ir kapitāla eksports. Kapitālu eksportē galvenokārt aizdevumu formā (aizņēmumi, kredīti, īstermiņa avuāri - konti ārzemju bankās).

No maksājumu bilances atšķiras norēķinu bilance. Tā ietver ne tikai faktiski izdarītos un saņemtus maksājumus, bet arī nedzēstās prasības un saistības (piešķirtie kredīti, saņemtie un vēl neatmaksātie kredīti, aizņēmumi u. tml.).

Maksājumu bilances saldo. Maksājumu bilances saldo ir ieņēmumu pārsniegums pār izdevumiem (aktīva saldo) vai izdevumu pārsniegums pār ieņēmumiem (pasīva saldo). Maksājumu bilance ir jāsabalansē, t. i., jāpanāk līdzsvars starp ieņēmumiem un izdevumiem. Lai

panāktu līdzsvaru, pasīva saldo jāsedz ar papildu iegēmumiem. Parasti šajā nolūkā palielina kredīta postepus (ārzemju aizņēmumu saņemšana, kapitāla ievēdums). Tomēr tā ir īslaicīga maksājumu bilances līdzsvarošana, jo aizņēmumi ir jāatmaksā, turklāt jāmaksā arī procenti un dividendes.

Maksājumu bilances pasīva saldo segšanas jauna metode ir īstermiņa kredīti uz "svop" (maiņas) līguma pamata. Centrālās bankas vienojas par savstarpēju kredītu piešķiršanu nacionālajā valūtā.

Pastāvot zelta monometālismam, maksājumu bilances pasīva saldo sedza, izvedot zeltu. Pēc zelta standarta atcelšanas arvien mazāk zeltu izmanto maksājumu bilances pasīva saldo segšanai, bet septiņdesmitajos gados kapitālistiskās valstis praktiski pārtrauca izmantot zeltu šim mērķim. Šādu tendenci radīja tas, ka pārtrauca dolāru apmaiņu pret zeltu centrālo banku vajadzībām, ka pastāvēja liela atšķirība starp zelta oficiālo un tirgus cenu un citi faktori. Bez tam ASV pieredze parādīja, ka pat valsts ar ļoti lieliem zelta krājumiem nevar ilgstoši izmantot šo metodi maksājumu bilances pasīva segšanai. ASV zelta krājumi laikā no 1949. g. līdz 1976. g. samazinājās vairāk nekā 2 reizes. Kapitālistiskās valstis, īpaši Francija, cenšas saglabāt savus zelta krājumus kā drošu rezerves aktīvu inflācijas un valūtas krīzes apstākļos. Dažu valstu centrālās bankas (Itālija, Portugāle, Urugvaja) izmanto savus zelta krājumus kā nodrošinājumu ārzemju aizņēmumu saņemšanai, lai ar tiem segtu maksājumu bilances pasīva saldo.

Parasti maksājumu bilances pasīva saldo segšanai izlieto ārzemju valūtas rezerves. Arī šī iespēja ir ierobežota, jo valūtas krājumi ļoti nevienmērīgi sa-

dalās starp kapitālistiskajām valstīm.

Maksājumu bilanci ietekmējošie faktori. Maksājumu bilancē atspoguļojas ekonomikā un politikā notiekošie procesi, kapitālistiskā pasaules tirgus stihija, ekonomikas monopolistiskā regulēšana, konkurences cīņas saasināšanās un spēku samēra izmaiņas starp valstīm.

Maksājumu bilanci ietekmē šādi faktori: 1) kapitālisma ekonomiskās un politiskās attīstības nevienmērība; 2) aizrobežu izdevumu pieaugums; 3) ekonomikas militarizācija un bruņošanās; 4) kapitāla eksporta paplašināšanās; 5) izmaiņas starptautiskās tirdzniecības nosacījumos; 6) inflācija.

Attīstīto kapitālistisko valstu maksājumu bilancu raksturīgākās iezīmes ir šādas. 1. Aktīva tirdzniecības bilance (izņemot Angliju). Šādu parādību līdz pēdējam laikam noteica galvenokārt tas, ka attīstītās kapitālistiskās valstis izveda gatavo produkciju par relatīvi augstām cenām, bet ievēda izejvielas un pārtikas produktus par relatīvi zemām cenām. 2. Aktīva pakalpojumu bilance. Tas ir tāpēc, ka tirdzniecības flote, apdrošināšanas kompānijas, bankas un sakaru sistēmas ir koncentrētas augsti attīstītajās kapitālistiskajās valstīs. Tas attiecas arī uz tehnisko palīdzību, licenču un patentu pārdošanu un citiem pakalpojumiem. 3. Pasīva kapitālu kustības bilance, jo attīstītās kapitālistiskās valstis galvenokārt izved kapitālus. 4. Aktīva saldo no investīcijām.

Sakarā ar naftas cenu strauju celšanos un vispārēju proporciju izmaiņām starp izejvielām un gatavo produkciju pēdējos gados daudzu valstu tirdzniecības bilances kļuvušas pasīvas. Pasīvas tirdzniecības bi-

lances ir cēlonis daudzu valstu maksājumu bilanču pasivitātei. Atšķirībā no citām valstīm ASV un Anglijas maksājumu bilances hroniski ir pasīvas.

7.3. Valūtas kurss

Valūtas kursa jēdziens un mehānisms. Valūtas kurss ir vienas valsts naudas vienības "cena", izteikta citas valsts naudas vienībās. Starptautiskajos norēķinos rodas nepieciešamība mainīt vienas valsts valūtu pret citu valstu valūtām. Tāpēc ir jānosaka attiecība starp dažādām valūtām, t. i., valūtas kurss.

Pastāvot zelta monometālismam, valūtas kursa pamatā bija monētu paritāte, t. i., salīdzināmo naudas vienību zelta satura attiecība. Valūtas kurss stihiski svārstījās ap monētu paritāti zelta punktu robežās. Zelta punktu mehānisma darbības priekšnosacījumi bija zelta brīva pirkšana, pārdošana un izvešana uz ārzemēm. Minimālais jeb eksporta zelta punkts bija vienlīdzīgs monētu paritātei mīnus zelta izvešanas izmaksas. Eksports zelta punkts bija arī minimālais valūtas kurss. Ja valūtas kurss sasniedza šo robežu, tad sākās zelta izvešana uz ārzemēm. Maksimālais jeb importa zelta punkts bija vienlīdzīgs monētu paritātei plus zelta izvešanas izmaksas. Tas bija maksimālais valūtas kurss, kuru sasniedzot sākās zelta ieplūšana valstī. Parasti svārstību amplitūda starp eksporta un importa zelta punktiem bija $\pm 1\%$ no pari-

tātes. Pēc zelta standarta atcelšanas zelta punktu mehānisms izbeidza darboties.

Līdz septiņdesmito gadu vidum valūtas kursu oficiāli aprēķināja, pamatojoties uz valūtu zelta saturu, kas bija noteikta ar likumu un fiksēts Starptautiskajā valūtas fondā. Pašlaik oficiālā zelta paritāte - naudas vienību zelta satura attiecība - ir zaudējusi savu ekonomisko jēgu. Iemesli tam ir zelta demonetizācijas tendence, ar zeltu nenodrošinātu un neapmaināmu banknošu apgrozība, zelta operāciju valsts monopolistiskā regulēšana. Šādos apstākļos naudas vienību zelta saturam ir mākslīgs raksturs un zelta paritāte ir pārvērtusies tīri formālā jēdzienā. Pašlaik neviena kapitālistiskā valsts savas valūtas kursu nenosaka attiecībā pret zeltu. 1976. g. janvārī SVF atcēla oficiālo zelta cenu dolāros kā bāzi valūtas zelta paritātes noteikšanai. Kopš 1975. g. jūlija SVF nublicē datus par valūtas zelta paritātēm un valūtu paritātu noteikšanai oficiāli lieto SDR.

Papīra vērtības zīmju kursa noteikšanas objektīvais pamats ir kapitālistiskās atražošanas sarežģītie un pretrunīgie procesi. No šiem procesiem izriet faktori, kuri tieši ietekmē valūtas kursu. Kredītnaudas kursa dinamika ir atkarīga, pirmkārt, no inflācijas pakāpes un valūtas reālās pirktspējas; otrkārt, no maksājumu bilances stāvokļa, kas ietekmē valūtas piedāvājumu un pieprasījumu.

Valūtu pirktspēju nosaka šādi. Izvēlas noteiktu preču kopu, aprēķina katras preces cenu un īpatsvaru preču apgrozījumā un beidzot aprēķina vidējo svērto lielumu. Svarīga nozīme ir arī tādām faktoram kā uzticība valūtai pasaules tirgū. Nosakot valūtas kursu, visi šie faktori savijas kopā un papildina cits citu.

Piemēram, inflācija sekmē preču importu un aizkavē eksportu, veicina kapitālu aizplūšanu uz ārzemēm. Tā rezultātā izveidojas pasīva maksājumu bilance. Aktīva maksājumu bilance rada importējamo inflāciju, jo valstī ieplūst ārzemju valūta.

Tādējādi valūtas kurss kā valūtas cena dažādu faktoru ietekmē pastāvīgi mainās: gan pazeminās, gan paaugstinās. Galvenais valūtas kursu noteicošais faktors mūsdienu kapitālisma apstākļos ir valūtas piedāvājuma un pieprasījuma savstarpējā attiecība. Ja valūtas faktiskais kurss, kurš veidojas valūtas tirgū, ievērojami novirzās no oficiālā valūtas kursa, valstis ir spiestas to mainīt. Nacionālās valūtas kursa oficiāla pazemināšana attiecībā pret citām valūtām ir *d e v a l v ā c i j a*. Nacionālā valūtas kursa oficiāla paaugstināšana ir *r e v a l v ā c i j a*. Līdz zelta paritātes atcelšanai vienlaikus ar devalvāciju samazināja naudas vienības zelta saturu un vienlaikus ar revalvāciju palielināja naudas vienības zelta saturu.

Noteiktos apstākļos kredītnaudas kurss attiecībā pret ārzemju valūtu var kristies straujāk nekā tā pirktspēja attiecībā pret precēm iekšējā tirgū. Atšķirība starp naudas pirktspējas krišanos un valūtas kursa krišanos rada pamatu *v a l ū t a s d e m - p i n g a m*. Valūtas dempings ir preču eksports par cenām, kas ir zemākas par pasaules tirgus cenām. Valūtas dempingu piekropj valstis, kuru valūtu pirktspēja ir ievērojami kritusies. Ar valūtas dempingu ir cieši saistīts *t. s. v a l ū t a s k a r š*. Valūtas karš ir cīņa starp imperiālistiskajām lielvalstīm par tirgiem ar valūtas dempinga palīdzību. Valūtas karu, piemēram, izraisīja 1929.-1933. g. pasaules

ekonomiskā krīze. Šajā laikā vairākas valstis sāka pazemināt savu valūtu kursus, lai nostiprinātu pozīcijas pasaules tirgū. Pēc otrā pasaules kara no jauna iedegās valūtas karš starp imperiālistiskajām lielvalstīm.

Valūtas kurss pašreizējos apstākļos ir valsts monopolistiskās regulēšanas objekts. Regulēšanas galvenā metode ir **v a l ū t a s i n t e r v e n c e**. Valūtas intervence ir ārzemju valūtas pirkšana vai pārdošana ar nolūku izmainīt pieprasījuma un piedāvājuma attiecību un līdz ar to arī nacionālās valūtas kursu. Ja, piemēram, Francijas centrālā banka pārdod valūtas tirgū VFR markas, tad markas kurss krītas un franka kurss ceļas. Un otrādi - marku uzpirkšana sekme tās kursa celšanos un franka kursa krišanos. Tomēr valūtas intervencei ir objektīvas robežas. Ja maksājumu bilance ir pasīva, tad valūtas intervence nav spējīga novērst valūtas kursa krišanos.

Fiksētais un brīvi svārstīgais ("peldošais") valūtas kurss. Fiksēto valūtas kursu noteica 1944. g. Bretonvudas konferencē. Valstis - SVF locekles apņēmās nepieļaut valūtas kursa novirzes no paritātes vairāk kā +1%. Sākotnējās valūtu paritātes noteica, saskaņojot ar SVF. Paritātes izmaiņas, kas lielākas par 10%, varēja izdarīt tikai ar SVF atļauju. Tādējādi SVF centās ierobežot nevēlamās, bet kapitālisma apstākļos neizbēgamās valūtas kursu svārstības. Bretonvudas vienošanās paredzēja valūtas kursu noturēt stingri fiksētās robežās ar valūtas intervences palīdzību. ASV dolāram bija jāklūst par galveno intervences ieroci.

Sešdesmitajos gados stāvoklis pakāpeniski izmainījās. Sāka izpausties fiksētā valūtas kursa trūkumi,

kurus agrāk it kā apslēpa ASV valūtas hegemonija. Fiksētais valūtas kurss kļuva par saikni, ar kura starpniecību ASV maksājumu bilances ilgstošais deficīts iedarbojās uz Rietumeiropas valstu ekonomiku. Rietumeiropas valstu bankas nevarēja atbrīvoties no liekajiem dolāriem. Ja bankas centās atbrīvoties no dolāriem, nacionālās valūtas kurss cēlās augstāk par noteikto robežu.

Fiksētā valūtas kursa sistēmai piemīt arī citas pretrunas. Viens no SVF uzdevumiem ir valūtas brīvas apmaināmības nodrošināšana. Valūtas apmaināmība labāk atbilst kapitālistiskās ekonomikas tirgus raksturam. Turpretī, lai noturētu valūtas kursu noteiktā līmenī, jālieto dažādi valūtas un tirdzniecības ierobežojumi. Tie nav savienojami ar valūtas apmaināmību. Tādējādi jāsecina, ka Bretonvudas valūtas sistēma bija pretrunīga. Tā paredzēja, no vienas puses, fiksēto valūtas kursu, kuru vajadzēja uzturēt mākslīgi, jo zelta standarts bija likvidēts. No otras puses, tā paredzēja galveno kapitālistisko valstu valūtu brīvu apmaināmību. Šāda sistēma varēja relatīvi normāli funkcionēt tikai tad, ja visas kapitālistiskās valstis piekoptu vienotu saskaņotu ekonomisko politiku. Kapitālisma valūtas sistēmas attīstības gaita uzskatāmi parādīja, ka šāda saskaņotība ilgstošā periodā nav iespējama. Bez tam fiksēto valūtas kursu sistēma nonāca pretrunā ar kapitālistisko valstu ekonomisko attīstību. Saasinājās pretrunas starp valsts monopolistisko regulēšanu un kapitālistiskā tirgus stihiskajiem likumiem. Minētās pretrunas, kas bija saistītas ar fiksētā valūtas kursa funkcionēšanu, ilgu laiku izdevās apslēpt vai vājināt to izpausmi. Tomēr septiņdesmito gadu valūtas krīze atklāja šīs pretrunas visā pilnībā.

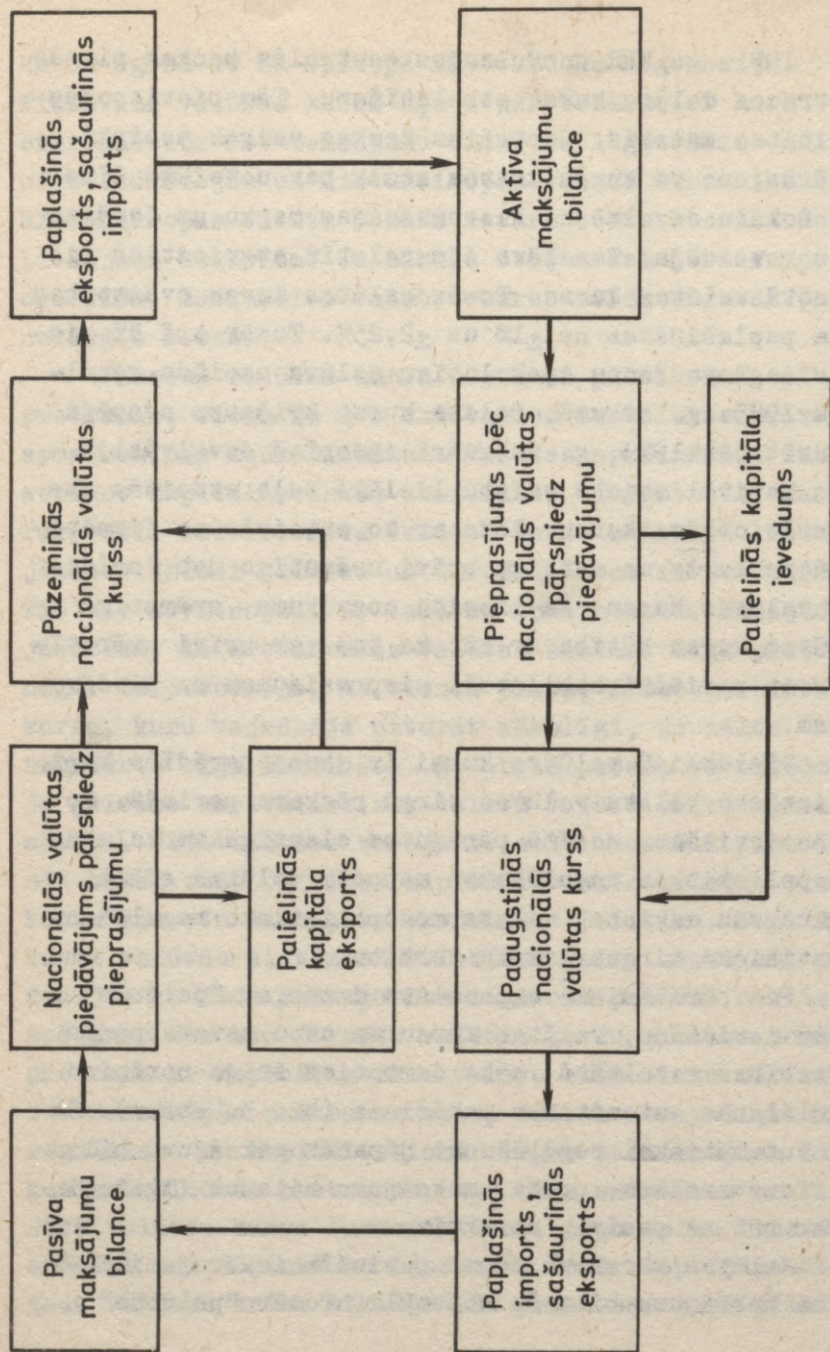
1971. g. VFR un Holandes centrālās bankas pirmās pārtrauca dolāra kursa atbalstīšanu. Tām pievienojās arī citas valstis. Centrālās bankas vairāk nepirka dolārus, un to kurss kritās zemāk par noteikto līmeni. Dolāru devalvēja. Rietumvācijas marku un Japānas jenu revalvēja. Tas ļāva šīm valstīm atgriezties pie fiksētā valūtas kursa. Tomēr valūtas kursu svārstības tika paplašinātas no $\pm 1\%$ uz $\pm 2,25\%$. Tomēr arī šī sistēma sagruva jaunu spekulatīvu dolāra uzplūdu rezultātā 1973. g. sākumā. Dolāra kursa krišanos nespēja apturēt pat 1973. g. februārī izdarītā devalvācija.

Kapitālistisko valstu lielākā daļa atteicās atbalstīt dolāra kursu, līdz ar to atteicās no fiksētā valūtas kursa un noteica brīvi svārstīgo jeb "peldošo" valūtas kursu. Kā liecina nosaukums, svārstīgā valūtas kursa būtība ir tā, ka tas var brīvi svārstīties ap paritāti atbilstoši pieprasījumam un piedāvājumam.

"Peldošie" valūtas kursi ir jauna parādība kapitālistisko valstu valūtas tirgū pēckara periodā. Šo kursu ieviešana nozīmē pāreju uz elastīgākām valsts monopolistiskās regulēšanas metodēm valūtas sfērā, mēģinājumu savienot valsts monopolistisko regulēšanu ar stihisko tirgus likumu darbību.

Pēc buržuāzisko ekonomistu domām, ar "peldošo" kursu ieviešanu, valūtas kursu un cenu savstarpējās iedarbības rezultātā sāks darboties ārējo norēķinu regulēšanas automātisks mehānisms (sk. 3. shēmu). Šādai automātiskai regulēšanai jāpanāk maksājumu bilanču līdzsvarošana, proti, maksājumu bilance ilgstoši nevar būt ne pasīva, ne aktīva.

Valūtas kurss un cenas patiešām ievērojami ietekmē maksājumu bilanču stāvokli. Tomēr "peldošo"

3. shēma. "Peldošo" valūtas kursu darbības teorētiskā shēma.

kursu teorija izkropļo reālo stāvokli kapitālistiskajā ekonomikā. "Peldošo" kursu teorijas trūkums ir tas, ka tā maksājumu bilanču izmaiņu cēloņus saskata tikai apgrozības sfērā, kā naudas un kredīta faktoru darbības rezultātu. Maksājumu bilanču un valūtas kursu izmaiņu īstie cēloņi nav meklējami apgrozības sfērā, bet gan ražošanas sfērā. Tie ir saistīti ar rūpnieciskā cikla kustību un ir līdzekļi, ar kuru palīdzību cikliskās svārstības pārsviežas no vienas valsts uz otru.

Maksājumu bilanču stāvokli nosaka daudzi faktori: gan īstermiņa, gan ilgtermiņa. Tādi ir ražošanas tehniski ekonomiskās attīstības līmenis, kas nosaka preču konkurences spēju ārējos tirgos, īstermiņa un ilgtermiņa kapitālu pārvietošanās, valsts izdevumu apmērs ārzemēs, inflācijas tempi u. c. Šos faktoros savukārt nosaka citi, dažkārt pat grūti uztverami un pretrunīgi faktori. Naudas masas izmaiņas, valūtas kursu un cenu izmaiņas, t. i., automātiskās regulēšanas galveno instrumentu izmaiņas ne vienmēr spēlē galveno lomu. Valūtas kursu un cenu stihiskās svārstības bieži vien nespēj pietiekoši efektīvi iedarboties uz minētajiem faktoriem. Tādēļ buržuāzisko ekonomistu cerības uz maksājumu bilanču automātisku noregulēšanu ar stihisko tirgus spēku palīdzību nav pamatotas.

Turklāt jāatzīmē, ka septiņdesmitajos gados ir ievērojami vājinājusies valūtas kursa regulējošā loma pasaules tirdzniecībā. Valūtas kursu izmaiņas ietekmē preču konkurences spējas tikai tad, ja pastāv cenu konkurence. Pašlaik šāds klasisks konkurences paraugs ir saglabājies tikai relatīvi vienveidīgu preču tirgū (izejvielas, pusfabrikāti, ilgstoši lietojamie patē-

riņa priekšmeti). Turpretī mašīnu, iekārtu, ķīmisko un citu preču tirgū konkurences smaguma centrs pārvietojas kvalitātes jomā. Pircējam galvenais ir produkcijas tehniskais raksturojums, kvalitāte un oriģinalitāte. Cenu jautājums nereti novirzās otrajā plānā.

Ne vienmēr valsts var dot eksportam nepieciešamo papildu produkcijas daudzumu, pat tad, ja valūtas kurss ir ievērojami krities. Nepastāvot ekonomikas centralizētai plānveidīgai vadībai, grūti ir savlaicīgi pārslēgt nepieciešamās ražošanas jaudas eksporta produkcijas ražošanai. Tas prasa būtiskas strukturālas izmaiņas ekonomikā un eksporta nozaru augstu tehnisko apgādātību.

Automātiska ekonomikas regulēšana ar tirgus palīdzību nav iespējama apstākļos, kad pastiprinās valsts iedarbība uz ekonomiku. "Peldošo" valūtas kursu ieviešana, to krasas svārstības rada nestabilitāti starptautiskajos ekonomiskajos sakaros un neatbilst ilgtermiņa starptautiskās sadarbības interesēm. Tādēļ pēdējos gados vērojama tendence apvienot stabilo valūtas kursu priekšrocības ar "peldošo" kursu elastību. Šo tendenci apstiprina arī 1976. g. pieņemtais SVF lēmums par "peldoša" valūtas kursa oficiālu atzīšanu. Turpmāk ir paredzēts pāriet uz stabilākiem valūtas kursiem ar ierobežotu svārstību amplitūdu: $\pm 4,5\%$ no paritātes. Tomēr pieredze rāda, ka nekāda valūtas kursu sistēma nevar novērst kapitalismam piemītošo stihiskumu un attīstības pretrunīgumu, nevar būt par pamatu starptautisko valūtas attiecību ilgstošai stabilizācijai.

7.4. Starptautiskā valūtas likviditāte

Starptautiskās valūtas likviditātes jēdziens.

Pēckara starptautiskās valūtas sistēmas sabrukums bija ļoti cieši saistīts ar tādu problēmu kā starptautiskā valūtas likviditāte. Starptautiskā valūtas likviditāte ir valsts spēja norēķināties ar citām valstīm, lietojot starptautiskos maksāšanas līdzekļus un būtiski nemainot un neierobežojot starptautisko apgrozījumu. Bretonvudas starptautiskā valūtas sistēma kā galvenos starptautiskos likvīdus paredzēja zeltu un rezerves valūtas, galvenokārt ASV dolāru. Tomēr sešdesmito gadu valūtas krīze, ASV ekonomiskā un valūtas stāvokļa pasliktināšanās radīja neuzticību dolāram kā starptautiskās likviditātes līdzeklim. Zelta krājumi starp valstīm sadalījās ļoti nevienmērīgi. Turklāt monetārā zelta pieplūdums valūtas sistēmā strauji svārstījās atkarībā no tā, cik daudz zelta tezaurēja privātpersonas, kā arī no ASV maksājumu bilances stāvokļa. Samazinājās arī zelta ieguve. Tā rezultātā starptautiskie likvīdi - zelts un ārzemju valūta - neapmierināja pasaules ekonomikas prasības.

Lai izklūtu no šāda stāvokļa, kapitālistiskās valstis meklēja jaunu likvīdu, kura rezervju pieaugums nebūtu atkarīgs no zelta tirgiem un to valstu maksājumu bilanču stāvokļa, kuras izlaiž rezerves valūtas. Turklāt jaunā likvīda daudzumam būtu jāpaliecinās atbilstoši starptautiskā maksājumu apgrozījuma vajadzībām.

Speciālās aizņemšanās tiesības (SDR)¹. Par jaunu starptautisku likvīdu kļuva speciālās aizņemšanās tiesības - SDR. SDR rodas, izdarot attiecīgu ierakstu īpašā kontā Starptautiskajā valūtas fondā. No 1970. līdz 1972. g. SVF izlaida 9,3 mljrd. SDR vienību, bet no 1979. līdz 1981. g. - 4 mljrd. SDR vienību katru gadu. SDR sadala proporcionāli katras valsts līdzdalības apmēram SVF kapitālā.² Piešķirto SDR summu ieraksta attiecīgās valsts konta kredītā, un tādā veidā valsts kļūst par šīs SDR summas īpašnieci. Par saņemto SDR summu palielinās valsts starptautisko likvīdu rezerves, jo valstīm - SDR sistēmas dalībniecēm ir jāpieņem maksājumos SDR vai pēc citas valsts vai FONDA lūguma SDR jāapmaina pret valūtu. Tādējādi SDR izlaišana nozīmē gan katras valsts - SDR sistēmas dalībnieces likvīdo rezervju palielināšanu, gan arī kapitālistiskās pasaules starptautisko likvīdu kopējā apjoma palielināšanu.

SDR kā jauns starptautisks likvīds pilda arī skaitīšanas vienības funkciju, t. i., kalpo kā etalons, izsakot valūtas paritāti, valūtas kursu, novērtējot rezerves utt. Lai SDR varētu kalpot kā vērtēšanas etalons, tam pašam jābūt novērtētam. Šim nolūkam lieto metodi ar nosaukumu "standarta grozs". "Grozā" iekļauj 16 valstu valūtas, kuru īpatsvars pasaules preču un pakalpojumu eksportā 1968.-1972. g. vidēji gadā pārsniedza 1%. Šādam kritērijam vajadzēja nodro-

¹ Ārzemju un padomju literatūrā pieņemts lietot saīsinājumu no šī jēdziena apzīmējuma angļu valodā "special drawing rights" - SDR.

² 1978. g. no 134 valstīm SVF locekļēm 128 piedalījās SDR sistēmā.

šināt atlases objektivitāti. Valūtu īpatsvarus SDR vienībā noteica proporcionāli valstu eksporta apjomam. Šo kritēriju vēlāk korigēja, jo uzskatīja, ka kādas valsts īpatsvars pasaules tirdzniecībā nav adekvāts šīs valsts valūtas lomai starptautiskajās finansu un tirdzniecības operācijās. Korigējumu rezultātā palielināja dolāra īpatsvaru un samazināja citu valūtu, galvenokārt Rietumeiropas valstu valūtu īpatsvaru. "Groza" sastāvu periodiski pārskata. Pirmo sastāvu noteica 1974. g. Ar 1978. g. 1. jūliju SDR vērtības noteikšanai lieto jaunu "groza" sastāvu. Izmainīti ir arī atsevišķu valstu valūtu īpatsvari, pamatojoties uz datiem par starptautisko tirdzniecību. "Groza" nākošā pārskatīšana paredzēta 1983. g. jūlijā.

Valūtu īpatsvarus pārrēķina valūtas "groza" komponentos, t. i., aprēķina katras valūtas vienību daudzumu SDR 1 vienībā. Šos komponentus summējot, atrod SDR 1 vienības novērtējumu. Pašlaik SDR 1 vienība = 1,206375 ASV dolāriem.

SDR kursu citās valūtās nosaka šādi. Fonds vispirms aprēķina SDR 1 vienības kursu dolāros. Šajā nolūkā visus "groza" valūtas komponentus izsaka dolāros pēc faktiskā tirgus kursa. Summējot valūtas komponentus, dabū SDR 1 vienības vērtību dolāros. Lai noteiktu SDR 1 vienības vērtību jebkurā citā valūtā, SDR 1 vienības vērtību dolāros reizina ar dolāra kursu attiecīgajā valūtā. Piemēram, ja SDR 1 vienība ir ekvivalenta 1,206375 dolāriem un dolāra kurss = 4,81 frankam, tad SDR 1 vienība = 5,80266 frankiem ($1,206375 \times 4,81$).

Ārzemju eksperti izteica cerības, ka "standarta groza" metode nodrošinās zināmu SDR vienības stabilitāti. "Groza" metode pati par sevi rada zināmas sta-

bilitātes iespējas. Tomēr SDR vienības nestabilitātes cēlonis ir apslēpts "groza" struktūrā, ko atzīst paši buržuāziskie speciālisti. Valūtas kursu izmaiņu ietekmi uz SDR 1 vienības vērtību nosaka "groza" valūtu savstarpējo kursu izmaiņas, kā arī attiecīgās valūtas īpatsvars "grozā". Jaunie SVF statūti neparedz SDR zelta satura noteikšanu.

SVF cenšas ieviest SDR praksē kā valūtas etalonu. Katru darbdienu SVF publicē valūtu kursus SDR vienībās. SDR lieto, aprēķinot cenas un procentus, kad darījumā piedalās vairākas valūtas un rodas vajadzība mazināt kursu svārstību sekas. SDR vienībās tika izlaistas eiroobligācijas. Dažas kapitālistiskās bankas pieņem noguldījumus, izsniedz kredītus un aprēķina procentus SDR vienībās.

SDR kā rezerves un maksāšanas līdzeklis un valūtas etalons atšķiras no citiem starptautiskajiem likvīdiem. Pretstatā zeltam un ārzemju valūtai SDR tiek saņemtas bez atlīdzības, valstij nav jāpanāk ne aktīva maksājumu bilance, ne arī jāsniedz apmaiņai zelts vai valūta. Atšķirībā no zelta SDR nav pašām savas vērtības. Ja uzticība nacionālai valūtai pamatojas uz attiecīgās valsts ekonomisko potenciālu, tad SDR nav šādas bāzes. SDR nav nodrošinātas un nav segtas ne ar kādiem aktīviem. Ar SDR nevar maksāt jebkuru maksājumu, un tās nevar saņemt jebkurš saņēmējs. Šie un citi ierobežojumi neļauj atzīt SDR par starptautiskas naudas pabeigtu formu.

Eiropas valūtas sistēma (EVS). 1979. g. "Kopējā tirgus" valstu - VFR, Itālijas, Francijas, Dānijas, Beļģijas, Holandes, Luksemburgas un Īrijas valdību vadītāji nolēma ieviest jaunu, reģionālu valūtas attiecību organizācijas formu - Eiropas valūtas sistēmu

(EVS). Šajā sistēmā pagaidām nepiedalās Anglija.

Eiropas valūtas sistēmas izveidošanai bija divi iemesli.

1. "Kopējā tirgus" valstis ar šo pasākumu centās atjaunot integrācijas procesus, kas bija apsīkuši, bet valūtu attiecību jomā pat sašaurinājušies. Reāli ekonomiski priekšnoteikumi kopīgas valūtas sistēmas izveidošanai, protams, nebija - "Kopējā tirgus" valstīs joprojām saglabājās lielas atšķirības inflācijas tempos, maksājumu bilances stāvoklī un valdību ekonomiskās politikas mērķos.

2. Starptautiskās valūtas sistēmas nestabilitāte pēdējos gados atklāja "Jamaikas reformas" trūkumus. Šī "reforma" it kā nostiprināja ASV tiesības neievērot maksājumu disciplīnu un nerūpēties par dolāra kursa turēšanu noteiktā līmenī. Nekontrolēta dolāru iepludināšana starptautiskajā maksājumu apgrozījumā un liels ārējās tirdzniecības deficīts (1978. g. 55 mljrd. dolāru) radīja neuzticību amerikāņu valūtai un tās kursa krišanos valūtas tirgos. 1977.-1978. g. dolāra krīze ne tik daudz kaitēja Savienotajām Valstīm, cik tās tirdzniecības partneriem. Nacionālo valūtu padārdzināšanās attiecībā pret dolāru nozīmēja šajās valstīs ražoto preču konkurences spēju pasliktināšanos pasaules tirgos. Sevišķu nemieru Eiropas valstīs radīja pastiprināta dolāru iepludināšana to nacionālajos naudas tirgos. Dolāru īpašnieki visā pasaulē, cenšoties glābt savus uzkrājumus no tālākas vērtības zaudēšanas, sāka dolārus apmainīt pret stabilākām Eiropas valūtām. EEA valstu centrālās bankas, uzpērkot dolārus, laida apgrozībā nacionālās valūtas papildinājumu, kas pārsniedza nacionālās saimniecības vajadzības pēc maksāšanas līdzekļiem. 1977.-1978. g.

EEA valstis tādā veidā uzpirka 37 mljrd. dolāru, attiecīgi laižot apgrozībā markas, frankus, liras un citu valūtu. Tādējādi Rietumeiropas valstīs pastiprinājās importējamā inflācija. "Kopējā tirgus" valstu centieni nosargāt savu ekonomiku un savstarpējo tirdzniecību no dolāra kaitīgās ietekmes un vienlaikus piespiest ASV piekopt pieņemamāku valūtas politiku bija otrs un varbūt pat galvenais stimuls EVS izveidošanai.

Jaunā valūtas sistēma sastāv no 3 komponentiem. Pirmais komponents - valūtas kursu relatīva stabilitāte. Valūtas kursu svārstību amplitūda ir noteikta $+2,25\%$ no paritātes, kura fiksēta kā faktiskais tirgus kurss EVS darbības sākuma momentā. Itālijas liras kursam noteikta noviržu robeža $+6\%$. Valūtas kurss jāuztur noteiktajās robežās ar valūtas intervences palīdzību.

Otrs EVS komponents ir Eiropas jaunā valūtas vienība ekijs. Tāpat kā SDR, ekijs ir veidots pēc "groza" metodes. Jaunajā valūtas vienībā izteic valstu - sistēmas dalībnieču valūtas kursu (vērtības etalons), ar tās starpniecību kontrolē valūtas tirgus kursu novirzes (noviržu indikators), tajā uzskaita valūtas intervences apjomu (skaitīšanas vienība), to lieto starpvalstu norēķinos (norēķinu līdzeklis). Privātpersonu rokās jaunās valūtas vienības nenonāk un tāpēc nevar piedalīties parastajos komerciālajos norēķinos par precēm un pakalpojumiem.

Turpmāk paredzēts ekiju pārvērst par pilnvērtīgu rezerves un maksāšanas līdzekli, kurš nokļūs starptautiskajā maksājumu apgrozījumā, tāpat kā ASV dolārs, VFR marka un citas nacionālās valūtas.

Atšķirībā no SDR ekijs ir nodrošināts. Par 50%

ekijs ir nodrošināts ar zeltu un dolāriem, par 50% ar nacionālo valūtu. Šim nolūkam zeltu uzskaita tirgus cenās (vidējā cena par 6 mēnešiem pirms emisijas), bet dolārus - pēc tirgus kursa. Pašlaik 1 ekijs = 1,36 dolāriem. Emisijas kopējais apjoms ir 50 mljrd. ekiju (68 mljrd. dolāru).

Trešais EVS komponents ir kopīgs kredīta resursu fonds. Tas paredzēts kredītu piešķiršanai valstīm - sistēmas dalībniecēm, lai noregulētu maksājumu bilancu īslaicīgus deficitus un nodrošinātu valūtas intervences. Fonda apjoms ir 25 mljrd. ekiju, t. sk. 14 mljrd. paredzēti īstermiņa kredītiem (līdz 9 mēn.) un 11 mljrd. vidējā termiņa kredītiem (no 2 līdz 5 gadiem). Paredzēts, ka pirmajos divos gados šī fonda kredīta un norēķinu funkcijas paplašināsies un noslēgsies ar jaunas starptautiskas valūtas organizācijas - Eiropas valūtas fonda - izveidošanu.

Tādējādi Eiropas valūtas sistēmai galīgā veidā jāklūst par līdzekli, kas spētu aizsargāt Rietumeiropas intereses arvien pieaugošajā konkurences cīņā starp trijiem imperiālistiskās pasaules centriem - ASV, EEA un Japānu.

7.5. Starptautiskie norēķini

Starptautiskie norēķini ir vienas valsts juridisko un fizisko personu naudas saistību un prasību regulēšana attiecībā pret citu valstu juridiskajām un fiziskajām personām. Starptautiskajos

norēķinos galveno vietu ieņem maksājumi par ārējo tirdzniecību, pakalpojumiem, kredītu un investīcijām.

Starptautisko norēķinu īpatnība ir tā, ka nav vispārpieņemta maksāšanas līdzekļa, jo nacionālā valūta citās valstīs nav likumīgs maksāšanas līdzeklis. Starptautiskajos norēķinos lieto norēķinu dokumentus, kas izrakstīti ārzemju valūtā, t. i., d e v ī z e s. Devīzes ir kredīta apgrozības līdzekļu forma. Pirmsmonopolistiskā kapitālisma periodā devīzes galvenā forma bija komerciālie pārveduma vekseli (tratas). Kapitālismam attīstoties, komercvекseļus nomainīja banku apgrozības līdzekļi, kuriem bija plašākas pielietošanas iespējas. Pašlaik starptautiskie norēķini notiek bankās, kurām ir tiesības veikt valūtas operācijas. Starp dažādu valstu lielākajām bankām pastāv savstarpējas korespondentu attiecības. Bankās ir atvērti citu banku tekošie konti (avuāri), kuros glabājas to naudas līdzekļi ārzemju valūtā. Tas ļauj bankām veikt starptautiskos maksājumus galvenokārt bezskaidras naudas norēķinu veidā. Izšķir divpusējus starptautiskos norēķinus, t. i., starp divām valstīm, un daudzpusīgus norēķinus, kad līdzekļus par preču un pakalpojumu realizāciju izlieto maksājumiem trešai valstij.

Starptautisko norēķinu galvenie līdzekļi ir banku vekseli, čeki un pārvedumi. Banku vekseli ir ratas, kuras izraksta vienas valsts banka saviem ārzemju korespondentiem. Pērkot šos vekseļus nacionālajās bankās, importieri nosūta tos eksportieriem un tādā veidā dzēš savus pārādus.

Bankas čeks ir bankas - ārzemju avuāra īpašnieces rakstiska pavēle bankai - korespondentei par noteiktas

naudas summas pārskaitīšanu no avuāra čeka turētājam.

Starptautiskajā maksājumu apgrozījumā lieto arī pasta un telegrāfa pārvedumus. Tie paātrina norēķinus un paglābj no valūtas kursa svārstību zaudējumiem vekseļa, čeka vai pasta pārveduma pārsūtīšanas laikā. Ar 1973. gadu starptautiskajos norēķinos tiek ieviesta automātisko elektronisko pārvedumu sistēma "SVIFT". Tajā piedalās 486 Rietumeiropas, ASV un Kanādas bankas. Šī sistēma apkalpos apmēram 80% no visiem starptautiskajiem norēķiniem.

Starptautiskie norēķini kā apgrozības sfēras operācija atgriezeniski iedarbojas uz ražošanu. Starptautisko norēķinu stabilitāte pozitīvi ietekmē ekonomiku un pasaules saimnieciskos sakarus. Starptautisko norēķinu efektivitātes pazemināšanās ekonomisku un politisku satricinājumu, kā arī valūtas krīžu laikā kavē pasaules tirdzniecības attīstību un negatīvi ietekmē ražošanas procesu.

7.6. Starptautiskais kredīts

Kapitālistisko valstu starptautiskais kredīts ir aizdevuma kapitāla kustības forma starptautisko ekonomisko attiecību sfērā. Kreditoru un aizņēmēju lomā var būt bankas, monopoli, privātas kompānijas, valsts iestādes, kā arī starptautiskas un reģionālas organizācijas.

Starptautiskais kredīts sekmēja kapitāla sākotnējo uzkrāšanu, ražošanas un maiņas internacionalizāciju, pasaules tirgus izveidošanos. Tas bija arī karu

finansēšanas un ekonomiski atpalikušo zemju ekspluatācijas forma. Plaši starptautiskais kredīts attīstījās imperiālisma laikmetā. Starptautiskais kredīts 1) stimulē preču un pakalpojumu eksportu, 2) rada labvēlīgus apstākļus privātajām ārzemju investīcijām, 3) ļauj gūt peļņu procentu veidā uz valstu parādnieču rēķina, 4) sekmē ārzemju monopoliem izdevīgu ekonomisku un politisku režīmu izveidošanu un nostiprināšanu.

Starptautiskā kredīta veidus var klasificēt pēc dažādām pazīmēm, kura no dažādām pusēm raksturo kredīta attiecības. Pēc termiņiem starptautisko kredītu iedala īstermiņa - līdz vienam gadam, vidējā termiņa - no viena gada līdz pieciem gadiem, ilgtermiņa - vairāk par pieciem gadiem.

Atkarībā no tā, kas ir kreditors, izšķir privātos kredītus, kurus piešķir firmas un bankas; valdības kredītus; starptautisko organizāciju kredītus; reģionālo attīstības banku kredītus.

Pēc kreditēšanas objektiem starptautiskos kredītus iedala komerciālajos kredītos, kas saistīti ar ārējās tirdzniecības operācijām, un finansu kredītus, kurus izlieto jebkuriem mērķiem, ieskaitot parādu dzēšanu, investīcijas vērtspapīros un tiešus kapitālieguldījumus.

Starptautiskais kredīts pirmām kārtām ir saistīts ar ārējo tirdzniecību. Viena no ārējās tirdzniecības kreditēšanas formām ir firmas kredīts. Firmas kredīts ir aizdevums, kuru vienas

valsts eksportieris piešķir otras valsts importierim kā samaksas termiņa pagarinājumu par piegādātajām precēm. Tātad pēc būtības firmas kredīts ir komerciālā kredīta paveids. Firmas kredīta termiņi ir dažādi, un tie ir atkarīgi no pasaules tirgus konjunktūras, kā arī no preču veida. Sakarā ar mašīnu un iekārtas eksporta paplašināšanos firmas kredīta termiņi tiek pagarināti.

Firmas kredīta paveidi ir vekselļa kredīts, atvērtais konts un pircēju avansi.

Vekselļa kredīts ir eksportiera izrakstīts pārveduma vekselis (trata) importierim. Pēdējais, saņemis transporta dokumentus, akceptē tratu, t. i., dod savu piekrišanu samaksāt to noteiktajā termiņā.

No atvērtā konta kredītu piešķir šādi. Saskaņā ar vienošanos starp eksportieri un importieri eksportieris ieraksta importiera kontā kā viņa parādu nosūtīto preču vērtību, bet importieris apņemas atmaksāt kredītu noteiktajā termiņā. No atvērtā konta eksportieris kreditē importieri tad, ja ir regulāras preču piegādes un parādu dzēš periodiski mēneša vidū vai beigās.

Eksportiera kreditēšanas forma ir arī pircēju avansi. Tie nodrošina preču realizāciju, jo importieris nevar atteikties no precēm, kuras ir avansējis. Pircēju avansi dažkārt sasniedz $1/3$ no pasūtīto mašīnu un iekārtu vērtības.

Bez komerciālā kredīta starptautiskajā tirdzniecībā tiek lietoti arī bankas kredīti. Bankas kreditē eksportierus un importierus, izsniedzot aizdevumus pret preču, preču dokumentu un vekselju ķīlu vai arī diskontējot tratas. Dažkārt bankas piešķir arī nen-

drošinātus (blanko) kredītus. Bankas kredītam ir priekšrocības, salīdzinot ar firmas kredītu, jo aizņēmējs var brīvi izlietot aizdevumu preču pirksšanai.

Bankas kredīta paveids ir akcepta - rambursa kredīts. Ja eksportieris nav pārliecināts par importiera maksātspēju un grib saņemt samaksu līdz tratas samaksas termiņam, viņš prasa savas tratas akceptēšanu bankā. Banka, kura akceptē tratu, savukārt prasa savlaicīgas samaksas garantiju no importiera bankas. Importierim līdz vekseļa termiņam jāiemaksā savā bankā attiecīgā summa. Importiera banka pārved (rambursē) šo summu ārzemju bankai, kas akceptējusi tratu. Eksportiera tratas akceptēšana trešās valsts bankā un vekseļa summas pārvēršana šai bankā ir akcepta - rambursa kredīts.

Starpposms starp firmas kredītu un bankas kredītu ir brokeru (starpnieku) kredīts. Tāpat kā komerciālais kredīts, tas ir saistīts ar preču darījumiem. Vienlaikus tam ir arī bankas kredīta raksturs, jo brokeri parasti saņem kredītus komercbankās.

Savstarpējās tirdzniecības stimulēšanai izmanto kompensācijas darījumus. Tie pamatojas uz savstarpējām preču piegādēm par vienādu vērtību. Valsts - aizņēmēja saņem ilgtermiņa kredītu (uz 15-20 gadiem) iekārtas veidā, apgūst savus dabas resursus un attīsta iegūstošo rūpniecību. Pēc tam kredītu atmaksā, piegādājot produkciju, kas ražota jaunuzceltajos uzņēmumos.

Eksporta un importa stimulēšanai izmanto ne tikai īstermiņa, bet arī ilgtermiņa kredītus. Ilgtermiņa kredītu piešķir 1) privātas firmas un bankas, 2) valstis, 3) privātie uzņēmumi un valsts organizā-

cijas kopīgi. Valdības piešķir ilgtermiņa kredītus, lai pakļautu citas zemes un radītu optimālus apstākļus nacionālo monopolu ekspansijai. Sevišķi raksturīga šāda rīcība bija ASV, kuras pēc otrā pasaules kara kļuva par lielāko pasaules ekspluatatoru un gandrīz par vienīgo starptautisko kreditoru.

8. NAUDAS UN KREDĪTA BURŽUĀZISKO TEORIJU KRITIKA

8.1. Naudas buržuāzisko teoriju galvenie virzieni

Buržuāziskajā politiskajā ekonomijā ir trīs galvenās naudas teorijas: metālistiskā, nominālistiskā un kvantitatīvā.

Metālistiskā naudas teorija. Šīs teorijas būtība ir tā, ka naudu identificē ar dārgmetāliem, ignorē naudas specifisko sabiedrisko raksturu, kas naudu atšķir no pārējām precēm. Kapitāla sākotnējās uzkrāšanas laikmetā šo naudas teoriju pārstāvēja merkantīlisti (T. Mens, U. Steforāds u. c.). Merkantīlisti sabiedrības bagātību pielīdzināja naudai un naudu - savukārt dārgmetāliem. Merkantīlisti savā mācībā atspoguļoja tā laika vēsturiskos apstākļus un prasības. Jaunā buržuāzija uzkrāja savās rokās milzīgas naudas masas, kas bija viens no kapitālistiskās ražošanas priekšnosacījumiem.

Metālistiskās naudas teorijas pārstāvji saskatīja naudas saistību ar precēm, tomēr pielāva teorētiskās kļūdas. Pirmkārt, analizējot naudas funkcijas, viņi neparedzēja iespējas un nepieciešamību pilnvērtīgas naudas aizstāšanai ar vērtības zīmēm. Viņi nesaprata papīrnaudas būtību un atzina tikai tās naudas

funkcijas, kuru pildīšanai nepieciešama pilnvērtīga nauda (vērtības mērs, dārgumu uzkrāšana, pasaules nauda).

Otrkārt, sabiedrības bagātība nav nauda, bet gan materiālo labumu kopums, kas apmierina cilvēku vajadzības. Nauda kapitālismā ir gan vispārējs bagātības iemiesojums, bet nav tās saturs.

Treškārt, naudu nevar pielīdzināt dārgmetāliem kā tādiem. Zelts un sudrabs nav nauda pēc savas dabas. Tie pilda naudas funkcijas tikai noteiktos vēsturiskos apstākļos. Metālistiskās naudas teorijas pārstāvji nesaskatīja naudā ražošanas attiecību izpausmi preču ražošanas apstākļos.

Banku un kredīta attiecību attīstība 19. gs. otrajā pusē metālistiskās koncepcijas piekritējiem izvirzīja jaunas problēmas, kuras viņi nespēja izskaidrot. Sevišķi tas attiecas uz kapitālisma vispārējās krīzes sākumu un zelta monometālisma krahu visās formās. Pēc pirmā pasaules kara metālistiskās teorijas piekritēji bija spiesti atzīt zelta monētu standarta atjaunošanas neiespējamību un centās pielāgot savu teoriju banknošu apgrozībai, saglabājot zelta standartu, kaut arī ierobežotā formā. Tā jau bija jauna metālistiskās naudas teorijas metamorfoze.

Pēc zelta standarta likvidēšanas, attīstoties ekonomikas valsts monopolistiskajai regulēšanai, metālistiskā naudas teorija galīgi neatbilda monopolistiskā kapitāla interesēm. Pēc otrā pasaules kara daži ASV ekonomisti aizstāvēja zelta standarta atjaunošanu iekšējā naudas apgrozībā. Sešdesmitajos gados metālistiskā teorija modificētā formā atjaunojās Francijā. Tā bija metālistiskās teorijas trešā metamorfoze. Franču ekonomisti Ž. Rjuefs, A. Tulemons, M. Debrē un

citi aicināja atjaunot zelta standartu starptautiskajā apgrozījumā, paaugstināt zelta cenu un devalvēt dolāru. Šī teorija guva nosaukumu *n e o m e t ā - l i s m s*. Neometālisma būtiskākais trūkums bija tas, ka šī teorija ignorēja saistību starp mūsdienu valsts monopolistisko kapitālismu un neapmaināmas kredītnaudas pastāvēšanu.

Nominālistiskā naudas teorija. Pretstatā metālismam nominālistiskā naudas teorija noliedz naudas iekšējo sakaru ar dārgmetāliem, noliedz naudai piemītošo preču raksturu un naudu pasludina par nosacītām zīmēm, kurām nav nekā kopīga ar precēm. Nominālisti uzskata, ka nauda ir tikai ideālas skaitīšanas vienības, kas apkalpo preču maiņu, ka naudu rada valsts un naudas vērtību nosaka uz tās uzrakstītā summa - nomināls.

Kapitālisma attīstības sākuma periodā nominālisms radās kā reakcija pret merkantīlistu metālismu. Attīstoties ražošanai un preču apgrozībai, radās nepieciešamība metāla monētas daļēji aizstāt ar kredīta apgrozības līdzekļiem - vekseliem un banknotēm. Tādējādi nominālisti pauda jaunās, rūpnieciskās buržuāzijas vajadzības. Viņi centās pamatot vērtības zīmju pastāvēšanu. Nominālisma pārstāvji 18. gs. Anglijā bija Dž. Berklijs un Dž. Stjuarts.

K. Markss atzīmēja trīs galvenos nominālistiskās naudas teorijas trūkumus. 1. Uzskats, ka naudas vērtību nosaka valsts vara un līdz ar to darba vērtības teorijas noliegšana. Nesaprazdami naudas kā vispārēja ekvivalenta būtību, kas objektīvi rodas no preču apgrozības, nominālisti naudas vērtību saistīja ar subjektīvu gribu vai valsts vēlēšanos. 2. Vērtības mēra un cenu mēroga sajaukšana. 3. Nepareiza apgrozības

līdzekļa funkcijas izpratne un naudas zīmju atraušana no metāla.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā nominālisms plaši bija izplatīts Vācijā. Vācu buržuāzija zeltā saskatīja svarīgu kara izdevumu finansēšanas rezervi. Tā centās izņemt zeltu no apgrozības un koncentrēt centrālajā bankā. Vācu nominālisms attaisnoja kara finansiālo sagatavošanu.

Ievērojamākais nominālisma pārstāvis pirms pirmā pasaules kara bija vācu buržuāziskais ekonomists H. Knaps. Knapa galvenā tēze bija, ka nauda ir tiesiskās kārtības, likumdošanas un valsts varas radīta. "Naudas būtība," rakstīja Knaps, "nav materiālā, no kāda izgatavotas naudas zīmes, bet tiesiskajās normās, kuras regulē tās apgrozību." Atšķirībā no agrīnajiem nominālistiem Knapa un viņa sekotāju teorijas pamatā nav nepilnvērtīgas monētas, bet papīrnauda. Šeit parādās nominālisma evolūcija. Naudas masā Knaps ieskaitīja tikai valsts kases biļetes (papīrnaudu) un maiņas monētas. Kredītnaudu (banknotes, čekus) viņš nepētīja, uzskatot to par īpašu parādību. Attīstoties kredīta attiecībām un palielinoties kredītnaudas īpatsvaram, arvien uzskatāmāk atklājās Knapa koncepcijas kļūdas.

Nominālistu galvenā kļūda bija naudas būtības izskaidrošana ar tiesību normām. Patiesībā naudu nekad nav radījusi valsts vara. Nauda radās stihiski no preču saimniecības. Valsts var izvēlēties par cenu mērogu to vai citu zelta daudzumu, to vai citu naudas vienības nosaukumu. Preču vērtību nemēra ar naudas nosaukumiem, bet ar pašu naudu, kuru valsts nav radījusi un kurai pašai ir iekšēja vērtība pilnīgi neatkarīgi no valsts likumdošanas. Knapa kļūda bija arī

tā, ka viņš pirmajā vietā izvirzīja naudas kā maksāšanas līdzekļa funkciju, ignorējot vērtības mēra funkciju.

Austriešu ekonomists F. Bendiksens centās naudas valsts teoriju papildināt ar ekonomisku versiju. Bendiksens uzskatīja, ka nauda ir nosacītas vērtības zīmes un liecība par sniegtajiem pakalpojumiem, kas dod tiesības saņemt pretī citus pakalpojumus. Viņš uzstājās pret zelta valūtu; pēc viņa domām, klasiska nauda ir neapmaināmas banknotes.

Mūsdienu buržuāziskie ekonomisti neatzīst Knapa uzskatus un neuzskata sevi par nominālistiem. Tāpat kā nominālisti, viņi noliedz metālisko koncepciju un darba vērtības teoriju. Naudas vērtību viņi nemeklē valsts dekrētos, bet tirgus attiecībās, "derīguma" vai "pirkspēju" subjektīvā vērtējumā. Tā rezultātā vadošo vietu naudas teorijās ieņēma kvantitatīvā naudas teorija.

Kvantitatīvā naudas teorija. Šīs teorijas būtība ir šāda. Preču cenas un naudas vērtību nosaka naudas daudzums, turklāt preču cenas ir tieši proporcionālas, bet naudas vērtība ir pretēji proporcionāla naudas daudzumam. Jo vairāk naudas ir apgrozībā, jo augstākas ir preču cenas un zemāka ir naudas vērtība. Kvantitatīvo naudas teoriju 18. gs. izvirzīja D. Jūms Anglijā, Š. Monteskjē Francijā.

K. Markss parādīja kvantitatīvās naudas teorijas kļūdas.

1. Naudas pielīdzināšana tikai apgrozības līdzeklim un vērtības mēra funkcijas ignorēšana. Šīs teorijas pārstāvji apgalvoja, ka preču cenas un naudas vērtība veidojas tikai apgrozības procesā, saduroties naudas masai ar preču masu. Tas ir būtībā ne-

pareizi. Vispirms nauda uzstājas kā vērtības mērs un tikai tad kā apgrozības līdzeklis. Naudai ir vērtība vēl pirms tās nonākšanas apgrozības procesā. Atkarībā no pašu preču vērtības un no naudas vērtības tiek noteiktas preču cenas, bet ne otrādi, kā apgalvo kvantitatīvās naudas teorijas piekritēji.

2. Naudas apgrozības likuma noliegšana. Kvantitatīvās teorijas pārstāvji uzskatīja, ka apgrozībā var būt jebkurš naudas daudzums, to nenosaka nekādas likumsakarības. Patiesībā pastāv objektīvs ekonomisks likums, kurš nosaka naudas daudzumu apgrozībā. Saskaņā ar šo likumu apgrozībā nonāk tāds pilnvērtīgās naudas daudzums, kāds ir nepieciešams apgrozībā.

3. Uzkrāšanas funkcijas ignorēšana. Kvantitatīvā naudas teorija ignorē uzkrāšanas funkciju kā metāl- naudas apgrozības stihisku regulatoru. Šīs teorijas piekritēji apgalvo, ka apgrozībā var atrasties jebkurš zelta un sudraba daudzums, arī metālnaudas pārpalikums, lieks naudas daudzums. Faktiski nekāda lieka pilnvērtīga nauda apgrozībā atrasties nevar. Liekā metālnauda pazūd no apgrozības, tā nogulsņējas kā dārgumu uzkrājums.

Imperiālisma un kapitālisma vispārējās krīzes periodā kvantitatīvā naudas teorija kalpo monopolistiskajam kapitālam un tiek izmantota apoloģētiskos nolūkos. Kvantitatīvo naudas teoriju plaši izmanto, lai kapitālistiskās ražošanas cikliskās svārstības reducētu uz naudas apgrozības svārstībām, lai pamatu ideju par iespēju likvidēt krīzes, regulējot naudas daudzumu apgrozībā. Bez tam kvantitatīvā naudas teorija kopā ar nominālistisko teoriju kalpo kredītnaudas apgrozības attaisnošanai buržuāzisko valstu inflatoriskās naudas politikas maskēšanai.

Viens no ievērojamākajiem kvantitatīvās naudas teorijas pārstāvjiem imperiālisma laikmetā ir amerikāņu ekonomists I. Fišers. Viņš atzina tikai naudas kā apgrozības līdzekļa vai maksāšanas līdzekļa funkcijas, ignorēja naudas būtību kā preču vērtības iemiesoju, kā vispārēju ekvivalentu. Fišers pilnīgi noliedza naudas iekšējo vērtību un aizstāja to ar naudas pirktspēju. Ar naudas pirktspēju saprata proporcijas, kādās naudu apmaina pret precēm.

Sākot ar piecdesmito gadu vidu, buržuāziskajā ekonomiskajā teorijā vērojama kvantitatīvās naudas teorijas atdzimšana ar nosaukumu *monetarism*. Ievērojamākais monetārisma pārstāvis pašlaik ir Čikāgas universitātes profesors M. Frīdmens. Kvantitatīvā naudas teorija Frīdmena traktējumā ir pieprasījuma un piedāvājuma teorijas paveids, pielāgots naudas apgrozībai. Viņš uzskata, ka naudas piedāvājumu nosaka metālnaudas daudzums, kurš nonāk apgrozībā (pastāvot zelta naudas apgrozībai), vai naudas daudzums, kuru rada valsts un bankas (pastāvot papīra naudaszīmju apgrozībai). Naudas pieprasījums ir daudzu mainīgo - ienākumu, cenu, procenta likmju u. c. - funkcija. Naudu Frīdmens uzskata par sabiedrības ekonomiskās attīstības svarīgāko faktoru, jo naudas daudzums apgrozībā, pēc viņa domām, nosaka cenu līmeni un nacionālā ienākuma lielumu.

Mūsdienu monetārisms pārvērtē naudas lomu ekonomikā. Patiesībā nacionālā ienākuma lielumu un tā dinamiku nosaka nevis naudas daudzums, bet gan sabiedriskā darba ražīgums un ražošanā nodarbināto skaits. Kapitālistiskās ražošanas cikliskuma pamatā ir kapitālisma pamatpretruna, bet ne naudas apgrozība. Mūsdienu modernajam monetārismam, tāpat kā vecajai kvan-

titatīvajai naudas teorijai, ir būtisks metodologisks trūkums, proti, tas par izejas punktu uzskata apgrozību, bet ne ražošanu. Ar kvantitatīvās naudas teorijas palīdzību mūsdienu buržuāziskie ekonomisti cenšas pamatot apoloģētisko tēzi par naudas lomu nepārtraukta un stabila kapitālistiskās ražošanas pieauguma nodrošināšanā.

8.2. Inflācijas mūsdienu buržuāzisko teoriju kritika

Jautājumā par inflācijas būtību buržuāzisko ekonomistu uzskatos nav principiālas atšķirības. Gandrīz visi viņi inflāciju traktē kā cenu pieaugumu. Inflācijas buržuāziskās teorijas atšķiras savā starpā galvenokārt ar inflācijas cēloņu izpratni. Pašlaik var izdalīt 3 šādas inflācijas teorijas: 1) pārmērīga pieprasījuma teorija; 2) monetāristiskā kvantitatīvā teorija; 3) inflācijas spirāles teorija.

Pārmērīga pieprasījuma teorija. Šo teoriju izvirzīja D. M. Keinss. Teorijas pamatā ir ekonomisko subjektu, to skaitā darbaļaužu ienākumu un izdevumu analīze. Keinss un viņa sekotāji ierosina palielināt pieprasījumu no valsts un uzņēmēju puses, jo tas palielina ražošanu un nodarbinātību. Pieprasījuma palielināšana no darbaļaužu puses darba algas pieauguma rezultātā esot inflācijas galvenais cēlonis. No šīs koncepcijas izriet priekšlikums ierobežot darba algas pieaugumu un stimulēt privātās un valsts investīcijas. Sākot ar 1970. gadu, darba algas un cenu kontroles pasākumus noteica ASV, Anglija, Francija, Itālija, Holande, Šveice, Zviedrija un citas valstis. Tas

saasināja šķiru cīņu, bet neapturēja inflācijas procesu.

Monetāristiskā kvantitatīvā inflācijas teorija. Modernie monetāristi atbilstoši kvantitatīvajai naudas teorijai inflāciju uzskata par tīru naudas fenomenu, kura cēlonis ir tikai pārmērīga naudas masa apgrozībā. Šajā koncepcijā naudai ir aktīva loma, jo tā "rada pieprasījumu". Monetāristi inflācijas cēloņus parasti reducē uz naudas zīmju pārmērīgu emisiju. Šīs koncepcijas piekritēji, pirmām kārtām Frīdmens salīdzina naudas masas indeksu ar bruto nacionālā ienākuma fiziskā apjoma indeksu, lai pierādītu naudas vērtības krišanās un cenu celšanās iemeslus. Pati par sevi tāda salīdzināšana neliecina par cēloņu sakarības pastāvēšanu starp naudas masu un cenām. Patiesībā cēlonis un sekas bieži mainās vietām.

3. Inflācijas spirāles ("darba alga - cenas") teorija. Šī teorija no visām kapitālistiskās ražošanas izmaksām izdala darba algas izmaksas. Buržuāziskie ekonomisti apgalvo, ka darba algas paaugstināšana, kuru strādnieki panāk ar arodbiedrību palīdzību, rada preču cenu celšanos. Tā savukārt no jauna mudina strādniekus prasīt darba algas paaugstināšanu, kam atkal seko cenu celšanās utt. (pa spirāli uz augšu). Plaši izplatītā inflācijas spirāles teorija nav zinātniski pamatota, tai ir spilgti izteikts buržuāziski apoloģētisks, šķirisks raksturs. Patiesībā darbaspēka vērtības un cenas izmaiņas neietekmē preču vērtību un cenas, bet izraisa jaunradītās vērtības ($v+m$) pārdalīšanu starp strādniekiem (v) un kapitālistiem (m). Darba algas celšanās pie pārējiem līdzīgiem apstākļiem izraisa nevis preču cenu celšanos, bet gan kapitālistu peļņas samazināšanos. Inflācijas spirāles

teorija ir tieši vērsta pret strādnieku šķiru. Uz tā pamata tiek izdarīts secinājums, ka inflācijas apkaršanas nolūkā ir jāierobežo arodbiedrību kustība un "jāiesaldē" darba alga.

8.3. Kredīta buržuāziskās teorijas

Jautājumā par kredīta būtību un lomu buržuāziskās ekonomiskās domas vēsturē ir divas teorijas: naturālistiskā un kapitāla veidošanas teorija. Pirsmopolistiskajā kapitālismā izplatīta bija naturālistiskā kredīta teorija, imperiālismā – kapitāla veidošanas teorija.

Naturālistiskā kredīta teorija. Šīs teorijas pārstāvji kredītu uzskatīja par ražīgā kapitāla kustības formu un neredzēja ne aizdevuma kapitāla relatīvo patstāvību, ne arī aizdevuma kapitāla kustības likumsakarības. Viņi nenovērtēja kredīta lomu un uzskatīja tajā tikai līdzekli, ar kura palīdzību materiālie labumi tiek nodoti no vienām rokām citās rokās. Bankas viņi uzskatīja par starpniekiem starp tiem, kuriem kapitāls ir pārpalikumā, un tiem, kuriem tā trūkst.

Naturālistisko kredīta teoriju izstrādāja klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvji A. Smits un D. Rikardo. Viņu teorijas svarīgākās tēzes bija šādas. 1. Kredīta objekts ir naturālie, lietiskie labumi (no šejienes arī teorijas nosaukums – naturālistiskā). 2. Kredīts ir naturālo labumu kustības forma, materiālo vērtību pārdalīšanas līdzeklis. 3. Aizdevuma kapitāls ir vienāds ar īsteno kapitālu. Tāpēc aizdevuma kapitāla uzkrāšana vienlaikus ir arī

īstenā kapitāla uzkrāšana, aizdevuma kapitāla kustība pilnīgi sakrīt ar īstenā kapitāla kustību. 4. Bankas ir pieticīgi starpnieki, jo kredītam ir pasīva loma. 5. Aizdevuma procentu pielīdzina peļņas daļai, kas iegūta no uzņemtā kapitāla izlietošanas. Procenta norma ir tieši un vienīgi atkarīga no peļņas normas.

Smīta un Rikardo naturālistiskās kredīta teorijas galvenais trūkums bija tas, ka viņi neizprata rūpnieciskā kapitāla riņķojuma procesa trīs stadijas un aizdevuma kapitāla kā naudas formā atdalījušos rūpnieciskā kapitāla daļu. Tā rezultātā viņi neizprata aizdevuma kapitāla relatīvo patstāvību un aizdevuma kapitāla kā kredīta objekta specifiku. No šejienes izrietēja arī viņu otra kļūdainā tēze par kredītu kā materiālo vērtību pārdalīšanas formu naturālā veidā, bet ne kā aizdevuma kapitāla kustības formu.

Trešā kļūda arī bija saistīta ar aizdevuma kapitāla un īstenā kapitāla identificēšanu. Smīts un Rikardo nesaskatīja atšķirības aizdevuma kapitāla un īstenā kapitāla uzkrāšanā un kustībā. Neizprotot aizdevuma kapitāla relatīvo patstāvību, viņi nevarēja atklāt aizdevuma procenta būtību un tā kustības likumsakarības. Procentu un uzņēmēja ienākumu viņi uzskatīja kā ienākumu dabiskas formas, bet ne kā kapitālistiskās ražošanas vēsturiskas kategorijas. Procenta normu saistot tikai ar peļņas normu, viņi nepēma vērā procenta normas relatīvo patstāvību. Rūpnieciskā cikla laikā procenta norma virzās nevis paralēli, bet gan pretēji peļņas normai.

Vienpusīgi bija arī klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvju uzskati par kredīta lomu. Viņi neredzēja kredīta atgriezenisko ietekmi uz ražošanu, neredzēja tā aktīvo lomu.

Kapitāla veidošanas teorija. Šīs teorijas pārstāvji nesaistīja kredītu ar ražošanas procesu, uzsvēra kredīta izšķirošo lomu ekonomikas attīstībā. Kapitāla veidošanaš teorijas rašanās vēsturisks priekšnosacījums bija kapitālistiskās banku sistēmas izveidošanās. Šīs teorijas piekritēji uzskatīja, ka bankas nav starpnieki kapitāla kustībā, bet ir kapitāla veidotājas (no šejienes teorijas nosaukums). Banku rašanās un kredītnaudas izlaišana neapšaubāmi spēlēja svarīgu lomu kapitālisma attīstībā, sekmēja tā ražotājspēku paātrinātu attīstību. Tas deva iemeslu buržuāziskajiem ekonomistiem pārvērtēt kredīta lomu un iztēlot kredītu kā ekonomiskās attīstības izšķirošo faktoru.

Kapitāla veidošanas teoriju pirmais formulēja buržuāziskais ekonomists Dž. Lo. Lo kredītu identificēja ar naudu, bet naudu - ar kapitālu. Kredītā viņš saskatīja nacionālās bagātības palielināšanas galveno faktoru. Visa Lo teorija bija caurstrāvota ar naivu ticību kredītnaudas brīnumdarītāja spēkam. Bankas biļešu emisiju viņš uzskatīja par līdzekli, ar kuru var radīt jaunus kapitālus. Viņš uzskatīja, ka pietiek nodibināt emisijas banku, lai iedarbinātu visus sabiedrības ražošanas spēkus un padarītu valsti bagātāku.

19. gs. otrajā pusē Lo teoriju turpināja angļu vulgārais ekonomists un bakķieris G. Makleods. Viņa galvenās tēzes bija šādas. 1. Kredīts ir tas pats, kas nauda, jo naudai, tāpat kā kredītam, ir sava pirktspēja, kuru var izmantot, lai iegādātos preces. 2. Nauda un kredīts vienlīdz labi kalpo kā bagātība, jo viss, kam ir pirktspēja, ir bagātība. 3. Bankas ir kredīta veidotājas (kredīta fabrikas) un līdz ar to arī kapitāla veidotājas.

Makleoda teorija ir dibināta uz pseidozinātniskām tēzēm, tā atspoguļo baņķieru uzskatus un izkropļo īstenību. Pirmkārt, principā nepareiza ir kredīta identificēšana ar naudu. Otrkārt, nepareiza ir kredīta identificēšana ar bagātību. Treškārt, patiesības izkropļošana ir kredīta pielīdzināšana kapitālam un atzinums, ka bankas rada kapitālu.

20. gs. kapitāla veidošanas teorijas piekritēji bija austriešu profesors J. Šumpēters un vācu baņķieris A. Hāns. Viņu galvenās tēzes kredīta teorijā bija banku monopolu kundzības atzīšana: banku aktīvi ir primāri, bet pasīvi – sekundāri; kredīts rada depozītus un līdz ar to arī kapitālu; kredīts ir neierobežots un līdz ar to neierobežoti ir arī tā radītie depozīti un kapitāls; inflatoriskais kredīts ir atražošanas procesa un ekonomiskā progresa dzinējspēks.

Aizdevuma kapitāla galvenais avots ir naudas kapitāls, kas atbrīvojies rūpnieciskā kapitāla riņķojuma procesā, kā arī bankās mobilizētie rantjē kapitāli un iedzīvotāju uzkrājumi. Tikai uz šo resursu pamata bankas var zināmā mērā "radīt kredītu", t. i., piešķirt kredītu bez naudas līdzekļu iepriekšējas saņemšanas. Tādējādi kredīta radīšanai bankās ir objektīvas robežas, kuras nosaka īstenā kapitāla atražošanas process.

Nepareizs ir apgalvojums par kredīta neierobežotību. Kredīts ir aizdevuma kapitāla kustības forma. No tā izriet, ka pirms kredīta izsniegšanas (aktīva operācijas) bankai ir jāmobilizē un jāuzkrāj brīvie naudas kapitāli (jāveic pasīva operācijas).

Kapitāla veidošanas teorija attaisno kredīta ekspansiju un tās rekomendāciju praktiska pielietošana pastiprina inflāciju.

9. ATSEVIŠĶU VALSTU NAUDAS UN BANKU SISTĒMAS

9.1. Amerikas Savienotās Valstis

Naudas apgrozība. Pirmsmonopolistiskā kapitālisma periodā ASV naudas apgrozības pirmā īpatnība bija bimetalisma ilgstoša pastāvēšana.

18. gs. Amerikas kontinentā apgrozībā bija ārzemju naudas zīmes - angļu sterliņu mārciņas un spāņu sudraba dolāri. 1785. g. ASV kongress pasludināja dolāru par nacionālās naudas vienību. 1792. g. apstiprināja bimetalisma naudas sistēmu: dolāru varēja brīvi kalt no diviem metāliem - zelta un sudraba. Ar likumu bija noteikta zelta un sudraba monētu paritāte (1:15). Ar šo paritāti sudraba monētu vērtība bija noteikta augstāka nekā pasaules tirgū un dažās Rietumeiropas zemēs (1:15,5). 1834. g. monētu paritāti noteica 1:16, samazinot metāla daudzumu zelta dolārā. Tā rezultātā sākās sudraba aizplūšana uz ārzemēm, bet apgrozībā arvien vairāk ieplūda zelts. Tādējādi, kaut arī pastāvēja bimetalisms, 19. gs. otrajā trešdaļā ASV galvenie apgrozības līdzekļi bija zelta nauda un maipās monētas. 1873. g. atcēla sudraba brīvās kalšanas sistēmu. Šis lēmums izraisīja sudraba raktuvju īpašnieku neapmierinātību. Viņu spiediena rezultātā drīz atjaunoja daļēju sudraba kalšanu un panāca arī to, ka

valsts kase uzpirka noteiktu daudzumu sudraba monetārām vajadzībām. Tomēr galu galā uzvarēja monometālisms. 1900. g. oficiāli tika noteikts zelta standarts un par ASV naudas vienību kļuva dolārs ar zelta saturu 1,50463 grami.

ASV naudas apgrozības otrā īpatnība bija banknošu decentralizētas emisijas ilgstoša pastāvēšana. Banknotes izlaida daudzas privātās bankas. Banknotes nebija pilnīgi nodrošinātas, to apgrozība bija ierobežota, daudzas banknotes bija viltotas. Tikai lielākās bankas apmainīja savas banknotes pret metālu. Banknošu emisija sevišķi plaši attīstījās 19. gs. četrdesmitajos - sešdesmitajos gados. 1859. g. apgrozībā bija 5400 banknošu veidi, kurus izlaida vairāk nekā tūkstoš banku. Bez tam ASV valdība jau 18. gs. sāka izlaist nenodrošinātu un neapmaināmu papīrnaudu. Neatkarības kara laikā (1775. g.) izlaida t. s. kontinentālās biļetes, kuras ātri zaudēja savu vērtību. Pilsopu kara laikā (1861.-1867. g.) kara izdevumu segšanai valsts kase plaši izmantoja papīrnaudu. 1866. g. šīs naudas zīmes bija gandrīz puse no skaidrās naudas kopējā daudzuma. Pārmērīgas emisijas rezultātā papīrnauda zaudēja savu vērtību.

ASV naudas apgrozības trešā īpatnība bija izlaižamo banknošu obligāta nodrošināšana ar valsts aizpēmumu obligācijām. Saskapā ar 1863. g. likumu katra nacionālā banka varēja izlaist banknotes par uzpirkto valsts aizpēmumu obligāciju summu. Šāda emisijas kārtība radīja labvēlīgus apstākļus federālās valdības aizpēmumu izvietojšanai. Trūkums bija tas, ka banknošu emisijas lielums bija atkarīgs no valsts vērtspapīru portfeļa nacionālajās bankās, bet ne no vajadzībām pēc naudas preču apgrozības normālai

funkcionēšanai. Tā rezultātā ASV naudas apgrozība kļuva ļoti neelastīga. Krīžu laikā naudas nepietika un apgrozībā parādījās dažādi naudas aizstājēji.

ASV kapitālismam bija nepieciešama elastīga un kontrolējama naudas sistēma. Šādas naudas sistēmas izveidošana bija galvenais mērķis Federālā rezerves akta pieņemšanai 1913. g. Ar šo aktu izveidoja jaunu emisijas banku sistēmu - Federālo rezerves sistēmu, kurā koncentrēja visu banknošu emisiju. Visu ASV teritoriju sadalīja 12 apgabalos un katrā apgabalā izveidoja federālo rezerves banku ar kapitālu, ne mazāku par 4 milj. dolāru. Banku darbību koordinēja valde, kas atradās Vašingtonā. Federālās rezerves bankas izlaida jaunas banknotes - federālās rezerves biļetes. Tās bija apmaināmas pret zeltu un nodrošinātas ar komercvekseliem un banku akceptiem. 1917. g. noteica šādu banknošu nodrošinājumu: 40% ar zeltu un 60% ar komercvekseliem. Tomēr šāda banknošu nodrošinājuma sistēma neļāva mainīt naudas masu apgrozībā atbilstoši apgrozības vajadzību izmaiņām rūpnieciskā cikla rezultātā. Tāpēc 1932. g. pieņēma likumu, kurš atļāva banknošu nodrošinājumā pieņemt arī valsts vērtspapirus. Tas bija svarīgs pavērsiena punkts ASV naudas sistēmas attīstībā, jo ievērojami tika vājināta naudas sistēmas atkarība no centralizētā zelta krājuma.

Kapitālisma vispārējās krīzes periodā līdz pasaules ekonomiskajai krīzei ASV naudas sistēmas īpatnība bija ilgstoša zelta monētu standarta pastāvēšana. Atšķirībā no Rietumeiropas valstīm ASV pirmā pasaules kara laikā nepārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. Zelta monētu standarta ilgstošu saglabāšanu nodrošināja šādi apstākļi: 1) ASV iestājās karā neil-

gi pirms tā beigām, tāpēc necieta lielus zaudējumus un tai nevajadzēja piekopt inflatorisku politiku; 2) pēc pirmā pasaules kara ievērojami palielinājās ASV zelta krājumi.

1929.-1933. g. pasaules ekonomiskās krīzes rezultātā zelta monētu standarts sabruka arī ASV. 1934. g. stājās spēkā akts par zelta rezervēm. Dolāru devalvēja par 40%, samazinot tā zelta saturu no 1,50463 uz 0,888671 gramiem. Zelta cenu attiecīgi paugstināja no 20,67 uz 35 dolāriem par unci. Saskaņā ar 1933. gadā pieņemto ārkārtējo likumu par bankām visiem ASV pilsoņiem un juridiskām personām nedrīkst būt zelts monetārā formā. Banknošu apmaiņu pret zeltu aizliedza.

Saskaņā ar 1934. g. aktu federālo rezerves banku centralizēto zelta krājumu nodeva valsts kase rīcībā par veco cenu. Federālās rezerves bankas pretī saņēma zelta sertifikātus kā banknošu emisijas nodrošinājumu. Uz zelta cenas paaugstināšanas rēķina valsts kase ieguva 2,8 mljrd. dolāru. No šīs summas izveidoja stabilizācijas fondu dolāra kursa regulēšanai ārējā tirgū. Valsts kase ieguva tiesības pārdot zeltu ārzemju oficiālajām iestādēm par noteiktu cenu - 35 dolāri par unci.

1934. g. pieņēma likumu par sudrabu. Saskaņā ar šo likumu valsts kase uzpirka sudrabu un tā vietā izlaida sudraba sertifikātus. Šie sertifikāti kļuva par naudas sistēmas elementu. Sudrabs bija jāuzpērk tik ilgi, kamēr tas sasniedz 25% no kopējiem centralizētajiem zelta un sudraba krājumiem. No 1934. līdz 1942. g. valsts kase uzpirka apmēram 2,7 mljrd. unces sudraba. Tā rezultātā cēlās sudraba cena. Pēc otrā pasaules kara palielinājās sudraba rūpnieciskais pa-

tēriņš un ievērojami samazinājās tā loma naudas apgrozībā.

Otrā pasaules kara gados ASV banku rezerves plaši izmantoja kara izdevumu finansēšanai. Bankas uzpirka lielu daļu no izlaistajām valsts obligācijām. Valsts obligācijas pirka, izlaižot papildu maksāšanas līdzekļus. 1945. g. apgrozībā esošo naudas līdzekļu kopējā summa bija 103 mljrd. dolāru (1939. g. - 32,4 mljrd. dolāru).

Sešdesmito gadu beigas un septiņdesmito gadu sākums iezīmējās ar ASV valūtas pozīciju ievērojamu pasliktināšanos un maksājumu bilances deficītu. Kara laikā un pirmajos pēckara gados izveidotie zelta krājumi sāka samazināties. No 1950. līdz 1974. g. ASV zelta krājumi samazinājās no 24,2 līdz 11,6 mljrd. dolāru. 1968. g. ASV kongress atcēla dolāra obligātu nodrošinātību ar zeltu, bet 1971. g. decembrī pasaules valūtas krīzes rezultātā dolāru devalvēja. Tā zelta saturu pirmo reizi kopš 1934. g. samazināja par 7,9%. Zelta oficiālo cenu paaugstināja uz 38 dolāriem par unci. 1973. g. februārī dolāru devalvēja otru reizi: tā zelta saturu samazināja vēl par 10%. Saskaņā ar 1973. g. 21. septembra likumu dolāra zelta saturs ir noteikts 0,736662 gramī, bet zelta oficiālā cena 42,22 dolāri par unci.

Pašlaik ASV ir 3 naudas emitēti: valsts kase, federālās rezerves bankas un komercbankas. Valsts kase izlaiž sīko kupīru naudas biļetes (1-10 dolāri) un nepilnvērtīgās maiņas monētas. Valsts kases emisija ir apmēram 11% no skaidrās naudas kopējās masas, galvenokārt tās ir monētas. Federālās rezerves bankas izlaiž galveno skaidrās naudas apgrozības līdzekli - banknotes. Trešais emisijas veids ir bezskaidrā ap-

grozījuma nauda. Tā ir nauda, kas noguldīta bankas kontos uz pieprasījuma (depozīti). Šī nauda sastāda apmēram 76% no visas naudas masas. Bezskaidrā apgrozījuma nauda ir pamatā bezskaidras naudas norēķiniem, kas sastāda vairāk nekā 90% no visiem maksājumiem.

Bezskaidras naudas norēķinu galvenais instruments ASV ir č e k s. Čeku apgrozība ir ārkārtīgi populāra. 1970. g. izrakstīja un samaksāja 22 mljrd. čeku par 13 triljoniem dolāru. Čeki apkalpo gan lielas finansu un tirdzniecības operācijas, gan arī sīko apgrozījumu: apmēram pusi no visiem čekiem izraksta par summām līdz 25 dolāriem, bet 0,5% no visiem čekiem, ko izraksta par 10 tūkst. dolāru un vairāk, veido pusi no kopējās čeku apgrozījuma summas.

Čeku masveidīga ieviešana prasa lielu tehnisku darbu to apstrādāšanai. Katru čeku apstrādā vidēji 10 reizes (pārbauda, registrē, ieraksta kontos utt.). Tekošo kontu apstrāde, kas saistīta ar čeku apgrozījumu, aizņem 90% bankas darbinieku laika. Čeku apgrozības izmaksas 1970. g. bija 20 centi uz 1 čeku.

Pēdējos gados ir radušās jaunas bezskaidras naudas norēķinu formas, kurām ir svarīga loma maksājumu sistēmas pārkārtošanā un pārejā uz automatizētām norēķinu metodēm, lietojot ESM. Tās ir k r e d ī t a k a r t i ņ a s un s a s k a ņ o t o m a k s ā j u m u s i s t ē m a. Kredīta kartiņa ļauj norēķināties par pirkumu bez skaidras naudas, neizrakstot čeku. Vienlaikus kredīta kartiņa ir arī īstermiņa kredīta instruments. Norēķini ar kredīta kartiņu notiek šādi. Pircējs - tekošā konta īpašnieks saņem bankā plastikāta kartiņu, kurā ierakstīts tā uzvārds un numurs. Kartiņu uzrāda, pērkot preci vai saņemot pakalpojumu. Pārdevējs izraksta rēķinu, kuru paraksta

pircējs. Rēķinus nosūta bankai, kas pārskaita attiecīgās summas no pircēja konta pārdevēja kontā. Ja pircēja kontā nav pietiekoši naudas, viņš var pagarināt samaksas termiņu uz 25-30 dienām, saņemot kredītu. Par kredītu jāmaksā augsts procents - 18% gadā.

Saskaņoto maksājumu sistēma nozīmē to, ka banka automātiski ieskaita klienta kontā vai noraksta no tā summas, kuras ir iepriekš saskaņotas līgumā. Katrā atsevišķā gadījumā nav vajadzīga klienta piekrišana. Tipiski izdevumi šādā veidā ir dzīvokļu īre, komunālie un apdrošināšanas maksājumi, bet iepēmumi - darbe alga, pensija, rente.

Zinātniski tehniskā revolūcija ievērojami ietekmē naudas norēķinu tehniku. Plaši tiek pielietotas elektroniskās iekārtas maksājumu informācijas saņemšanai un apstrādāšanai. Pašlaik amerikāņu speciālistu uzmanība pievērsta elektroniskās pārvedumu sistēmas izveidošanai. Paredzēts saistīt vienotā sistēmā visus galvenos naudas apgrozības dalībniekus: bankas, tirdzniecības un rūpniecības kompānijas, patērētājus utt.

Banku sistēma. ASV kredītiestādes var iedalīt 3 grupās: 1) centrālā emisijas banka, 2) komercbankas, 3) speciālie kredīta institūti. Visas šīs kredītiestādes ir izgājušas garu attīstības ceļu, kurā to statuss un loma ir ievērojami izmainījušies.

Amerikāņu banku sistēmas raksturīga iezīme ir sadrumstalotība. Līdz pat 1914. gadam ASV nebija centrālās emisijas bankas. 19. gs. centrālie valsts orgāni kredītiestāžu attīstību tikpat kā nekontrolēja, tāpēc strauji attīstījās bankas, kuru darbību regulēja atsevišķu štatu likumdošana (štatu bankas). 1863. g. izveidoja nacionālās bankas, kuru darbību

kontrolēja naudas apgrozības federālais kontrolieris Vašingtonā. Nacionālo banku izveidošana tomēr nelikvidēja ASV banku sistēmas trūkumus, maksāšanas līdzekļu emisijas neelastīgumu un sīko banku nestabilitāti.

Banku sistēmas attīstības īpatnība 20. gs. bija komercbanku īpatsvara samazināšanās, strauji pieaugot krājietāžu, patēriņa kredīta un apdrošināšanas iestāžu operācijām. Palielinājās pensiju fondu loma, strauji pieauga centrālās bankas un dažādu valsts kredītiestāžu aktīvi.

Neraugoties uz ASV banku sistēmas ārēji šķietamu sadrumstalotību, tajā valda lielākie banku monopoli. 50 lielākajās bankās (0,5% no visām bankām) ir koncentrēti 37,3% banku aktīvu (1974. g.). Pēc otrā pasaules kara banku monopolistiskā kapitāla centralizācijas galvenās formas ir banku filiāļu atvēršana, holdingkompāniju izveidošana un korespondentu sakari. ASV banku likumdošana aizliedz atvērt nodaļas ārpus tā štata robežām, kurā atrodas bankas galvenais kantoris. Vairākos štatos bankām vispār nav tiesību atvērt nodaļas. Tomēr banku nodaļu skaits arvien pieaug: no 1950. līdz 1974. g. tas palielinājās no 4,8 līdz 29,9 tūkst. Lielie banku monopoli cenšas apiet aizliegumu dibināt daudzbanku sistēmas. To izdara, dibinot holdingkompānijas. Holdingkompānijas uzpērk juridiski neatkarīgu banku akcijas un tādējādi padara šīs bankas atkarīgas no monopolistiskās bankas.

Līdz ar izmaiņām banku sistēmas struktūrā un banku centralizācijas tendencēs mainījās arī banku operācijas. 20. gs. sākumā komercbanku galvenā aktīva operācija bija rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu kreditēšana. Divdesmitajos gados strauji paplašinājās

vērtspapīru operācijas: vērtspapīru pirkšana un aizdevumu izsniegšana pret tiem. Otrā pasaules kara laikā banku aktīvi tika ieguldīti galvenokārt valsts kašes obligācijās, aizdevumi rūpniecības kompānijām bija tikai 16% no visām aktīva operācijām. Pēc otrā pasaules kara atkal mainījās banku aktīvu struktūra: palielinājās aizdevumu operāciju īpatsvars, īpaši ilgtermiņa aizdevumi rūpniecības un tirdzniecības kompānijām. Šī perioda raksturīga iezīme bija arī patēriņa kredīta strauja paplašināšanās.

Banku pasīva operāciju struktūrā ievērojami pieauga terminēto noguldījumu un mērķa noguldījumu īpatsvars. Šī tendence atspoguļo banku aktīvo lomu ilgtermiņa ietaupījumu mobilizēšanā. Raksturīga ASV banku pēckara attīstības tendence bija starptautisko operāciju ievērojama paplašināšanās: amerikāņu bankas atvēra ārzemēs savas filiāles, ieguva daļu ārzemju banku kapitāla, piedalījās daudznacionālajos konsorcijs u. tml.

Federālā rezerves sistēma (FRS). ASV centrālā emisijas banka ievērojami atšķiras no citu valstu centrālajām bankām ar organizācijas principiem un pārvaldi. FRS struktūrā izdalās trīs elementi: FRS pārvaldes orgāni, federālās rezerves bankas un bankas-locekles. Visa ASV teritorija ir sadalīta 12 apgabalos, un katra apgabala galvenajā pilsētā ir federālā rezerves banka, kura izlaiž banknotes un veic citas centrālās bankas funkcijas. Federālo rezerves banku vairākumam ir nodaļas - pavisam 25. Federālo rezerves banku darbu vada Pārvaldnieku padome Vašingtonā. Īpatnējs ir FRS juridiskais statuss: federālās rezerves bankas juridiski nav valsts institūti, kaut arī tās ir ļoti cieši saistītas ar valdību, finansu

ministriju un citām valsts iestādēm. Saskaņā ar statūtiem federālo rezerves banku kapitāls veidojas no privāto komercbanku paju iemaksām, ko tās iemaksā, iestājoties FRS. Turpretī pēc vadošo orgānu sastāva, funkcijām, darbības principiem un realizētās politikas FRS ir viena no svarīgākajām ASV valdības iestādēm.

Pārvaldnieku padome, kas koordinē un vada FRS darbību, sastāv no 7 locekļiem. Tos ieceļ prezidents uz 14 gadiem. Pārvaldnieku padome nosaka obligāto rezervju normas, izskata un apstiprina diskonta procenta likmes, izstrādā politiku darījumos ar valsts vērtspapīriem, nosaka maksimālās procenta likmes, kā arī kontrolē banknošu izlaišanu un izņemšanu.

Viena no svarīgākajām federālo rezerves banku funkcijām ir banknošu, valsts kases biļešu un maiņas monētu laišana apgrozībā. Emisija notiek, apmierinot komercbanku - FRS locekļu pieprasījumus. Bankas, kuras nav šīs sistēmas locekles, savas kases papildina ar savu korespondentu - FRS locekļu starpniecību.

Svarīga federālo rezerves banku funkcija ir banku-locekļu obligāto rezervju glabāšana. FRS banku funkcijas aptver arī komercbanku kreditēšanu vekseļu rediskonta formā.

Federālās rezerves bankas veic plašas operācijas, apkalpojot ASV valsts kasi. Ņujorkas Federālajā rezerves bankā ir valsts kases galvenais konts, no kura samaksā federālās valdības iestāžu izdevumus. Nodokļu un aizdevumu konti ir atvērti 11 000 komercbankās. Tajos ieplūst nodokļi, nodevas, ieņēmumi no valsts obligāciju pārdošanas utt. Periodiski summas no šiem kontiem pārskaita valsts kases galvenajā kontā. FRS ne tikai apkalpo valdības finansiālo darbību,

bet ir arī tās galvenais kreditors, jo koncentrē sevī valsts obligāciju ievērojamu daļu. Turklāt valsts obligāciju portfelis federālās rezerves bankās nemitīgi palielinās. Sevišķi strauji tas pieauga otrā pasaules kara gados un no 1965. līdz 1975. g.

Īoti svarīga FRS funkcija ir ekonomikas regulēšana ar naudas un kredīta metodēm, t. i., naudas un kredīta politikas realizēšana. Pārvaldnieku padome sistemātiski veic pasākumus, kuru mērķis ir, iedarbojoties uz kredīta un naudas apgrozības stāvokli, izraisīt noteiktas izmaiņas tirgus konjunktūrā un ražošanā.

Naudas un kredīta politikai ir īpašas metodes iedarbībai uz kapitālistisko ražošanas procesu. ASV populāra ir šāda regulēšanas shēma: naudas masa - procenta norma - kapitālieguldījumi - nacionālais ienākums. Centrālā banka cenšas tieši ietekmēt naudas emisijas un kredīta operāciju lielumu, attiecīgi izmainot apstākļus naudas tirgū. Tā rezultāts atspoguļojas aizdevuma procenta normas dinamikā. Pēc buržuāzisko ekonomistu domām, aizdevuma procenta līmenim ir svarīga nozīme kapitāla investīciju regulēšanā. Izmainot kapitālieguldījumu apstākļus, centrālā banka cenšas ietekmēt ražošanu un nodarbinātību. Tieši tādu naudas un kredīta regulēšanas shēmu jau trīsdesmitajos gados izvirzīja ievērojamais buržuāziskais teorētiķis D. M. Keins.

Naudas un kredīta politikas īstenošanas instrumenti ASV ir rediskonta operācijas, banku obligāto rezervju normu regulēšana un operācijas atklātā naudas tirgū. Šīs metodes papildina regulēšanas t. s. selektīvās metodes. Piemēram, FRS nosaka maksimālo procenta likmi, kādu bankas var izmaksāt par terminē-

tajiem noguldījumiem. Pēdējos gados arvien plašāk kā selektīvo metodi izmanto ārzemju kapitāla pieplūduma un ASV un amerikāņu aizrobežu kapitālieguldījumu regulēšanu.

Komerccbankas. Pēc sava juridiskā statusa komercbankas dalās nacionālajās bankās un štatu bankās. Nacionālās bankas darbojas saskaņā ar federālajiem likumiem un obligāti ietilpst FRS kā bankas-locekles. Štatu komercbankas darbojas saskaņā ar atsevišķu štatu likumiem un pēc savas vēlēšanās vai nu ietilpst, vai neietilpst FRS.

ASV komercbanku resursus veido galvenokārt noguldījumi. Vairāk nekā puse no tiem ir terminētie noguldījumi. Komerccbanku aktīvās operācijas galvenokārt ir aizdevumi. Pēc aktīvu summas komercbankas ieņem pirmo vietu kredīta un finansu iestāžu vidū. Komerccbankas ir universālākais un vispilnīgākais finansu oligarhijas ierocis. To nosaka ne tikai komercbankās koncentrēto naudas kapitālu lielums. Mūsdienu banku varenību nosaka unikāla funkciju apvienošana, kas nodrošina daudzpusīgus banku sakarus ar visdažādākajām saimniecības nozarēm un buržuāziskās sabiedrības šķiņēm. Pēdējos desmit gados komercbanku funkcijas ir vēl vairāk sazarojušās. Šajā ziņā bankas būtiski atšķiras no pārējām kredīta un finansu iestādēm, kurās ir daudz šaurāka specializācija un ierobežota klientūra.

Bankas piesaista naudas resursus pa dažādiem kanāliem: pārdodot akcijas, pieņemot līdzekļus tekošajā kontā kā terminētos un mērķa noguldījumus. Tas ļauj bankām aptvert visplašākos noguldītāju slāņus - no lielajām kompānijām līdz sīko ietaupījumu īpašniekiem. Tik plašs naudas kapitālu avotu diapazons, kāds nav

pieejams citām kredīta un finanšu iestādēm, ļauj bankām dažādos periodos izmantot vispiemērotāko kapitāla piesaistīšanas metožu kombināciju.

Arī aktīvo operāciju dažādības ziņā komercbankām nav līdzīgu konkurentu. Bankas piešķir aizdevumus uz laiku no dažām dienām līdz 10-12 gadiem visdažādākajiem mērķiem: liela uzņēmuma pirkšanai vai zobārsta rēķina samaksai. Bankas veic visdažādākās operācijas ar vērtspapīriem. Banku varenību un ietekmi kredīta un finanšu iestāžu vidū nosaka arī to stabilie un plašie sakari ar lielrūpniecību.

Investīciju bankas. Vēl 19. gs. vidū izveidojās īpašs ASV banku sistēmas posms - i n v e s t ī c i j u b a n k a s. Tās specializējās vērtspapīru pirkšanā un pārdošanā. Pēc 1929.-1933. g. pasaules ekonomiskās krīzes komercbanku un investīciju banku darbības sfēras ir juridiski norobežotas. Mūsdienā apstākļos komercbanku investīcijas gandrīz 9/10 sastāv no ASV valsts kases, kā arī no štatu un vietējo valsts varas orgānu vērtspapīriem. Ar rūpniecības un tirdzniecības kompāniju vērtspapīru izlaišanu un izvietošānu nodarbojas investīciju bankas. Investīciju banku galvenās funkcijas ir šādas: 1) pārrunas ar rūpniecības un tirdzniecības kompānijām par jaunu akciju un obligāciju izlaišanu un tās tehniskā sagatavošana; 2) vērtspapīru emisijas garantēšana (banka apņemas izvietot vērtspapīrus tirgū un nopirkt tos vērtspapīrus, kurus neizdosies izvietot; 3) dileru funkcijas - tirgus apgrozībā esošo vērtspapīru pirkšana un pārdošana uz sava rēķina; 4) brokeru funkcijas - vērtspapīru pirkšana un pārdošana klientu uzdevumā un uz viņu rēķina; 5) konsultācijas finanšu jautājumos.

Pēdējos desmit gados investīciju banku darbības sfēra ir nedaudz sašaurinājusies. Korporāciju vērtspapīru izvietojumā liela loma pašlaik ir apdrošināšanas kompānijām, kuras nopērk obligāciju veselu izlaidumu. Tomēr investīciju bankas saglabā svarīgu starpnieku lomu starp apdrošināšanas kompānijām un korporācijām - aizņēmējām. Daudzos gadījumos investīciju bankas izstrādā obligāciju aizņēmuma līguma projektus. Šādos gadījumos bankas darbojas kā rūpniecības korporāciju pārstāvji.

Vērtspapīru operāciju finansēšanai investīciju bankas saņem kredītus no komercbankām. Izvietojot vērtspapīru jaunus izlaidumus, investīciju bankas saņem kredītu 90% no vērtspapīru nominālās vērtības. Kredīta termiņš - no dažām dienām līdz 6 mēnešiem.

Speciālās kredīta un finansu iestādes. Ir četri kredīta un finansu iestāžu specializācijas virzieni: 1) sabiedrības dažādu slāņu naudas uzkrājumu un ietaupījumu mobilizēšana un pārvēršana aizdevumu kapitālā; 2) patēriņa kreditēšana; 3) lauksaimniecības kreditēšana; 4) ārējās tirdzniecības kreditēšana.

Pirmo specializācijas virzienu pārstāv 1) krājbankas un krājaizdevumu asociācijas, 2) apdrošināšanas kompānijas, 3) investīciju kompānijas, 4) pensiju fondi.

K r ā j b a n k a s pieņem sīkus noguldījumus no iedzīvotājiem un savāktos līdzekļus iegulda vērtspapīros.

K r ā j a i z d e v u m u a s o c i ā c i j a s ir specializētas iestādes ar stingri norobežotām funkcijām. Līdzekļu mobilizācijas galvenā forma ir iedzīvotāju ietaupījumu mobilizēšana, pārdodot savas akcijas. Personas, kuras iemaksā savus ietaupījumus

asociācijā, kļūst par tās akcionāriem un saņem ienākumu dividendes veidā. Ietaupījumu var izpemt (izpirkt akcijas), tikai 30-90 dienas iepriekš par to paziņojot asociācijai. Svarīgākā un pēc būtības vienīgā aktīva operācija ir ieguldījumi dzīvojamo ēku hipotēkās (85% no visiem aktīviem). Asociāciju vairākums ir "savstarpēji" uzņēmumi. Tas nozīmē, ka tām nav sava statūtu kapitāla, bet īpašuma tiesības uz tās resursiem formāli ir visiem noguldītājiem - akcionāriem. Tas nodrošina kontroles stabilitāti, jo asociācijas vadība ir droša par to, ka konkurenti neiegūs akciju kontrolpaketi.

A p d r o š i n ā š a n a s k o m p ā n i j a s
ir divējādas: dzīvības apdrošināšanas kompānijas un mantas apdrošināšanas kompānijas. Dzīvības apdrošināšanas kompānijas līdzekļus mobilizē apdrošināšanas maksājumu veidā, pārdodot dzīvības apdrošināšanas polises, ienākumus dod arī aktīva operācijas. Mobilizētie līdzekļi parasti ir lielāki nekā summas, kuras izmaksā apdrošinājumaņēmējiem (polisu īpašniekiem). Tāpēc apdrošināšanas kompānijas savus līdzekļus var ieguldīt ienesīgos ilgtermiņa vērtspapīros, galvenokārt rūpniecības korporāciju obligācijās un ķīlu zīmēs.

Pēc aktīvu lieluma un nozīmes dzīvības apdrošināšanas kompānijas aiz komercbankām ieņem otro vietu ASV kredīta un finansu iestāžu vidū. Kapitālisma apstākļos dzīvības apdrošināšana ir kļuvusi par ienesīgu biznesu. Apdrošināšanas kompānijas izmanto amerikāņu nedrošību par rītdienu, lai mobilizētu lielus naudas kapitālus. Koncentrējot savā rīcībā vairāk nekā 70% no visām finansu iestādēs izvietotajām korporāciju obligācijām, apdrošināšanas kompānijas ir kļu-

vušas par šādu vērtspapīru lielākajām turētājām. Obligāciju aizņēmumus, kuri parasti ir ilgtermiņa (15-40 gadi), izlaiž galvenokārt lielās firmas. Tas nodrošina apdrošināšanas kompānijām ciešus kontaktus ar monopolistiskajām aprindām.

Mantas apdrošināšanas kompāniju kapitāli ir daudz mazāki par dzīvības apdrošināšanas kompāniju kapitāliem. Kompānijas apdrošina mantu pret ugunsnelaimi, plūdiem, zemestrīcēm, laupīšanu, jūras transporta negadījumiem utt. Līdzekļus mobilizē apdrošināšanas maksājumu veidā un iegulda galvenokārt rūpniecības un transporta kompāniju akcijās un obligācijās.

I n v e s t ī c i j u k o m p ā n i j a s izlaiž savas akcijas, pārdod tās sīkajiem akcionāriem un mobilizētos līdzekļus izlieto visdažādāko saimniecības nozaru uzņēmumu akciju un obligāciju pirkšanai. Dažas investīciju kompānijas pērk arī lielāko banku un holdingkompāniju akcijas.

ASV ir valsts un privātie pensiju fondi. Valsts pensiju fondi veidojas no valsts kalpotāju iemaksām. Līdzekļus izlieto valsts obligāciju pirkšanai. Privātie pensiju fondi veidojas no korporāciju strādnieku un uzņēmēju iemaksām. Pensiju iemaksas ir daļa no strādnieku un kalpotāju darba algas, tomēr buržuāzija strādnieku un kalpotāju līdzdaļu pensiju fondā cenšas iztēlot kā ieinteresētību kompānijas darbā. Uzņēmēju iemaksas pensiju fondā ir daļa no apliekamās peļņas. Tādējādi iemaksas pensiju fondā samazina nodokļa summu un likmes. Privāto pensiju fondu līdzekļi tiek ieguldīti galvenokārt korporāciju akcijās un obligācijās. Nereti pensiju fondu līdzekļus izlieto tās korporācijas vērtspapīru pirkšanai, kura ir nodibinājusi attiecīgo pensiju fondu.

Pensiju fondu kapitālus izmanto arī lielās finansu iestādes, pirmām kārtām banku monopoli.

Otrs kredītiestāžu specializācijas virziens ir p a t ē r i ņ a k r e d i t ē š a n a. Ar to nodarbojas finansu kompānijas un kredīta savienības. Izplatītākās ir kompānijas, kuras kredītē ilglietojamā patēriņa preču pirkšanu uz nomaksu. Kredītu piešķir ne tieši pircējam, bet mazumtirdzniecības uzņēmumam, pērkot pircēju parādsaistības. Parādu pircējs dzēš, maksājot finansu kompānijai, bet ne tirdzniecības uzņēmumam. Vairākas lielākās finansu kompānijas pieder rūpniecības monopoliem. Kompāniju uzdevums ir pātrināt produkcijas realizāciju.

Ar l a u k s a i m n i e c ī b a s k r e d i t ē š a n u ASV nodarbojas 1) 12 federālās zemes bankas, kas izsniedz ilgtermiņa kredītus fermeriem tieši, kā arī ar lauksaimniecības kredīta kooperatīvu starpniecību, 2) 12 federālās vidējā termiņa kredīta bankas, kas piešķir kredītus uz laiku līdz trīs gadiem, 3) 12 federālās kredīta korporācijas, kas piešķir ilgtermiņa un īstermiņa aizdevumus visdažādākajiem mērķiem (ražas realizācijai, noliktavu celtniecībai u. tml.).

ASV kredītiestāžu specializācijas ceturto virzienu pārstāv E k s p o r t a u n i m p o r t a b a n k a, kas piešķir kredītus gan ASV eksporta firmām, gan arī amerikāņu preču ārzemju importieriem. Ar šīs bankas starpniecību ASV valdība piešķir aizdevumus un "sniedz palīdzību" ārvalstīm. Banka sekmē amerikāņu kapitāla iespiešanos citu zemju ekonomikā. Piešķirot kredītus citām valstīm, banka kā obligātu nosacījumu izvirza prasību, lai kredīta līdzekļus izlietotu amerikāņu preču pirkšanai. Banka nereti ie-

jaucas valstu - aizpēmēju iekšējās lietās, kontrolējot kredīta izlietošanu.

Lauksaimniecības kreditēšanas bankas un Eksporta un importa banka ir valsts iestādes. Valsts kredīta iestādes parasti darbojas tajās nozarēs, kur privātais kapitāls nelabprāt iegulda līdzekļus. Citos naudas tirgos valda visasākā konkurence par līdzekļu piesaistišanu, kā arī par izdevīgāku līdzekļu ieguldījumu.

9.2. Anglija

Naudas apgrozība. Sterliņu mārciņu kā naudas skaitīšanas vienību Britu salās lietoja ilgi pirms centralizētas valsts izveidošanas (9.-10. gs.). Valūtas nosaukums atspoguļo tās sākotnējo svaru: no vienas mārciņas sudraba kala 240 pensus, kurus tolaik sauca arī par "sterliņiem". Sterliņu mārciņas dalījums 12 šiliņos, kas katrs savukārt dalās 20 pensos, Anglijā saglabājās līdz pat neselai pagātnei. Tikai 1969. g. parlaments pieņēma likumu par pāreju uz decimālo sistēmu. Šo pasākumu pabeidza 1971. g. Tagad viena sterliņu mārciņa dalās 100 pensos.

14. gs. vidū apgrozībā parādījās zelta monētas. Vairākus gadsimtus Anglijā valdīja bimetalisms. Tomēr Anglija agrāk par citām zemēm pārgāja uz zelta monometālismu - faktiski 18. gs. beigās, juridiski 1816. g. Līdz pat pirmajam pasaules karam Anglijas bankas banknošu emisiju regulēja Roberta Pila (1844. g.) akts, kurš prasīja 100% zelta nodrošinājumu banknošu emisijai, kura pārsniedza 14 milj. st. m.

Pirmais pasaules karš satricināja Anglijas nau-

das apgrozību. 1914. g. augustā pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. Valdība sāka izmantot banknošu emisiju kara izdevumu segšanai. Nuadas daudzums apgrozībā no 1913. līdz 1918. g. palielinājās vairāk nekā 11 reizes un 1920. g. sasniedza 555 milj. st. m. Preču cenas septiņu gadu laikā palielinājās gandrīz trīs reizes. 1920. g. Anglija pārgāja uz deflācijas politiku, lai nodrošinātu sterliņu mārciņas stabilitāti. To valdība darīja finansu oligarhijas interesēs. Tā saņēma lielus ienākumus no kapitālieguldījumiem ārzemēs, tāpēc bija ieinteresēta sterliņu mārciņas augstas pirkospējas saglabāšanā. Deflācijas politika sekmēja, no vienas puses, cenu pazemināšanos, bet, no otras puses, saasināja 1920.-1921. g. ekonomisko krīzi, palielināja bezdarbu un pazemināja strādnieku darba algu.

1925. g. Anglija sāka realizēt naudas reformu un atjaunoja banknošu apmaiņu pret zeltu pēc pirmskara paritātes. Zelta standartu atjaunoja ne zelta monētu veidā, bet zelta lējumu veidā. Naudas reforma Anglijā ieilgušās ekonomiskās depresijas apstākļos bija mēģinājums atjaunot sterliņu mārciņas starptautisko prestižu. Angļu valūtas augstais kurss mazināja eksporta nozaru konkurences spējas, līdz ar to saasinot maksājumu bilances stāvokli. Sterliņu mārciņas kursa uzturēšanai Anglijas banka piesaistīja ārzemju kapitālus, maksājot augstus procentus. Šāda politika bija pret runā rūpniecības kapitālistu interesēm, kuriem bija vajadzīga "lēta" nauda. 1928. g. naudas reformu pabeidza, pieņemot likumu, kurš atļāva Anglijas bankai izlaist 260 milj. st. m. banknotes, kuras nav neno drošinātas ar zeltu, bet nodrošinātas ar valsts sais-

tībām. Saskapojot ar valsts kasi, šo summu varēja arī pārsniegt.

1929.-1933. g. pasaules ekonomiskā krīze vājināja arī Anglijas pozīcijas ārējos tirgos un izraisīja kapitālu masveidīgu aizplūšanu uz ārzemēm. 1931. g. pārtrauca banknošu apmaiņu pret zelta lējumiem un sterliņu mārciņu devalvēja. Naudas sistēma zaudēja saikni ar zeltu, un banknošu emisija zaudēja nodrošinājumu. Anglijas bankas zelta krājumus nodeva valsts kasei un izlietoja sterliņu mārciņas kursa regulēšanai. Anglija aktīvi iesaistījās valūtas karā ar ASV un Japānu, kā ciņas līdzekli izmantojot sterliņu mārciņas kursa pazemināšanu.

Otrais pasaules karš dezorganizēja Anglijas naudas apgrozību un ekonomiku. No 1935. līdz 1945. g. naudas daudzums apgrozībā palielinājās 2,5 reizes un cenas pieauga par 75%. Tomēr inflācija Anglijā bija mazāka nekā citās karojošās valstīs, izņemot ASV. To ietekmēja trīs faktori: nodokļu augsts īpatsvars Anglijas kara izdevumu finansēšanas avotos (vairāk par 40%); ārējo finansēšanas avotu liels īpatsvars (uz koloniju un domīniju rēķina); cemu valsts kontrole un stingra taupības režīma ievērošana. Pēckara periodā Anglijā vērojama nepārtraukta cenu celšanās, kuras tempi parasti ir augstāki nekā daudzās citās kapitalistiskajās valstīs. 1950. g. sterliņu mārciņas pirktspēja bija divas reizes zemāka nekā 1938. g., bet 1976. g. - 2 reizes zemāka nekā 1970. g.

Kopš tiem laikiem, kad Anglija bija galvenā koloniālā lielvalsts, tā mantojusi ārējās tirdzniecības hronisku nelīdzsvarotību. Maksājumu bilance vienmēr pasliktinājās, kad paatrinājās ekonomiskā pieauguma tempi un palielinājās pieprasījums pēc importa pre-

cēm. Tas savukārt izraisīja sterliņu mārciņas kursu pazemināšanos un importa vērtības celšanos, kā arī ražošanas izmaksu un cenu pieaugumu. Tā, piemēram, pastāvot "peldošajam" valūtas kursam no 1972. līdz 1976. g., sterliņu mārciņas kurss pazeminājās par 40%; attiecīgi sadārdzinājās arī importa preces.

Svarīgs inflācijas faktors Anglijā ir maksāšanas līdzekļu aprites paātrināšanās sakarā ar bezskaidras naudas norēķinu paplašināšanos, sakaru līdzekļu uzlabošanu, elektroniskās skaitļošanas tehnikas ieviešanu un kredīta apgrozības līdzekļu plašāku pielietošanu.

Inflācijas svarīgs faktors ir valsts izdevumi, kurus finansē no aizpēmumiem. Kapitālistiskajām valstīm raksturīgie budžeta deficīti sevišķi smagi gulstas uz Anglijas ekonomiku ar tai piemītošajām ražošanas disproporcijām. Centrālās valdības parāds vien 1976. g. sasniedza 54 mljrd. st. m. jeb 58% no valsts sabiedriskā kopprodukta.

Pēc otrā pasaules kara Anglija periodiski pārdzīvo valūtas krīzes, kuras pavada sterliņu mārciņas kursa krišanās. Trīsdesmit pēckara gados sterliņu mārciņas kurss bija krities no 4,03 līdz 1,70 dolāriem. Pirmo reizi pēc otrā pasaules kara angļu valūtu devalvēja 1949. g.; tās zelta saturu samazināja no 3,58 līdz 2,488 gramiem tīra zelta un oficiālo kursu pazemināja no 4,03 līdz 2,80 dolāriem. Pirms devalvācijas Anglija nesekmīgi centās atjaunot sterliņu mārciņu apmaināmību pret dolāriem. Tā rezultātā samazinājās valūtas rezerves, pieauga tirdzniecības bilances deficīts, zuda uzticība sterliņu mārciņai un 1947.-1948. g. uzliesmoja inflācija.

Anglijā naudas devalvācija ir tikai līdzeklis

ārējo norēķinu normalizēšanai. Par to uzskatāmi liecināja sterliņu mārciņas devalvācija 1967. g., kad tās kursu pret dolāru samazināja par 14,3%. Devalvāciju papildināja ar tradicionāliem finansu un kredīta ierobežojumiem. Šie pasākumi būtiski ietekmēja Anglijas maksājumu bilanci: laikā no 1969. līdz 1971. g. tā noslēdzās ar lielu pozitīvo saldo. Tāpēc 1971. g. decembrī, kad tika pārskatīti kapitālistisko valstu valūtu kursi, sterliņu mārciņu faktiski revalvēja attiecībā pret dolāru par 8,57%. Tomēr sterliņu mārciņas stabilizācija nebija ilgstoša.

Ekonomiskās konjunktūras īslaicīgs pacēlums 1972. g. radīja ārējās tirdzniecības lielu deficītu, ārzemju kapitālu aizplūšanu un sterliņu mārciņas krīzi. Sterliņu mārciņas kursa uzturēšanai Anglijas valdība 2 nedēļu laikā iztērēja vairāk nekā 5 mljrd. dolāru un 1972. g. 23. jūnijā noteica sterliņu mārciņas "peldošo" kursu. Anḡļu valūtas kurss nemitīgi kritās: 1976. g. tas bija krities par 40%, salīdzinot ar 1971. g. Valūtas kursa krišanās pasliktināja maksājumu bilances stāvokli.

Valsts ekonomiskā stāvokļa, maksājumu bilances un valūtas stāvokļa uzlabošanu Anglijā saista ar naftas ieguves paplašināšanu Ziemeļjūrā. Anglija paredz kļūt pat par naftas eksportētāju. Perspektīvā Anglijas valūtas stāvoklis lielā mērā būs atkarīgs no tā, vai tā spēs pārvarēt savu atpalcību rūpniecības attīstībā, tās nozaru struktūrā un darba ražīgumā.

Banku sistēma. Anglijas banku sistēma ir viena no visattīstītākajām nacionālajām banku sistēmām kapitālistiskajā pasaulē. Anglijas banku sistēmas raksturīga iezīme ir augsta specializācijas pakāpe. Anglijas banku sistēmu veido trīs elementi: 1) Anglijas

banka; 2) komercbankas, kuras dalās 5 grupās, - depozītu bankas, tirdzniecības bankas, diskonta nami, sadraudzības bankas, ārzemju bankas; 3) speciālie kredīta un finanšu institūti - apdrošināšanas kompānijas, pensiju fondi; investīciju trestī, pārvaldīšanas paju fondi; celtniecības biedrības u. c. Pirmie divi elementi ir galvenie, noteicošie Anglijas banku sistēmā. Trešās grupas iestāžu specializācija ir ilgtermiņa operācijas ar aizdevuma kapitālu.

Anglijas banka ir valsts centrālā emisijas banka, dibināta 1694. g. kā akciju sabiedrība. Par valsts centrālo banku Anglijas banka kļuva 18. gs. vidū, kad tā monopolizēja banknošu emisiju un naudas tirgū sāka uzstāties kā valdības bankieris. 1946. g. Anglijas banku nacionalizēja.

Mūsdienu apstākļos Anglijas banka pilda šādas funkcijas: 1) ir "banku banka" nacionālajām komercbankām un ārzemju centrālajām bankām, kurām Anglijas bankā ir savi konti; ar diskonta namu starpniecību Anglijas banka kļūst par valsts banku, banku sistēmas kreditori; 2) ir valsts kasieris, tas ir, veic visas operācijas, kas saistās ar valsts ieņēmumiem un izdevumiem; 3) laiž apgrozībā banknotes; 4) veic valsts kredīta operācijas (izlaiž apgrozībā un dzēš valsts kases vekselus, izlaiž un izvieta valdību un nacionalizēto korporāciju aizņēmumu obligācijas, izmaksā par tām procentus u. tml.); 5) veic valūtas kontroli valsts kases vārdā, veic valūtas un zelta krājumu pārvaldīšanas operācijas, pērk un pārdod ārzemju valūtu, lai uzturētu sterliņu mārciņas kursu; 6) regulē ekonomiku ar naudas un kredīta metodēm.

Komercbanku grupā galveno vietu ieņem depozītu banka s. Šīs bankas ir

specializējušās depozītu pieņemšanā un aizdevumu izsniegšanā. Anglijā dominē 4 lieli banku monopoli, tā saucamais "lielais četrinieks": "Midland Bank", "Barclays Bank", "Lloyd's Bank", "National Provincial Bank". Šīs 4 bankas veic vairāk nekā pusi no visām Anglijas banku operācijām un ir pasaules 30 lielāko banku skaitā. 1975. g. depozītu bankās bija 36 mljrd. st. m. jeb 1/4 no visiem Anglijas banku sistēmas resursiem.

Depozītu banku galvenā pasīva operācija ir noguldījumu pieņemšana. Noguldījumu veidā piesaistītie līdzekļi veido galveno banku resursu daļu, banku pašu līdzekļiem ir niecīgs īpatsvars. Depozītu banku aktīva operācijas ir aizdevumu piešķiršana, vekseļu diskonts un overdrafts. Overdrafts nozīmē to, ka banka samaksā pretenzijas pret savu klientu, kas pārsniedz viņa tekošā konta atlikumu. Parasti klientam (privātpersonai vai kompānijai) ir noteikts overdrafta limits, kura robežās klients var izlietot jebkuru summu. Kontā debeta atlikumam tiek aprēķināts procents pēc bāzes likmes plus saskaņots pieskaitījums. Pirmklasīgām rūpniecības un tirdzniecības kompānijām pieskaitījums parasti nav lielāks par 1%, bet aizpēmēju vairākums maksā 2-6%. Teorētiski overdrafts ir īstermiņa kredīts (līdz vienam gadam), praktiski tas var būt arī vidējā termiņa un ilgtermiņa kredīts. Atšķirībā no parastā bankas aizdevuma overdrafts neprasa nekādu formālu vienošanos un bieži vien balstās uz mutisku vienošanos. Tomēr, līdzīgi aizdevumam, overdrafts dažkārt ir nodrošināts. Kā nodrošinājums var būt dažādi vērtspapīri. Overdrafts ir raksturīgs tikai Anglijas banku sistēmai.

Vekseļu depozītu bankas diskontē reti, jo vēs-

turiski šo operāciju monopolizējuši Londonas diskonta nami.

Pēdējos gados pieaug depozītu banku kā kapitālieguldījumu finansēšanas avotu nozīme. To nosaka divi faktori: 1) aktīva operāciju termiņu pagarināšanās tendence; 2) 1971. g. kredīta reforma, kura izmainīja Anglijas bankas prasības pret banku aktīvu struktūru. Līdz reformai skaidrās naudas atlikumam bankās bija jābūt ne mazākam kā 8%, bet kopējiem īstermiņa likvidajiem aktīviem - ne mazākiem kā 28% no piesaistīto līdzekļu kopsummas. Pašlaik depozītu bankās likvidajiem rezerves aktīviem jābūt ne mazākiem kā 12,5% no depozītu kopsummas. Kredīta reforma deva iespēju šīm bankām paplašināt vidējā termiņa kredītus uz īstermiņa aktīvu samazināšanas rēķina.

T i r d z n i e c ī b a s b a n k u specializācija ir ārējās tirdzniecības kreditēšana un starptautiskās kredīta un finansu operācijas. Šo banku spēks ir ne tikai to kapitālos, kas pēdējos gados ir ievērojami pieauguši, bet galvenokārt tajā pozīcijā, kādu šīs bankas tradicionāli ieņem kapitālu un vērtspapīru tirgū. Noguldījumu un aizdevumu operācijas tirdzniecības bankas apvieno ar vērtspapīru emisiju. Arī organizatoriski konsultatīvajiem pakalpojumiem ir svarīgākā nozīme šo banku darbībā. Tās organizē finansu konsorcijs, pārvalda vērtspapīru portfeļus, konsultē investīciju jautājumos, garantē kredītus, ir starpnieces kompāniju apvienošanās jautājumos, spēlē svarīgu lomu valūtas un zelta tirgos u. tml.

Ar visām minētajām operācijām nenodarbojas jebkura tirdzniecības banka. Pavisam ir apmēram simts tirdzniecības banku, no kurām 16 ietekmīgākās ir ap-

vienotas "Akcepta namu komitejā" - tirdzniecības banku elitē.

D i s k o n t a n a m i (pavisam 11) ieņem īpašu vietu naudas īstermiņa tirgū. Diskonta nami dod iespēju citām bankām (depozītu, tirdzniecības, ārzemju) ieguldīt daļu no saviem līdzekļiem, garantējot to likviditāti un noteiktu ienākumu. Diskonta nami pieņem līdzekļus, galvenokārt saņemot aizdevumus uz pieprasījuma, un iegulda saņemtos līdzekļus dažādos naudas tirgus aktīvos uz laiku trīs mēneši un vairāk. Diskonta namiem vienīgajiem Anglijas banku sistēmā ir privilēģija saņemt tieši Anglijas bankas kredītu, ja tiem nepietiek līdzekļu savu aktīvu segšanai. Anglijas banka var arī nopirkt daļu no diskonta namu aktīviem (parasti valsts kases vekselus).

Diskonta namu peļņa ir atkarīga no starpības starp likmēm, kuras tie maksā par aizņēmumiem, un likmēm, kuras saņem par investīcijām. Tāpēc šo kredītiestāžu attīstības dabiska tendence ir investīciju paplašināšana. Līdz ar tradicionālajiem ieguldījumiem valsts kases vekselos, komercvekselos, valdības obligācijās ar dzēšanas termiņu līdz pieciem gadiem diskonta nami pēdējos gados sāka iegādāties municipālītāšu saistības, naudas sertifikātus un piedalīties starpbanku depozītu tirgū. Bez tam diskonta namiem ir neoficiāls pienākums nodrošināt valsts kases vekselu izvietojumu.

S a d r a u d z ī b a s b a n k a s ir bijušo koloniālo banku oficiālais nosaukums. Šo banku akciju kapitāls pieder Anglijas finansu oligarhijai. Sadraudzības bankas (vairāk nekā 30) ir izvietotas Britu sadraudzības zemēs, galvenokārt bijušajā sterlīņu zonā.

Anglijas koloniālās impērijas sabrukums un nacionālo naudas un banku sistēmu izveidošana jaunajās Āzijas un Āfrikas valstīs likvidēja angļu banku monopolstāvokli šo zemju ekonomikā. Tomēr, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem, šo banku kantori Londonā pēc būtības pārvērtās par holdingkompānijām, kuras koordinē savu ārzemju filiāļu darbību, kas pakļautas vietejai likumdošanai. Tik plašs aizjūras nodaļu tīkls, kāds ir sadraudzības bankām, nav nevienai citai bankai ne Anglijā, ne arī kādā citā valstī. Sadraudzības bankas ir sadalījušās 4 grupās, un katrai no tām ir savs ietekmes sfēras regions.

Sadraudzības banku īpatnība jaunajos apstākļos ir relatīvi vāja depozītu bāze. Finansiālās un ekonomiskās dezintegrācijas rezultātā sterliņu zonas bankas zaudēja aizdevuma kapitāla vietējos avotus un sašaurinājās to iespējās manevrēt ar kapitāliem. Izeju no šāda stāvokļa atrada eirodolāru starptautiskajā tirgū. Sadraudzības bankas ir aktīvas šī tirgus dalībnieces. Ārzemju operāciju lielāko daļu šīs bankas veic dolāros. Tomēr šādā veidā piesaistītie līdzekļi ir dārgāki nekā parastie komerciālie depozīti. Tāpēc sadraudzības bankas, no vienas puses, sāka sadarboties ar bagātām depozītu bankām, no otras puses, sāka racionalizēt aktīva operācijas, t. i., nodarboties ārzemēs ar tām operācijām, kuras Anglijā veic tirdzniecības bankas.

Ā r z e m j u b a n k a s ir skaitliski visplašākā (1975. g. ap 300) un daudzveidīgākā banku grupa. Ārzemju banku darbība ir paplašinājusies galvenokārt pēdējos 10 gados sakarā ar eirovalūtas operāciju attīstību. Sešdesmito gadu sākumā ārzemju banku skaits nepārsniedza 100, bet to īpatsvars banku

sistēmas depozītos un piešķirtajos kredītos nepārsniedza 10%. 1975. g. ārzemju banku depozītu un kredītu īpatsvars pārsniedza 50% un operāciju apjoms pieauga 30-40 reizes.

Ārzemju bankās esošo līdzekļu lielākā daļa pieder ārvalstu pilsoņiem. Tie ir depozīti ārzemju valūtā. Šo līdzekļu raksturs nosaka to izlietošanas veidu: tā kā šie līdzekļi nav nacionālo uzkrājumu daļa, tad tie nepiedalās banku minimālo rezerves aktīvu veidošanā. Apmēram 70% no visiem resursiem ārzemju bankas izlieto starptautisko operāciju finansēšanai. Terminētie aizdevumi ir šo banku svarīgākā aktīva operācija.

Pati lielākā un ietekmīgākā ārzemju banku grupa ir amerikāņu bankas. To skaits sasniedz 60, bet depozītu kopsumma pārsniedz Anglijas depozītu banku resursus. Pēc operāciju apjoma otra lielākā banku grupa ir japāņu bankas. Pēdējos gados Londonā darbojas ap 30 banku ar starptautisku kapitālu. Šo banku izveidošanos sekmēja eirovalūtu tirgus attīstība.

A p d r o š i n ā š a n a s k o m p ā n i j a s u n p e n s i j u f o n d i novirza akumulētos kapitālus ilgtermiņa investīcijās uz 20-25 gadiem. Apdrošināšanas kompāniju darbībai raksturīga ir ārzemju operācijas: apdrošināšana nodrošina vairāk nekā pusi no visiem attiecīgo valstu valūtas ieņēmumiem. Apdrošināšanas kompānijas cenšas vienmērīgi sadalīt investīcijas starp dažāda veida vērtspapīriem. Lielākā investīciju daļu (ap 50%) attiecas uz vērtspapīriem ar fiksētu ienākumu, galvenokārt valsts aizņēmumu obligācijām. Mazāk līdzekļu apdrošināšanas kompānijas iegulda rūpniecības kompāniju akcijās (ap 26%) un nekustamā īpašumā (14%).

Pensiju fondu investīciju politikas īpatnība ir liels ieguldījumu īpatsvars (ap 60%) privāto kompāniju akcijās. Tādu stāvokli nosaka divi apstākļi: pirmkārt, akumulējamo resursu stabils ilgtermiņa raksturs, otrkārt, pensiju saistību liela atkarība no inflācijas pakāpes.

I n v e s t ī c i j u t r e s t i ir akcionāru kompānijas, kuras līdzekļus akumulē, izlaižot un realizējot savus vērtspapīrus. Savāktos līdzekļus iegulda citu kompāniju akcijās un obligācijās. Aizdevuma kapitāla ilgtermiņa tirgus vienlaikus ir investīciju trestu līdzekļu avots un ieguldījumu sfēra.

Jauno investīciju nelielu daļu (ap 10-15%) tresti izdara no peļņas, kuru iegūst, pārdodot vērtspapīrus par augstāku kursu, nekā tie iepirkti. Investīciju trestu statūti aizliedz izmantot kursu starpību dividendes izmaksāšanai akcionāriem. Tādējādi investīciju tresti akumulē ne plašu iedzīvotāju slāņu īslaicīgus ietaupījumus, bet "gatavu" aizdevuma kapitālu, kurš meklē pielietojumu vērtspapīru tirgū.

P ā r v a l d ī š a n a s p a j u f o n d i pēc savas specializācijas atgādina investīciju trestus: tie akumulē naudas kapitālu un iegulda to vērtspapīros. Tomēr starp tiem pastāv arī būtiskas atšķirības. Pārvaldīšanas paju fondi nav kompānijas kā juridiskas personas, un paju īpašnieki nav akcionāri. Šo iestāžu statuss ir dibināts uz tiesiskajām normām, kuras regulē īpašuma pārvaldīšanu uz pilnvaru pamata. Paju pārdošana ir vienīgais fondu līdzekļu papildināšanas avots. Tiem nav tiesību izlaist savus vērtspapīrus un kapitalizēt daļu peļņas, kā to dara investīcijas tresti.

Pārvaldīšanas fondu aktīvu struktūra ir līdzīga

investīciju trestu aktīvu struktūrai. Apmēram 80% no visiem aktīviem ir investīcijas privāto kompāniju akcijās. Atšķirīga īpatnība ir īstermiņa aktīvu augstāks īpatsvars, kas saistīts ar kapitāla mainīgo raksturu un attiecīgām likviditātes prasībām.

C e l t n i e c ī b a s b i e d r ī b a s ir viens no lielākajiem angļu finansu un kredīta sistēmas posmiem. To galvenā funkcija ir individuālu ilgtermiņa kredītu piešķiršana dzīvojamo māju celtniecībai un pirkšanai. Līdzekļu avots ir iedzīvotāju īstermiņa noguldījumi. Aizdevumus izsniedz pret iegādājamās mājas ķīlu, dažkārt par nodrošinājumu var būt arī aizpēmēja dzīvības apdrošināšanas polise. Aizdevuma apmērs ir 80% no dzīvokļa vērtības. Aizdevuma procenta likme ir par 2,5-3% augstāka nekā procenta likme, kuru izmaksā noguldītājiem. Celtniecības biedrību darbību regulē valsts, kas sniedz tām arī finansiālu atbalstu.

F i n a n s u n a m i kredītē pārdošanu uz nomaksu. Aizpēmējs ir preces pircējs, kurš atmaksā kredītu pa daļām noteiktā laika periodā, parasti laikā līdz trim gadiem. Patēriņa kredīta procenta likmes ir daudz augstākas nekā parasto bankas aizdevumu likmes. Finansu namu līdzekļu avots ir īstermiņa depozīti (3-6 mēneši). Līdzīgi bankām, tie akumulē rūpniecības kompāniju, tirdzniecības firmu un finansu iestāžu naudas kapitālus, mazāk - iedzīvotāju līdzekļus. Par noguldījumiem maksā augstāku procentu nekā bankas un celtniecības biedrības.

9.3. Francija

Naudas apgrozība. Lielās franču buržuāziskās revolūcijas laikā par Francijas naudas vienību kļuva franks. 1803. g. Napoleons I izdeva likumu, ar kuru noteica franku par valsts oficiālo naudas vienību. Franka zelta saturs (0,290323 grami tīra zelta) nemainījās 111 gadus - līdz 1914. g.

Kapitālisma brīvās konkurences periodam ir raksturīga metāliskās naudas apgrozība. 19. gs. Francijā valdīja bimetalisms. Lai nostiprinātu bimetalismu, 1865. g. Francija kopā ar citām Eiropas valstīm parakstīja vienošanos par stingras attiecības noteikšanu starp zelta un sudraba monētu svaru (1:15,5). Grešema likuma darbības rezultātā zelta nauda izzuda no apgrozības. 1873. g. pārtrauca sudraba monētu brīvu kalšanu. Tā rezultātā Francijā izveidojās īpaša naudas sistēma - "klibojošā valūta" un sudraba nauda kļuva par zelta zīmēm. 19. gs. beigās (1873. g.) Francija pārgāja uz zelta monometālismu.

Zelta monētu standarts pastāvēja līdz pirmajam pasaules karam. 1914. g. Francijā, tāpat kā valstu vairākumā, pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. Pirmā pasaules kara laikā sākusies inflācija Francijā turpinājās ilgāk nekā citās rūpnieciski attīstītajās kapitālistiskajās valstīs. Tas bija tāpēc, ka Francija karā cieta ļoti lielus zaudējumus.

Kapitālisma relatīvās stabilizācijas periodā, sākot ar 1926. gadu, Francija piekopa deflācijas politiku. Nosakot papildu nodokļus, galvenokārt darbaļaudīm, valsts budžets tika sabalansēts. Naudas masa apgrozībā samazinājās. Gatavojoties naudas reformai, Francija atšķirībā no citām valstīm uzkrāja zelta un

valūtas rezerves. 1926. g. beigās noteica zelta devīžu standartu: banknotes apmainīja pret to valstu valūtu, kur pastāvēja zelta monētu standarts (ASV) vai zelta lējumu standarts (Anglija). Vienlaikus tika noteikts franka "peldošais" kurss, kā rezultātā Francijas bankā ieplūda sterliņu mārciņas un dolāri.

1928. g. Francijā notika naudas reforma. Franku devalvēja, tā zelta saturu samazināja 5 reizes un noteica 0,05895 grami tīra zelta. Zelta devīžu standarta vietā noteica zelta lējumu standartu. Minimālā summa, kuru apmainīja pret zeltu, bija 215 000 franku. Tā līdzinājās 12 kg zelta un nebija pieejama sīkajiem banknošu īpašniekiem.

Francija saglabāja zelta standartu ilgāk nekā citas kapitālistiskās valstis. Tas notika tāpēc, ka 1929.-1933. g. pasaules ekonomiskā krīze Franciju aptvēra vēlāk nekā citas valstis. Šajā periodā Francija intensīvi apmainīja sterliņu mārciņas un dolārus pret zeltu, neraugoties uz Anglijas un ASV neapmierinātību. Francijas zelta krājumi no 1928. g. jūnija līdz 1932. g. beigām palielinājās no 29 līdz 83 mljrd. franku. Francija, balstoties uz pieaugošajiem zelta krājumiem, ierosināja izveidot zelta bloku, lai saglabātu zelta standartu. Francijas tieksme saglabāt zelta standartu ir izskaidrojama ar vēsturiskās attīstības īpatnībām. Būdam starptautisks auglētājs, franču finansu kapitāls bija ieinteresēts zelta valūtas saglabāšanā, kas nezaudē savu vērtību.

Trīsdesmito gadu vidū ekonomiskā krīze pārņēma arī Franciju. Ekonomiskā un finansiālā stāvokļa pasliktināšanās rezultātā zelts aizplūda no valsts. Laikā no 1933. līdz 1935. g. Francijas bankas zelta krājumi samazinājās no 83 līdz 50 mljrd. franku. Fi-

nansu oligarhija apzināti izveda kapitālu uz ārzemēm, lai grautu franka pozīcijas un uzticību Tautas frontes valdībai.

1936. g. franku devalvēja par 25% un atcēla banknošu apmaiņu pret zeltu. Radās neparasta valūta bez noteikta zelta satura, t. s. "klejojošais franks". Tā zelta saturs bija 0,038-0,044 grami tīra zelta. Pēc Anglijas parauga Francijā izveidoja Valūtas stabilitāzācijas fondu, lai uzturētu noteiktu franka kursu. 1937. g. atcēla franka kursa svārstību ierobežojumus un franku devalvēja par 12,2%. 1938. g. novembrī franku vēlreiz devalvēja par 36%. Četrus devalvācijas rezultātā franka zelta saturs samazinājās par 91,5%, salīdzinot ar franka zelta saturu pirms pirmā pasaules kara. 1939. g. noteica valūtas ierobežojumus un atcēla banknošu 35% zelta nodrošinājumu.

Inflācijas īpatnības otrā pasaules kara laikā noteica tas, ka Francija tika okupēta. Francijas okupācijas izdevumu summa, pēc oficiāliem datiem, sastādīja 885 mljrd. franku. Šos izdevumus sedza ar nodokļiem (32%), aizpēmumiem (40%) un Francijas bankas kredītu (28%). Inflāciju saasināja kara un okupācijas zaudējumi. Rūpnieciskā ražošana samazinājās par 70%, lauksaimnieciskā - divas reizes. Viens no inflācijas faktoriem Francijā bija ārkārtīgi lielais budžeta deficīts. Sabiedriskās atražošanas procesa traucējumu rezultātā no 1938. līdz 1944. g. banknošu apgrozība palielinājās 5,2 reizes, beztermiņa noguldījumi - 3,2 reizes un mazumcenas - 2,8 reizes.

Pēckara inflācijas attīstību Francijā pavadīja naudas masas straujš pieaugums, valūtas krīzes un biežas devalvācijas. Inflācijas pastiprināšanās galvenie cēloņi bija šādi: pasliktinājās Francijas kā

lielvalsts pozīcijas, koloniālās sistēmas sabrukums un ekonomikas militarizācija.

Līdz piecdesmito gadu beigām Francijas naudas sistēma bija sairusi, neraugoties uz vairākkārtējiem mēģinājumiem to stabilizēt. Ja pēc pirmā pasaules kara franku nostabilizēja pēc 8-10 gadiem, tad pēc otrā pasaules kara franks palika nestabils 15 gadus. Šis periods raksturīgs ar budžeta deficītu, valsts parāda un cenu pieaugumu, kā arī ar zelta un valūtas krājumu samazināšanos. Franka devalvācijas īpaši līdz 1958. g. bija mazefektīvas, jo pastāvēja liels valsts budžeta deficīts, pasīva maksājumu bilance un spēcīga inflācija.

Valūtas relatīva stabilizācija Francijā notika no 1959. līdz 1967. g. Tās objektīvais iemesls bija ražošanas pieaugums uz pamatkapitāla atjaunošanas un zinātniski tehniskā progresa pamata. 1958. g. valsts iekšējā apgrozībā ieviesa "jauno" franku, kurš līdzinājās 100 vecajiem frankiem. Līdz 1960. g. vecos frankus izpēma no apgrozības un jauno franku ieviesa arī starptautiskajos norēķinos. Tā zelta saturs tika palielināts 100 reizes un noteikts 0,18 grami tīra zelta.

Sešdesmitajos gados Francijas zelta un valūtas krājumi palielinājās 6 reizes un ārējais valsts parāds samazinājās 8 reizes. Francijas valūtas pozīcijas relatīvi nostiprinājās, un tā uzstājās par zelta lomas palielināšanu starptautiskajos norēķinos.

Valūtas krīze pārņēma Franciju 1969. g. Pāreja uz "peldošo" valūtas kursu (1974. g.) faktiski nozīmēja franka devalvāciju par 15%. Tā stimulēja eksportu un sadārdzināja importu. Neraugoties uz valdības

veiktajiem ārkārtējiem pasākumiem, inflācija valstī nesamazinājās.

Francijas valūtas stāvokļa īpatnība ir tā, ka tiek saglabātas lielas zelta un valūtas rezerves. Franču buržuāziskie ekonomisti uzskata zeltu par vienīgo reālo rezerves aktīvu. Tāpēc Francija cenšas palielināt zelta īpatsvaru oficiālajās rezervēs, periodiski pārcenojot tā krājumus, kā arī iepērkot jaunus zelta krājumus. 1976. g. SVF aukcionā Francijas banka nopirka 2,5 tonnas zelta. Privatpersonām Francijā pieder apmēram 5 000 tonnas zelta, kas atspoguļo buržuāzijas reakciju uz naudas vērtības krišanos un kapitālistiskās pasaules nestabilitāti.

Francijā naudu izlaiž apgrozībā četri institūti: 1) Francijas banka kā centrālā emisijas banka; 2) bankas un kredītiestādes, radot "kontos ierakstīto naudu"; 3) valsts kase, kreditējot saimniecību; 4) depozītu glabāšanas kase (netieša emisija). Depozītu glabāšanas kase akumulē krājkasu noguldījumus, kreditē speciālās kredītiestādes un valsts kasi.

Apgrozībā esošie galvenie naudas veidi ir banknotes, maiņas monētas un čeki. Francijas naudas apgrozības struktūrai ir raksturīga banknošu un monētu īpatsvara samērā lēna samazināšanās un noguldījumu uz pieprasījuma palielināšanās. Francijā, tāpat kā citās valstīs, 1967.g. sāka pielietot tekošo kontu izmantošanas jaunu instrumentu - kredīta kartiņas. Kaut arī Francija atpaliek no ASV un Anglijas bezskaidras naudas norēķinu attīstībā, pēdējos gados šie norēķini ir ievērojami paplašinājušies sakarā ar ESM pielietošanu banku darbā.

Banku sistēma. Francijas banku sistēmas galvenie

posmi ir šādi: Francijas banka, komercbankas, speciālās kredītiestādes.

Francijas banka ir valsts centrālā emisijas banka, dibināta 1800. gadā, piedaloties Napoleonam I. Līdz 19. gs. vidum tā bija vienīgā akciju banka valstī. 1803. g. Francijas banka ieguva monopoltiesības izlaist banknotes Parīzē, bet 1848. g. pēc deviņu provinciālo emisijas banku pievienošanas - visā valsts teritorijā.

K. Markss Francijas banku nosauca par finansu aristokrātijas templi. Francijas bankas resursus nereti izlietoja reakcionāro valdību atbalstīšanai. Ar šīs bankas finansiālu atbalstu sagrava Parīzes Komūnu. Francijas banka aktīvi veica operācijas ar vērtspapīriem, kas atbilda franču imperiālisma augļotāja raksturam.

145 gadus Francijas banka bija privāta akciju banka, bet faktiski tā bija cieši saistīta ar valsts varu. 1945. g. Francijas banku nacionalizēja. Tās akciju kapitālu (250 milj. fr.) izpirka 20 gados, apmainot akcijas pret 3% obligācijām.

Kopš 20. gs. vidus Francijas banka galīgi kļuva par valsts centrālo banku: tā vairs neapkalpoja rūpniecības un tirdzniecības klientūru. Par tās galvenajiem klientiem kļuva bankas un valsts. Komercbankas un citas kredītiestādes Francijas bankā glabā savas rezerves. Arī valsts zelta un valūtas rezerves tiek glabātas Francijas bankā.

Ar naudas un kredīta politikas dažādām metodēm Francijas banka regulē ekonomiku. Galvenās regulēšanas metodes ir diskonta politika, obligāto rezervju normu regulēšana, operācijas atklātā tirgū un kredīta tieša regulēšana.

Atkarībā no depozītu un aizdevumu operāciju termiņiem un līdzdalības uzņēmumu kapitālā Francijas komercbankas dalās 3 paveidos: 1) depozītu bankās; 2) investīciju bankās; 3) vidējā termiņa un ilgtermiņa kredītbankās.

Depozītu bankas ir specializējušās noguldījumu pieņemšanā un īstermiņa aizdevumu izsniegšanā. Vadošo vietu Francijas banku sistēmā ieņem trīs depozītu bankas, kas nacionalizētas 1945. g. Ar savas darbības plašajiem apmēriem šīs bankas pārsniedz visas pārējās bankas: tās apkalpo 7 milj. klientu, un tajās ir atvērti 12 milj. kontu. Pateicoties valsts garantijām, depozītu bankās ir koncentrēta vairāk nekā puse no visiem uzņēmumu kontiem, 70% privātpersonu noguldījumu, 60% vekseļu un 56% vērtspapīru obligācijas.

Nacionalizētās depozītu bankas ir svarīgs valsts monopolistiskā kapitālisma elements. Banku intereses savijas ar privātā kapitāla interesēm. Tās saņem valsts garantijas.

Bez lielajām valsts depozītu bankām Francijā pastāv provinces banku grupa: 20 reģionālās (apgabalu) un 63 lokālās (vietējās) bankas. Tās apkalpo atsevišķas pilsētas vai rajonus. Koncentrācijas rezultātā vietējo banku skaits nepārtraukti samazinās. Vietējās bankas ir sīkas iestādes, kas specializējas kādas noteiktas nozares apkalpošanā. Šīs bankas parasti izjūt līdzekļu trūkumu.

Depozītu bankām pieskaitāmi arī 7 diskonta nami, kas specializējas īstermiņa depozītu, aizdevumu un valūtas operācijās. Diskonta nami ir obligātie starpnieki starp naudas tirgu un Francijas banku.

Atšķirība starp depozītu bankām un investīciju bankām ir šāda: 1) investīciju banku resursos lielāks īpatsvars ir paju kapitāliem, depozītu bankās - piesaistītajiem kapitāliem; 2) investīciju banku depozītos lielāks īpatsvars ir termiņtajiem noguldījumiem, depozītu bankās - noguldījumiem uz pieprasījumu; 3) depozītu banku aktīvos pārsvarā ir diskonta un aizdevumu operācijas, investīciju banku - fondu operācijas. Investīciju bankas savu kapitālu lielu daļu iegulda rūpniecības un citu nozaru uzņēmumos. Investīciju banku skaitam ir tendence samazināties. Daļu investīciju banku konkurences cīņā pakļauj depozītu bankas, daļa - sāk darboties pēc depozītu banku statūtiem, lai izvairītos no valdības kontroles, daļa - sadala savas funkcijas starp depozītu bankām un holdingiem. Tādējādi investīciju bankas, kuru varenība uzplauka 19. gs., zaudē savu nozīmi.

Vidējā un ilgtermiņa kredītbankas iepem vidusstāvokli starp depozītu bankām un investīciju bankām. Šo banku īpatnība ir tā, ka saskaņā ar likumu tās var pieņemt noguldījumus uz laiku, ne mazāku par 2 gadiem un arī izsniegt aizdevumus uz tādu pašu laiku. Resursu galvenais avots ir pašu kapitāli un ilgtermiņa noguldījumi. Bankas izlaiž arī akcijas un obligācijas. Pēc otrā pasaules kara šīs bankas sāka kreditēt nekustamo īpašumu. Parasti vidējā termiņa un ilgtermiņa kredītbankas izveido uz depozītu banku un investīciju banku iniciatīvas pamata, tomēr kopumā šīm bankām ir atšķirīga nozīme.

Francijas komercbanku specializācija ir samērā nosacīta. Pēdējā laikā pastiprinās banku universāli-

zācijas tendence. Šo tendenci pastiprināja arī 1966.-1967. g. banku reforma. 1. Depozītu bankas ieguva tiesības pieņemt noguldījumus uz laiku, kas pārsniedz 2 gadus, bet investīciju bankas ieguva tiesības pieņemt noguldījumus uz pieprasījuma. 2. Maksimālais laiks, uz kādu depozītu bankas varēja piešķirt kredītus, tika pagarināts no 5 uz 7 gadiem. Turklāt investīciju bankas ieguva tiesības piešķirt kā ilgtermiņa, tā īstermiņa kredītus. 3. Paplašināja depozītu banku tiesības piedalīties tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumos līdz 20% no uzņēmumu kapitāla (10% vietā) vai līdz 100% no banku pašu kapitāla (75% vietā).

S p e c i ā l ā s k r e d ī t i e s t ā d e s ir bankas ar speciāliem statūtiem un citas kredīta un finansu iestādes. Atbilstoši darbības virzienam speciālās kredītiestādes var iedalīt 3 grupās. Pirmās grupas kredītiestādes specializējas kapitālieguldījumu kreditēšanā un finansēšanā, otrās grupas - nemonopolizētā sektora kreditēšanā un trešās grupas - ārējās tirdzniecības kreditēšanā.

Starp pirmās grupas kredītiestādēm vadošo vietu ieņem d e p o z ī t u g l a b ā š a n a s k a s e (DGK), kuru nodibināja 1961. g. Tās bilance ir vienlīdzīga pusei no visu registrēto banku kopējās bilances un tikai nedaudz atpaliek no triju nacionalizēto depozītu banku kopbilances. DGK vadošo vietu speciālo kredītiestāžu vidū nosaka tas, ka šī kase piesaista ārkārtīgi lielus naudas līdzekļus ar krājkasu (80% pasīvu) pensiju fondu un sociālās apdrošināšanas starpniecību. DGK specializējas valsts varas vietējo orgānu kreditēšanā un dzīvojamo māju celtniecības kreditēšanā. Kopējā DGK aktīvo operāciju iezīme ir mazrentabla kapitālieguldījumu finansēšana un kredi-

tēšana, kā arī valsts budžeta izdevumu segšana, kreditējot ekonomiku. DGK ir vietējo varas iestāžu bāzē.

Francijas zemes kredīts ir vecākā hipotēku banka, dibināta 1852. g. Akciju kapitāls pieder privātpersonām, bet valsts nozīmē pārvaldnieku. Francijas zemes kredīts darbojas trīs virzienos. Pirmkārt, piešķir tradicionālos vidējā un ilgtermiņa hipotēku kredītus, vidēji uz 15 gadiem. Līdzekļu avots šīm operācijām ir hipotēku obligāciju izlaidšana. Bez tam Francijas zemes kredīts piešķir kredītus departamentiem un komūnām pret hipotēku vai citu nodrošinājumu uz laiku līdz 20 gadiem. Otrkārt, kreditē celtniecības kompānijas un zemes īpašniekus, kas nodarbojas ar dzīvokļu un rūpniecisko celtniecību (2/3 aktīvu). Rūpniecisko celtniecību kreditē uz valsts budžeta rēķina. Kopš 1972. g. Francijas zemes kredīts izsniedz speciālus aizdevumus dzīvokļu pirkšanai. Kredītu piešķir 70% apmērā no dzīvokļa vērtības uz 20 gadiem. Treškārt, Francijas zemes kredīts diskontē vekselus par vidējā termiņa kredīta piešķiršanu celtniecībai un pēc tam rediskontē šos vekselus Francijas bankā.

Valsts pasūtījumu nacionālās kases, dibināta 1936. g., apkalpo nacionalizētos un privātos uzņēmumus, garantē vekselus par valdības pasūtījumiem, kā arī vidējo un sīko uzņēmumu savstarpējos kredītus. Pēdējos gados privātā sektora īpatsvars kases klientūrā pieaudzis līdz 62%, samazina valsts sektora īpatsvaram līdz 38%. Valsts pasūtījumu nacionālās kases īpatnība ir tā, ka šī kase nepieņem noguldījumus, rīkojas ar pašu kapitāliem un aizņēmumiem. Kase nepiešķir kredītus.

Otra speciālo kredītiestāžu grupa nodarbojas ar nemonopolizētā saimniecības sektora kreditēšanu. Sīkie un vidējie uzņēmumi izjuta grūtības kredīta saņemšanā, tāpēc 1917. g. ar valsts atbalstu izveidoja t a u t a s b a n k u s i s t ē m u. Šo sistēmu veido 3 posmi. Pirmkārt, 41 tautas banka, kuras piešķir īstermiņa kredītus sīkajiem un vidējiem uzņēmumiem - savstarpējās garantijas biedrības locekļiem. Līdzekļu avots ir paju iemaksas. Kopš 1962. g. šo kredīta kooperatīvu darbība kļuva identiska depozītu banku operācijām. Otrkārt, divas centrālās iestādes - tautas banku centrālā kase un viesnīcu, tirdzniecības un rūpniecības kreditēšanas centrālā kase. Pirmā ir tautas banku kredīta un norēķinu centrs, pārvalda šo banku brīvos līdzekļus, izvieto tos naudas un hipotēku tirgos. Otra piešķir kredītus sīkajiem un vidējiem rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem, tūrisma attīstībai un pakalpojumu paplašināšanai. Līdzekļu avots ir paju iemaksas, valsts garantētu obligāciju izlaidšana, kā arī budžeta dotācijas un speciālo fondu avansi. Treškārt, tautas banku profesionālā palāta, kas koordinē un kontrolē kredīta sistēmas darbību. Tā ir starpniece starp kredīta iestādēm un ekonomikas un finansu ministriju.

Kopumā tautas banku kredīts ieņem niecīgu vietu visā kredīta sistēmā: apmēram 5% no registrēto banku bilancēm. Tomēr šo kredītiestāžu skaits pēdējos gados strauji pieaug.

Lauksaimniecību Francijā kreditē l a u k - s a i m n i e c ī b a s k r e d ī t a v i e t ē j ā s k a s e s (ap 3000) un d e p a r t a m e n t u r e g i o n ā l ā s k a s e s (ap 100). Tās ir kooperatīvas kredītiestādes, kuras aptver ap

2 milj. locekļu. Šīs kredītiestādes pieņem noguldījumus un piešķir kredītus. Lauksaimniecības kredīta nacionālā kase koordinē un kontrolē kooperatīvo kredītiestāžu darbību, pārvalda to brīvos līdzekļus, diskontē vekselus un piešķir aizdevumus.

Līdztekus ar lauksaimniecības kredīta kooperatīviem pastāv arī vietējās kases, kuras pakļautas federatīvajai lauksaimniecības bankai.

Kredītiestāžu specializācijas trešais virziens ir ārējās tirdzniecības kreditēšana. Šo virzienu pārstāv Francijas ārējās tirdzniecības banka, dibināta 1946. g. Tā ir valsts banka, kas kreditē ārējo tirdzniecību, rediskontē tratas, piedalās ārējās tirdzniecības kompāniju kapitālu veidošanā un piešķir ilgtermiņa kredītus uz atvieglotiem nosacījumiem. Svarīgu vietu šīs bankas darbībā ieņem eksporta kredītu garantēšana. Banka sniedz organizatoriskus un konsultatīvus pakalpojumus eksportieriem. Bankas resursu avots ir valsts kases avansi un obligāciju aizņēmumi aizdevumu kapitāla tirgū.

Finansu iestādes. Finansu iestāžu profesionālā asociācija 1975. g. apvienoja 409 locekļus. To vidū vadošo vietu ieņem patēriņa kredītiestādes (86). Patēriņa kredīta īpatsvars bankas kredīta kopsummā nav liels (2,5-3,5%). Kopš 1954. g. valsts regulē patēriņa kredīta nosacījumus: sākotnējās iemaksas minimālo lielumu, maksimālo termiņu un kredīta summu.

Finansu iestādēm pieskaitāmas kompānijas, kas nodarbojas ar vērtspapīru operācijām: hipotēku kredīta iestādes, finansu biedrības, savstarpējā kredīta kases, reģionālās attīstības biedrības. Īpašu vietu ieņem Francijas valsts kase. Tā nodarbojas ne tikai

ar valsts budžeta izpildi, bet veic arī banku operācijas: pieņem noguldījumus, izsniedz aizdevumus kapitālieguldījumiem, garantē kredītus. Naudas līdzekļus valsts kase akumulē, izlaižot šavas saistības, kā arī pieņemot noguldījumus no valsts iestādēm un privātpersonām.

Krājkašes. Saskaņā ar franču likumdošanu krājkašu darbība tuvinās banku darbībai. Tas izpaužas tādejādi, ka līdz ar noguldījumu pieņemšanu krājkašes veic vairākas banku operācijas, t. sk. kredīta piešķiršanu. Francijā funkcionē parastās krājkašes un nacionālā krājkašes. Nacionālā krājkašē ir koncentrētas 2/3 krājkašēm piesaistīto noguldījumu.

Apdrošināšanas kompānijas. Francijā ir trīs veidu apdrošināšanas kompānijas: akcionāru, nacionalizētās un savstarpējās biedrības. Savstarpējām apdrošināšanas biedrībām nav sava kapitāla, tās apvieno apdrošinātos klientus pēc reģionālā vai profesionālā principa.

Apdrošināšanas kompānijas piesaista līdzekļus, pārdojot apdrošināšanas polises. Aktīvu galvenais postenis ir uzņēmumu un valsts vērtspapīri.

9.4. Vācijas Federatīvā Republika

Naudas apgrozība. Līdz 19. gs. septiņdesmitajiem gadiem Vācijā nebija vienotas naudas sistēmas. Vācijas teritorijā atradās 21 valsts, kurās pastāvēja 7 dažādas naudas sistēmas. Visu šo sistēmu pamatā bija sudraba monometālisms. Iznēmums bija Brēmenes sistēma, kuras pamatā bija zelta tālers. Zelta monētu kurss pret sudraba monētām bija mainīgs. Vienlaikus

ar monetām apgrozībā bija arī papīrnauda un 33 emisijas banku banknotes. Vienotas Vācijas valsts izveidošana 1871. g. prasīja arī vienotu naudas apgrozību. Naudas reforma, kuru veica vairākos etapos, pašos pamatos izmainīja naudas sistēmu. Sākumā aizliedza sudraba monētu kalšanu, pēc tam visā Vācijas impērijas teritorijā par naudas vienību noteica zelta marku, kura saturēja 0,358423 gramus tīra zelta. Apgrozībā izlaida 5, 10 un 20 marku monētas. Prūsijas banku pārdēvēja par impērijas emisijas banku - Reihsbanku.

Saskaņā ar 1873. g. likumu Vācijā noteica zelta monētu standartu. Vienlaikus ar zelta markām apgrozībā izlaida arī sudraba monētas un nepilnvērtīgas maiņas monētas. Apgrozībā bija arī banknotes (100 un vairāk marku vērtībā). 1875. g. likums paredzēja, ka banknotes drīkst izlaist par summu, kura trīs reizes pārsniedz zelta nodrošinājumu. Gadsimta beigās banknotes bija nodrošinātas ar zeltu un sudrabu par 76%. Kara izdevumu finansēšanai Vācijai bija nepieciešami ļoti lieli naudas līdzekļi. Zeltu pakāpeniski izņēma no apgrozības, un 1914. g. 4. augusta likums oficiāli aizliedza banknošu apmaiņu pret zeltu. Banknošu daudzums apgrozībā 1918. g., salīdzinot ar 1913. g., pieauga deviņas reizes.

1923. g. Vācija mēģināja stabilizēt naudas apgrozību, nodibinot Renten banku, kurai bija tiesības izlaist apgrozībā rentes markas. 1924. g. banku likums par naudas vienību noteica reihsmarku (1 reihsmarka = 1 rentes markai). Naudas reforma bija nepieciešama ārkārtīgi lielā naudas daudzuma dēļ: apgrozībā bija 496 kvintiljonu marku. Reformas gaitā 1 reihsmarku mainīja pret 1 triljonu veco marku.

1924. g. Vācijā noteica zelta devīžu standartu,

kurš pastāvēja līdz 1931. g. Banknotes bija nodrošinātas ar zeltu un ārzemju valūtu 40% apmērā. Pasaules ekonomiskās krīzes rezultātā krahu cieta zelta devižu standarts, un Vācijā noteica pret zeltu neapmaināmas kredītnaudas sistēmu. 1939. g. fašistiskā valdība pieņēma likumu par banknošu nodrošināšanu ar vekseliem, t. sk. ar valsts kases vekseliem. Vācijas agresīvā politika, nemitīgs kara izdevumu pieaugums izraisīja kredītnaudas emisijas nepārtrauktu pieaugumu. Otrā pasaules kara gados skaidrās naudas apgrozība palielinājās vairāk nekā septiņas reizes (no 10,4 mljrd. līdz 73 mljrd. reihsmarku). Fašistiskā valdība izlaida apgrozībā arī īpašu okupācijas naudu, ko apmainīja pret okupēto zemju valūtu. To emisija nebija saistīta ar zelta vai preču nodrošinājumu, tā gandrīz pilnīgi pamatojās uz valsts īstermiņa saistībām.

Vācijas sakāve otrajā pasaules karā radīja pilnīgu haosu ekonomikā un naudas apgrozībā. 1948. g. rietumu lielvalstīs izdeva likumu par separātu naudas reformu. Apgrozībā izlaida jaunas markas, kuras apmainīja pret vecajām markām attiecībā 1:10. Tādā attiecībā apmainīja arī noguldījumus, pusi no apmainītajiem noguldījumiem ieskaitīja bloķētajos kontos, 60 markas uz katru cilvēku apmainīja pēc nomināla. Vēlāk īpašs likums anulēja 10% no bloķētajiem kontiem. Tādējādi faktiskā noguldījumu pārvērtēšana notika attiecībā: 6,5 jaunās markas pret 100 vecajām markām. Reformas rezultātā darbaļaudis zaudēja 95% no saviem ietaupījumiem. 1949. g. pēc konstitūcijas pieņemšanas un VFR izveidošanas noteica, ka 3,33 markas = 1 ASV dolāram. Inflācija drīz sagraua markas stabilitāti, un 1949. g. septembrī to devalvēja par 20,6%. 1953. g. VFR iestājās starptautiskajā valūtas fondā, kur mar-

kas zelta saturu fiksēja 0,211588 grami tīra zelta. Tomēr banknošu apmaiņa pret zeltu netika paredzēta.

Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados VFR marka bija kapitālistisko valstu stabilākā valūta, maksājumu bilance bija aktīva, zelta un valūtas krājumi palielinājās. Valsts finansu un naudas apgrozības politika bija orientēta uz naudas apgrozības stabilizāciju, valsts budžeta un maksājumu bilances līdzsvarošanu.

Valsts monopolistiskā kapitālisma periodā VFR, tāpat kā citās kapitālistiskajās valstīs, attīstās jauna tipa naudas sistēma, kura nav saistīta ar zelta un sudraba apgrozību. Maksāšanas līdzekļi ir 5, 10, 20, 50, 100, 500 un 1000 marku banknotes, 1, 2, 5, 10 marku un 1, 2, 5, 10 un 50 fenīgu monētas, kā arī nauda depozītu kontos (noguldījumi uz pieprasījuma). Kopējā naudas masa apgrozībā no 1955. līdz 1975. g. palielinājās 5 reizes. Šajā laikā ir notikušas izmaiņas arī naudas masas struktūrā: ir samazinājusies skaidrās naudas apgrozība un palielinājies depozītu un čeku apgrozījums. VFR skaidrās naudas apgrozības īpatsvars tomēr ir augstāks nekā citās kapitālistiskajās valstīs. 1975. g. skaidrās naudas koeficients VFR bija 0,45, ASV - 0,29, Japānā - 0,35.

Līdz septiņdesmitajiem gadiem VFR bija mērena inflācija, bet septiņdesmitajos gados tā kļuva lēnienveidīga. Inflācijas cēloņi VFR ir lielie bruņošanās izdevumi, cenu palielināšana, ārējās tirdzniecības ekspansija (importējamā inflācija) un kredīta ekspansija. Tādējādi relatīvi augsti inflācijas tempi VFR septiņdesmitajos gados izskaidrojami ar ārējo un iekšējo faktoru mijiedarbību. Iekšējie faktori ir saistīti ar valsts monopolistiskās regulēšanas metožu

krīzes saasināšanos, ārējie - ar saimniecisko sakaru internacionalizāciju un īstermiņa kapitālu plaša starptautiska tirgus izveidošanos.

Pirmā stabilizācijas programma cīņai pret inflāciju VFR tika pieņemta 1973. g. 17. februārī. Tās nepieciešamību diktēja liels ārzemju valūtas pieplūdums. Tas izraisīja banknošu apgrozības palielināšanos par 5 mljrd. marku, kredīta ekspansiju un galu galā arī cenu pieaugumu. Lai ierobežotu cenu celšanos, veica vairākus pasākumus: paaugstināja aizdevuma procenta likmi līdz 5%; izlaida stabilizācijas aizņēmumu par 4 mljrd. marku; aplika ar nodokļiem korporāciju un pilsoņu ienākumus, kas pārsniedza 100 000 marku; noteica nodokli naftas produktiem (5 feniņi par 1 litru).

Sakarā ar amerikāņu dolāra kursa krišanos un spekulatīvu pieprasījumu pēc Rietumvācijas markas, Vācu federālā banka bija spiesta uzpirkt ārzemju valūtu, lai uzturētu markas vērtību "peldošā" kursa robežās. Tas atkal pastiprināja inflāciju, tāpēc 1973. g. maijā pieņēma otro, visplašāko antiinflācijas programmu. Šīs programmas pamattēze bija, "samazinot efektīvu pieprasījumu, samazināt cenu pieaugumu". Šīs programmas ietvaros noteica nodokli uz investīcijām 11% apmērā no to vērtības; 10% pielikumu ienākuma nodoklim; izlaida stabilizācijas aizņēmumu par 2,5 mljrd. marku utt. Ar šiem pasākumiem valdība centās izņemt no apgrozības ap 8 mljrd. marku un noturēt inflācijas tempus 7% robežās. 1974. g. VFR valdība pārgāja uz ekonomiskās darbības stimulēšanu, bet cīņa pret inflāciju kļuva par otršķirīgu jautājumu.

VFR valūtas stāvoklis ir cieši saistīts ar tās ekonomikas attīstību, naudas un kredīta mehānisma

funkcionēšanas īpatnībām un finansu politiku. Ārējo un iekšējo ekonomisko faktoru savstarpējā atkarība sevišķi pastiprinājās pēc VFR iestāšanās EEA. Lai nostiprinātu monopolu pozīcijas ārējos tirgos, 1958. g. VFR valdība noteica markas pilnīgu apmaināmību. Valūtas apmaināmība bija viens no priekšnoteikumiem, lai VFR iestātos "Kopējā tirgū". "Kopējā tirgus" nostiprināšana bija arī viens no iemesliem pirmajai markas revalvācijai 1961. g., kuras rezultātā markas kurss pacēlās par 5%.

1969. g. 29. septembrī valdība noteica markas "peldošo" kursu, kas nozīmēja markas cenas palielināšanos par 6-6,5%. 1969. g. 27. oktobrī marku otro reizi revalvēja (par 9,3%) un tās kurss izmainījās no 4 līdz 3,66 markām par 1 dolāru. Trešo reizi marku revalvēja 1971. g. vienlaikus ar dolāra devalvāciju. Tā rezultātā markas kurss pret dolāru paaugstinājās par 13,58%.

Divu pēdējo markas revalvāciju īpatnības (abas 1973. g.) bija šādas: pirmkārt, revalvāciju izdarīja attiecībā pret SDR, bet ne pret ASV dolāru; otrkārt, tas notika apstākļos, kad kapitālistiskās valstis pārgāja uz "peldošajiem" valūtas kursiem. Pāreja uz "peldošajiem" valūtas kursiem it kā darīja liekas oficiālas revalvācijas un devalvācijas. Tomēr vēl pēc 1973. g. VFR trīs reizes revalvēja savu valūtu.

Banku sistēma. VFR banku sistēmas galvenie posmi ir šādi: Vācu federālā banka, komercbankas, hipotēku bankas, investīciju biedrības, apdrošināšanas biedrības, kredītbiedrības, speciālās valsts kredītiestādes, patēriņa kredītbankas un krājkašes.

V ā c u f e d e r ā l ā b a n k a ir VFR centrālā emisijas banka. Tā ir Reihsbankas pēctece.

Kaut arī Reihsbankai bija monopoltiesības uz banknošu emisiju, Vācijā pastāvēja vēl 32 emisijas bankas. Pēc pirmā pasaules kara saglabājās tikai 4 privātās emisijas bankas, bet 1935. g. arī tās zaudēja emisijas tiesības. 1934. g. 5. decembra likums deva Reihsbankai īpašas tiesības attiecībā pret visu banku sistēmu. Reihsbanka veica valdības uzraudzību pār privātajām kredītiestādēm, bija citu banku un krājkasu norēķinu centrs un kases rezervju glabātāja. Reihsbankas galvenais uzdevums bija mobilizēt finansiālos resursus kara sagatavošanai. 1939. g. izdeva speciālu likumu, saskaņā ar kuru tā pilnīgi tika pakļauta reihskancleram. Valsts kreditēšanas svarīgākais avots bija banknošu emisija.

Pēc otrā pasaules kara Reihsbankas darbība padomju zonā tika pilnīgi pārtraukta. Rietumu zonās noteica divpakāpju banku sistēmu. Tās būtība bija tāda, ka katrā Vācijas zemē uz agrāko Reihsbankas filiāļu bāzes izveidoja centrālās bankas. To darbību koordinēja Vācu zemju banka, kuru izveidoja 1948. g. rietumvalstu okupācijas iestādes. Emisijas sistēmas augstākais orgāns bija Centrālā banku padome, kas sastāvēja no zemju centrālo banku prezidentiem. Vācu zemju bankas kapitāls (10 milj. marku) veidojās no zemju centrālo banku iemaksām.

Saskaņā ar 1957. g. likumu par Vācu federālās bankas izveidošanu zemju centrālās bankas apvienoja ar Vācu zemju banku. Tā izveidojās emisijas sistēma, kura pastāv līdz šim laikam. Vācu federālās bankas kapitāls - 290 milj. marku pieder federālajai valdībai. Vācu federālā banka realizē valdības politiku. Tās svarīgākās funkcijas ir budžeta kases izpilde, operācijas ar ārzemju valūtu un zeltu, valsts un

starptautisko organizāciju kreditēšana, banknošu emisija, diskonta politikas un minimālo rezervju noteikšana, kā arī operācijas atklātā tirgū. Vācu federālās bankas rīcībā ir apmēram 7% no visiem VFR banku sistēmas aktīviem.

K o m e r c b a n k a s ir VFR banku sistēmas galvenais posms. 1977. g. Rietumvācijā bija 280 komercbankas. Salīdzinot ar 1957. g., to skaits ievērojami samazinājās, bet nodaļu tīkls paplašinājās vairāk nekā 2,5 reizes. Komercbanku skaits ir apmēram 7% no visiem VFR kredīta institūtiem. Ap 20% no visiem banku aktīviem pieder komercbankām, kas liecina par ievērojamu banku koncentrāciju un centralizāciju. VFR komercbanku īpatnība ir to universālais raksturs. Vienlaikus ar parastajām banku operācijām VFR komercbankas izlaiž un realizē arī vērtspapīrus.

Pēc 1929.-1933. g. pasaules ekonomiskās krīzes no astoņām Vācijas komercbankām palika trīs - "lielais trijnieks": Vācu banka, Drēzdenes banka un Komercbanka. Pēc otrā pasaules kara "lielais trijnieks" atjaunoja savu darbību. 1975. g. beigās šīs bankas saņēma 41% noguldījumu un izsniedza ap 40% no visiem kredītiem. Lielo banku vadošās pozīcijas VFR banku sistēmā nosaka to vieta finansu kapitāla struktūrā un sakari ar citu nozaru monopoliem. Banku monopolu saugšana ar rūpniecības monopoliem notiek dažādā veidā: veicot norēķinu un kredīta operācijas, izlaižot vērtspapīrus, veidojot personālūnijas u. tml.

Lielo banku pasīvu struktūrā galveno vietu ieņem noguldījumi (ap 85%). Liels īpatsvars ir noguldījumiem uz pieprasījuma (27%), kuru lielāko daļu sastāda rūpniecības uzņēmumu tekošie konti. Terminētajos noguldījumos ir akumulēti galvenokārt dažādi uzņēmumu

rezerves fondi: nesadalītā peļņa, amortizācijas fonds, pensiju fondi u. c. Ievērojamu noguldījumu daļu veido arī citu kredīta institūtu depozīti.

Bilances aktīva svarīgākie posteņi ir "Debitori", kas ietver kontokorentu un akceptu vekselus, vērtspapīrus un skaidrās naudas rezerves. 1976. g. postenis "Debitori" sastādīja 73% no visiem aktīviem.

Bez trim lielajām bankām komercbanku grupā ietilpst arī reģionālās un nozaru komercbankas. Šo grupu 1975. g. veidoja 110 kredīta institūti. Reģionālo komercbanku darbība ir ierobežota noteiktā rajonā, bet nozaru komercbankas specializējas noteiktas saimniecības nozares - lauksaimniecības, mežsaimniecības u. c. - kreditēšanā. Šo banku pasīvos galveno vietu ieņem terminētie noguldījumi. Galvenā aktīva operācija ir īstermiņa un vidējā termiņa kreditēšana. Arvien lielāku nozīmi iegūst operācijas ar vērtspapīriem.

H i p o t ē k u b a n k a s. Vācija ir viena no tām zemēm, kur hipotēku kredīts ir plaši izplatīts. Līdz pirmajam pasaules karam valdošais bija privātais hipotēku kredīts, pēc kara pirmajā vietā izvirzījās vietējo valsts varas iestāžu hipotēku kredīts. Karu laikā, kad parādnieki savas saistības dzēsa ar vērtību zaudējušu naudu, hipotēku bankas pārdzīvoja smagus satricinājumus.

Pēc otrā pasaules kara un 1948. g. separātās naudas reformas Rietumvācijā funkcionēja 33 hipotēku bankas. Vēlāk to skaits palielinājās: 1976. g. VFR funkcionēja 27 privātās un 14 valsts hipotēku bankas.

Hipotēku banku galvenā aktīvā operācija ir kredītu piešķiršana pret hipotēkām un komunālajām obligācijām. Pasīvā operācija ir ķīlu zīmju un komunālo obligāciju emisija. Hipotēku bankas pērk un pārdod

arī vērtspapīrus. Pēckara periodā hipotēku banku operāciju raksturs ir izmainījies. Agrāk hipotēku banka vispirms deva kredītu no saviem līdzekļiem un pēc tam realizēja ķīlu zīmes. Tagad bankas nepraktizē iepriekšēju kredīvēšanu no saviem līdzekļiem. Ķīlu zīmju nodrošinājums ir hipotēka, vietējo varas orgānu parād-saistības un hipotēku banku līdzekļi, kas glabājas citās kredītiestādēs. Valsts hipotēku bankas kā līdzekļu avotu izmanto citu kredītiestāžu ilgtermiņa noguldījumus un aizdevumus.

I n v e s t ī c i j u b i e d r ī b a s s p e c i a l i z ē j a s d a ž ā s o p e r ā c i j ā s a r v ē r t s p a p ī r i e m . L ī d z o t r a j a m p a s a u l e s k a r a m i n v e s t ī c i j u b i e d r ī b ā m b i j a ļ o t i m a z a l o m a . T a s b i j a t ā p ē c , k a l i e l ā s k o m e r c b a n k a s k ā u n i v e r s ā l a s b a n k a s n o d a r b o j ā s a r ī a r v ē r t s p a p ī r u o p e r ā c i j ā m . S a k a r ā a r ā r ē j o e k o n o m i s k o s a k a r u p a p l a š i n ā š a n o s p i e c d e s m i t a j o s g a d o s V F R r a d ā s i n v e s t ī c i j u b i e d r ī b a s , k u r a s s p e c i a l i z ē j a s ā r z e m j u v ē r t s p a p ī r u p i r k š a n ā .

Investīciju biedrības izlaiž un pārdod savus sertifikātus un akcijas, lai par saņemtajiem līdzekļiem iegādātos dažādu koncernu akcijas. Saskaņā ar 1957. g. likumu investīciju biedrībām jābūt arī savam kapitālam. Ar investīciju biedrību starpniecību rūpniecības un tirdzniecības kompāniju akciju lielākā daļa nonāk lielajās komercbankās, kas arī ir investīciju biedrību faktiskie īpašnieki. Tādējādi lielās bankas var formēt akciju kontrolpaketes bez savu līdzekļu izlietošanas.

A p d r o š i n ā š a n a s b i e d r ī b a s p ē c o t r ā p a s a u l e s k a r a p i e š ķ i r a g a l v e n o k ā r t h i p o t ē k u k r e d ī t u s . O p e r ā c i j a s a r v ē r t s p a p ī r i e m s a m a z i n ā j ā s , k a u t a r ī 1951. g. likums atļāva apdrošināšanas bied-

rībām pirkt rūpniecības uzņēmumu vērtspapīrus. Kopš 1953. g. pirmajā vietā izvirzās cita aktīva operācija - rūpniecības uzņēmumu ilgtermiņa kreditēšana. 1975. g. beigās ilgtermiņa kredīti bija 36% no visiem apdrošināšanas biedrību aktīviem, bet kredīti pret vērtspapīriem - 23%.

K r e d ī t b i e d r ī b a s ir izveidotas sīko un vidējo uzņēmēju apkalpošanai, jo nemonopolizētajam sektoram bija grūti saņemt kredītu komercbankās un apdrošināšanas biedrībās. Kredīt biedrību darbība atjaunojās pēc otrā pasaules kara. Kredīt biedrības ir krājkasu galvenie konkurenti iedzīvotāju noguldījumu piesaistīšanā. Kredīt biedrību pasīvos ir koncentrēti apmēram 24% noguldījumu. Kredīt biedrības pieņem galvenokārt mērķa noguldījumus. Svarīgākās aktīva operācijas ir ilgtermiņa un īstermiņa kredīta piešķiršana sīkajiem un vidējiem preču ražotājiem. Jauna kredīta biedrību īpatnība ir specializācija, ilgtermiņa kredīta piešķiršana.

S p e c i ā l ā s v a l s t s k r e d ī t i e s t ā d e s sniedza valsts palīdzību privātajam sektoram karā izpostītās saimniecības atjaunošanā. Speciālo valsts kredītiestāžu otrs uzdevums ir pastiprināt valsts ietekmi uz atražošanas procesu ar kredīta sistēmas starpniecību.

Šīs grupas bankas izveidoja federālā valdība to uzdevumu veikšanai, kurus nevarēja vai negribēja veikt citas kredītiestādes. Šīs kredītiestādes ir pakļautas tieši valdībai un apvienotas vienā grupā, kaut arī pēc darbības rakstura, klientūras un operāciju satura būtiski atšķiras savā starpā. Starp speciālajām kredītiestādēm ir arī privātas bankas, kuru darbība ir pakļauta kāda valsts uzdevuma izpildei.

Speciālās valsts kredītiestādes līdzekļus saņem galvenokārt no valsts budžeta. Šīm bankām ir aizliegts pieņemt noguldījumus no iedzīvotājiem un uzņēmumiem, aizliegtas arī operācijas ar vērtspapīriem. Galvenā aktīva operācija ir ilgtermiņa kredītu piešķiršana. Svarīgākās šīs grupas bankas ir Atjaunošanas banka, Rūpniecības kredītbanka, Eksportbanka un Lauksaimniecības rentes banka.

A t j a u n o š a n a s b a n k a (izveidota 1948. g.). Bankas resursi veidojas galvenokārt no "ekvivalenta fonda" līdzekļiem. Šo fondu izveidoja 1948. g. no ieņēmumiem par ASV preču realizēšanu Vācijā. Bankas galvenā funkcija ir smagās rūpniecības nozaru (ogļu ieguves, enerģētikas u. tml.) ilgtermiņa un vidējā termiņa kreditēšana. Atjaunošanas banka ir valsts akcionāru sabiedrība. Federālai valdībai pieder 80% bankas pamatkapitāla, bet 20% - vācu zemju valdībām. Sākot ar 1958. g., Atjaunošanas banka sāka kreditēt ārvalstis un ārzemju bankas uz pašu līdzekļu rēķina, kā arī uz iekšējos kapitālu tirgos aizņemto līdzekļu rēķina.

R ū p n i e c ī b a s k r e d ī t b a n k a (izveidota 1949. g., Diseldorfā). Pirmais pasākums, kas bija jāveic šai bankai, bija palīdzības sniegšana rūpniecībai. Dažādas rūpniecības nozares atskaitīja no saviem līdzekļiem lielas summas (kopumā ap 1 mljrd. marku), kuras Rūpniecības kredītbanka novirzīja investīciju finansēšanai smagās rūpniecības nozarēs. Bez tam Atjaunošanas banka nodeva daļu no "ekvivalenta fonda" līdzekļiem atsevišķu koncernu kapitālieguldījumu finansēšanai. Puse Rūpniecības kredītbankas pamatkapitāla (4,4 mljrd. marku) pieder pašai bankai, bet otra puse - dažādiem akcionāriem. Banka ir privā-

ta akcionāru sabiedrība, kuras darbību faktiski vada valsts.

E k s p o r t b a n k a (izveidota 1952. g.). Speciālas bankas izveidošana eksporta kreditēšanai bija jauna parādība VFR banku sistēmā. Līdz pirmajam pasaules karam eksportu kreditēja, izvietojot aizņēmumus starptautiskajā kapitālu tirgū. Ar obligāciju realizāciju un iegādi nodarbojās konsorcijs, kuru sastāvā ietilpa galvenokārt ārzemju bankas.

Eksportbanka piešķir mērķa kredītus, turklāt prasa eksportiera līdzdalību kreditējamā pasākumā. Bez eksporta kreditēšanas Eksportbanka piešķir kredītus arī ārzemju importieriem. Banka galvenokārt kreditē lielos uzņēmumus, kas izpilda ārzemju pasūtījumus. Lai izsniegtu ilgtermiņa kredītus un kredītus, kas lielāki par 1 milj. marku, vajadzīga Vācu federālās bankas piekrišana. Bez tam Eksportbankas kredītiem vajadzīga garantija. Kā garants no valsts puses uzstājas eksporta kredītu apdrošināšanas biedrība. Garantijas saņemšanai eksportieriem jāiemaksā zināma naudas summa.

L a u k s a i m n i e c ī b a s r e n t e s b a n k a (izveidota 1949. g.) faktiski ir bijušās Rentes bankas pēctece. Arī šī banka saņēma ievērojamas summas no "ekvivalentu fonda", kā arī centrālo banku aizdevumus. Lauksaimniecības rentes banka piešķir ilgtermiņa kredītus uzņēmējiem, kas darbojas lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zivsaimniecībā. Kredītus izsniedz pret nekustāmā īpašuma ķīlu. Šos kredītus piešķir galvenokārt ar citu kredītiestāžu starpniecību. Lai iekļūtu kapitālu tirgū, banka izlaiž savas obligācijas. Depozītus banka nepieņem.

P a t ē r i ņ a k r e d ī t b a n k a s sekmē

saražotās produkcijas realizāciju. Kredītus piešķir patērētājiem un tirdzniecības organizācijām. Šo banku skaits pēc otrā pasaules kara strauji pieauga - 1976. g. tas bija 152. Patērēja kredītbanku pasīvi galvenokārt veidojās no pašu līdzekļiem, terminētajiem un mērķa noguldījumiem. Aktīvos galveno vietu ieņem īstermiņa un vidējā termiņa kredīti. Nozīmīgu vietu ieņem arī operācijas ar vekseliem.

K r ā j k a s e s pēc savu aktīvu lieluma (360 mljrd. marku jeb 17,7% no visiem kredītiestāžu aktīviem) ieņem pirmo vietu VFR banku sistēmā. Krājkasu pasīvos galveno vietu ieņem noguldījumi (1976. g. - 60%). VFR krājkasu aktīva operācijas atšķirībā no Anglijas, Francijas un citu valstu krājkasu operācijām ir samērā daudzveidīgas. Tas ir saistīts ar krājkasu vēsturiskās attīstības īpatnībām Vācijā. Galvenās aktīva operācijas ir vidējā termiņa un ilgtermiņa kreditēšana (50% no visām aktīva operācijām).

9.5. Japāna

Naudas apgrozība. Japānā zelta standartu noteica 1897. gadā. Sākoties pirmajam pasaules karam, pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. No 1914. līdz 1920. g. naudas apgrozība Japānā paplašinājās trīs reizes, un naudas vienība - jena zaudēja 64% savas vērtības. Turpmāk Japānai izdevās uz zināmu laiku stabilizēt savu naudas apgrozību. Inflācija atjaunojās sakarā ar 1929.-1933. g. pasaules ekonomisko krīzi un Japānas agresīvo ārpolitiku. 1931. g. likvidēja zelta standartu. No 1931. līdz 1937. g. naudas masa

apgrozībā palielinājās 1,6 reizes un vairumcenas pieaugums par 68%.

Kopš japāņu agresijas Ķīnā 1937. g. līdz otrā pasaules kara beigām inflācija Japānā ievērojami paplašinājās. Banknošu emisiju plaši izlietoja kara izdevumu izraisītā valsts budžeta deficīta segšanai. No 1937. līdz 1944. g. banknošu daudzums apgrozībā palielinājās 7,7 reizes un noguldījumi uz pieprasījuma - 4,9 reizes.

Pirmajos pēckara gados Japānā inflācijas apmēri bija neredzēti plaši. Ja 1945. g. vairumcenas 3,5 reizes pārsniedz pirmskara līmeni, tad 1952. g. - 349 reizes. Rūpnieciskā ražošana bija pagrimusi. Trūka preces, pieprasījuma pārsniegums pār piedāvājumu stimulēja cenu celšanos. Jenas pirktspēja 1952. g. bija tikai 1% no 1945. g. līmeņa.

Banknošu emisija Japānā bija saistīta ar valsts budžeta deficīta segšanu: 90% no banknošu pieauguma apgrozībā sedza ar valsts aizņēmumu obligācijām un citiem valdības vērtspapīriem. Japānas valdība mēģināja stabilizēt naudas apgrozību jau tūlīt pēc kara beigām. Tomēr 1946. g. naudas reformai nebija panākumu, jo tā notika saimnieciskā sabrukuma un augošo budžeta izdevumu apstākļos. Periodu līdz 1960. g. Japānas naudas apgrozībā var uzskatīt par nelielas inflācijas periodu, sešdesmitos gadus - par vidējas inflācijas periodu, bet septiņdesmitos gadus - par stipras inflācijas periodu.

Pēc otrā pasaules kara ievērojami izmainījās Japānas naudas apgrozības struktūra. Otrā pasaules kara gados, kad plosījās inflācija un aizdevuma kapitāls zaudēja vērtību, skaidrās naudas īpatsvars palielinājās no 26,1 uz 56,1%, bet noguldījumu īpatsvars sama-

zinājās no 70,3 uz 43,9%. Pirmajos pēckara gados, neraugoties uz inflācijas attīstību, naudas apgrozības struktūrā sākās pretēja tendence: skaidrās naudas daudzuma samazināšanās un noguldījumu palielināšanās. Šādu tendenci sekmēja saimniecības atjaunošana un tirdzniecības pieaugums. 1965. g. depozītu īpatsvars pārsniedza pirmskara līmeni par 78%, jo izmainījās tirdzniecības iekšējā struktūra: palielinājās vairumtirdzniecības īpatsvars. Vairumtirdzniecību, kā ziņāms, apkalpo depozīti, un norēķini notiek bezskaidras naudas veidā. Vairumtirdzniecības straujāku attīstību savukārt noteica izmaiņas materiālajā ražošanā. Japāņu ekonomikas modernizācijas un rekonstrukcijas apstākļos palielinājās pirmā nodalījuma nozaru īpatsvars un samazinājās otrā nodalījuma īpatsvars. Vienlaikus tālāk attīstījās sabiedriskā darba dalīšana un ražošanas specializācija.

Laikā pēc 1965. g. depozītu īpatsvars nedaudz samazinājās: minēto faktoru darbību neitralizēja skaidrās naudas pārmērīga izlaišana apgrozībā.

Septiņdesmitie gadi Japānas ekonomikā iezīmējās ar ekonomikas pieauguma tempu palēnināšanos un inflācijas procesu pastiprināšanos. Šādu tendenci sekmēja tas, ka naudas apgrozības stabilitāti vājināja ne tikai iekšējie, bet arī ārējie faktori: importa cenu pieaugums un ārkārtīgi liels ārzemju valūtas pieplūdums.

Japānas naudas apgrozības svarīga īpatnība bija mazumcenu nemitīgs pieaugums, pastāvot stabilām jeb lēni pieaugošām vairumcenām. Tikai septiņdesmitajos gados vairumcenu pieauguma tempi sasniedza mazumcenu pieauguma tempus. Šāda divu līmeņu cenu struktūra, kas bija raksturīga pēckara Japānai, nebija sastopama

nevienā citā kapitālistiskajā valstī. Kaut arī dažādās tirdzniecības daļas apkalpo atbilstošas apgrozījuma maksājumu daļas, tomēr starp tām nav nepārejamas robežas: agri vai vēlu mazumcenu pieaugums izraisa arī vairumcenu pieaugumu.

Japānas emisijas likumdošana paredz zināmus banknošu emisijas ierobežojumus. Bet tiem nav lielas praktiskas nozīmes. Gadījumos, kad jāpalielina finansēšana no valsts budžeta, valdība palielina emisijas limitus. Naudas emisiju regulē, ne tik daudz ierobežojot tās nodrošinājumu, bet gan ar administratīviem pasākumiem kopējās ekonomikas regulēšanas ietvaros, pirmām kārtām regulējot investīcijas, valūtas kursu un starptautiskos norēķinus.

Lai cīnītos ar inflāciju, valsts samazina budžeta izdevumus, ierobežo kredītu, regulē cenas, cenšas vājināt disproporcijas ekonomikas attīstībā, investīciju struktūrā, regulē starptautiskos norēķinus u. tml.

Pirmajos pēckara gados, kad inflācijai bija katastrofisks apmērs, valdības pasākumi bija vērsti galvenokārt uz cenu regulēšanu. Tādu pasākumu kā naudas masas samazināšana apgrozībā Japānas valdība lietoja tikai vienu reizi - 1954. g. Turpmāk visi deflācijas pasākumi bija vērsti uz naudas masas pieauguma tempu palēnināšanu, galvenokārt lietoja kredīta restrikciju (ierobežošanu) anticikliskās regulēšanas ietvaros. Kredīta restrikcijas periodus regulāri nomainīja kredīta ekspansija, kas izraisīja intensīvu naudas emisiju. Līdz ar to kredīta politika kļuva ne-erektīva kā naudas apgrozības regulēšanas metode.

Jāatzīmē, ka naudas apgrozības intereses nereti tika upurētas valdības politikas citiem mērķiem. Ja

aplūkojam kredīta regulēšanas politiku, tad redzam, ka pāreja no kredīta ekspansijas uz kredīta restrikciju nenotika naudas apgrozības stāvokļa uzlabošanas nolūkā, bet gan, lai regulētu rūpniecisko ciklu un maksājumu bilanci. Raksturīgi, ka pēckara Japānā kara izdevumu īpatsvars budžeta asignējumos un nacionālajā ienākumā bija viens no viszemākajām visā kapitālistiskajā pasaulē. Tas it kā radīja labvēlīgus apstākļus naudas apgrozības stabilizēšanai, bet, tā kā nebija novērsta vesela kompleksa citu faktoru graužošā iedarbība, normalizēt naudas apgrozību nebija iespējams.

Japānas valūtas stāvokļa raksturīga iezīme ir nestabilitātes pastiprināšanās iekšēju un ārēju pret-runu rezultātā. Tas izpaužas jenas kursa svārstībās, maksājumu bilances un starptautisko norēķinu nelīdzsvarotībā.

Japānas zelta un valūtas krājumu īpatnība ir neliels zelta īpatsvars (1975. g. - 6,5%; ASV - 73,6%) un liels amerikāņu valūtas īpatsvars (86%). Tas ir viens no iemesliem, kāpēc Japāna ir ieinteresēta amerikāņu valūtas, tāpat kā visas kapitālisma valūtas sistēmas stabilitātē.

Pirmajos gados pēc otrā pasaules kara Japānā tika noteikts amerikāņu okupācijas režīms. Starptautiskos norēķinus un valūtas darījumus kontrolēja okupācijas varas iestādes, tāpēc jenas kursu noteica tādu, kāds izdevīgs amerikāņu monopoliem.

No 1949. līdz 1971. g. pastāvēja vienots jenas kurss: 360 jenas par 1 dolāru. Jenas kurss bija mākslīgi paaugstināts, lai vājinātu japāņu preču konkurences spējas. Piecdesmitajos gados, pieaugot un nostiprinoties Japānas ekonomiskajam potenciālam, jenas

kurss pakāpeniski paaugstinājās. Sakarā ar dolāra krīzi 1971. g. noteica "peldošo" jenas kursu. Jenu revalvēja un tās kursu noteica 308 jenas par 1 dolāru. 1973. g. jenu revalvēja otro reizi un tās kursu noteica 265-268 jenas par 1 dolāru. 1974. un 1975. g. jenas kurss vēl pazeminājās sakarā ar inflācijas pastiprināšanos un importa cenu celšanos.

Banku sistēma. Japānas banku sistēma radās pēc 1868. g. buržuāziskās revolūcijas. 1872. g. pieņēma likumu par nacionālajām bankām. Trīsdesmit gadu laikā pēc šī likuma pieņemšanas izveidojās galvenās valsts (speciālās) un privātās bankas. 1897. g. pieņēma likumu par komercbankām, kas legalizēja banku sistēmas organizāciju pēc Eiropas parauga. Līdz pirmajam pasaules karam banku skaits palika gandrīz bez izmaiņām, bet to kapitāli ievērojami pieauga.

Japānas banku darbības galvenie virzieni līdz pirmajam pasaules karam bija šādi. 1. Kapitāla sākotnējās uzkrāšanas forsēšana, jaunās rūpniecības un tirdzniecības kreditēšana uz kredīta resursu starpnozaru pārdalīšanas bāzes. 2. Kredīta resursu daļas izlietošana valsts budžeta izdevumu finansēšanai, arī kara izdevumu segšanai. 3. Kredīta un ekonomiskā ekspansija Japānas kolonijās (Taivānas banka tika izveidota 1899. g., Korejas banka - 1909. g.).

Pirmā pasaules kara laikā Japānas bankas forsēja savu iespiešanos Ķīnā. Divdesmitajos gados pēckara krīzes apstākļos pastiprinājās banku koncentrācijas process. 1927. g. Japānā izraisījās asa banku krīze. Tās cēloņi bija iesaldētu vekseļu uzkrāšanās bankās un banku aktīvu pasliktināšanās pārmērīgas kredīta ekspansijas rezultātā. Krīzei sekoja banku kapitāla tālāka koncentrācija un monopolistisko banku pozīciju

nostiprināšanās. 1928. g. banku kopējais skaits samazinājās divas reizes, salīdzinot ar 1918. g.

Japānas bankas aktīvi piedalījās otrā pasaules kara ekonomiskajā sagatavošanā. Tās atbalstīja koloniju aplaupīšanas politiku, piedalījās kara izdevumu finansēšanā un kara rūpniecības attīstīšanā. Šajā virzienā Japāņu bankas darbojas Ķīnas kara laikā, kurš sākās 1937. g., un otrā pasaules kara laikā.

1942. gadā kara ekonomikas apstākļos, kad pastiprinājās valsts monopolistiskā kontrole ekonomikā, nodibināja Nacionālo finanšu kontroles asociāciju. Tai bija pakļauta visa banku sistēmas darbība. Kara laikā pastiprinājās banku centralizācija un banku skaits samazinājās. 75% no depozītu pieauguma bankām bija jāiegulda valsts aizņēmumu obligācijās. Kara laikā izveidoja banku un kredīta iestāžu tīklu laupīšanas politikas īstenošanai japāņu imperiālistu okupētajās Austrumāzijas un Dienvidaustrumāzijas zemēs.

Mūsdienu Japānas banku sistēmā ietilpst Japānas banka, pilsētu bankas, vietējās bankas, trastbankas, ilgtermiņa kredītbankas, apdrošināšanas kompānijas un investīciju kompānija.

J a p ā n a s b a n k a ir valsts centrālā emisijas banka. Tās kapitāls ir 100 milj. jenu, no kura 50% pieder valstij. Pārējiem bankas akcionāriem nav balsttiesību. Valdība nosaka bankas politiku un nozīmē vadošo personālu. Bankas galvenās funkcijas ir banknošu emisija, ekonomikas regulēšana ar naudas un kredīta metodēm un valsts kases apkalpošana.

Kad beidzās pēckara ekonomikas atjaunošanas periods, Japānā izdarīja finanšu un ekonomikas reformu, kas bija vērsta uz naudas apgrozības stabilizāciju. Reformas rezultātā valsts vērtspapīru un valdības

kredītu īpatsvars Japānas bankas aktīvos samazinājās no 72,2% 1949. g. līdz 27,8% 1951. g., bet diskonta un aizdevumu operāciju īpatsvars pieauga no 21,1% līdz 60,7%. Šāda tendence nozīmēja Japānas bankas emisijas darbības sakaru nostiprināšano ar paplašinātās atražošanas procesu.

No 1952. līdz 1975. g. Japānas bankas aktīvu īpatnība bija tāda, ka investīcijas valsts vērtspapīros palielinājās kredīta restrikcijas apstākļos un samazinājās kredīta ekspansijas apstākļos. Tiešu kredītu piešķiršanu valstij Japānas banka praktiski pārtrauca 1956. g. Kopumā investīcijas valsts vērtspapīros palielinājās: 1975. g. to īpatsvars bankas aktīvos bija 47,3%, bet 1952. g. - 42,3%. Diskonta un aizdevumu operāciju īpatsvars svārstījās no 25 līdz 35%. Palielinājās valūtas operāciju loma. Kapitālisma valūtas sistēmas krīzes apstākļos Japānas banka iepirka ārzemju valūtu, galvenokārt ASV dolārus. Šīm operācijām bija tendence palielināties, un 1975. g. to īpatsvars bankas aktīvos bija 22,4%.

P i l s ē t a s b a n k a s ir privātas komercbankas, kuras veido Japānas banku sistēmas kodolu. Pilsētas bankām pirmām kārtām jāpieskaita lielie banku monopoli - Micubisi, Sumitomo, Fudzi, Sanva u. c., kuri saņem Japānas bankas plašu un sistemātisku atbalstu. Pilsētu banku nodaļu skaits no 1954. līdz 1975. g. palielinājās no 1790 līdz 2465. Ievērojami pieauga izsniegto kredītu apmērs un investīcijas vērtspapīros.

V i e t ē j ā s b a n k a s pēc savas darbības rakstura arī ir komercbankas, tikai šo banku kapitāls un operāciju apjoms ir daudz mazāki nekā pilsētu bankām. Pēckara periodā vietējo banku skaits ie-

vērojami samazinājās - no 518 1931. g. līdz 64 1954.g. Tas atspoguļoja banku kapitāla koncentrācijas intensīvo procesu. Vienlaikus paplašinājās vietējo banku nodaļu tīkls. Vietējās bankas ir cieši saistītas ar pilsētas bankām. Tāpēc vietējās bankas plaši piedalās japāņu monopolistisko kompāniju un uzņēmumu kreditēšanā.

Trastbankas ir izveidotas uz pirmskara trastkompāniju bāzes. Trastbankas ir pilsētas banku orgāni, kas kontrolē vērtspapīru tirgu. Tās apvieno komercbanku operācijas ar investīcijām, komisijas un pārvaldīšanas operācijām. Pēdējos gados vērojama komercbanku un trastbanku saplūšana. Pašlaik Japānā ir 7 trastbankas ar 282 nodaļām.

Ilgtermiņa kredītbankas kapitālus mobilizē, galvenokārt izlaižot savus vērtspapīrus. Pašlaik Japānā ir trīs ilgtermiņa kredītbankas ar 38 nodaļām. Šo banku īpatsvars visas banku sistēmas diskonta un aizdevumu operāciju kopsummā ir samazinājies no 16,6% 1935. g. līdz 5,1% 1974. g. Pēc otrā pasaules kara šīs bankas reorganizēja: daļu pārvērtā par privātām bankām, daļu likvidēja. Ilgtermiņa kreditēšanas galvenās nozares ir metalurgija, ķīmiskā rūpniecība, transporta mašīnbūve, sakari un komunālie pakalpojumi.

Privātajiem kredīta institūtiem pieskaitāmas 20 dzīvības apdrošināšanas kompānijas un 22 mantas apdrošināšanas kompānijas. Apdrošināšanas kompānijas ir cieši saistītas ar lielajiem banku monopoliem.

Investīciju kompānijas veic operācijas ar vērtspapīriem. Šo kompāniju skaits

no 1953. līdz 1974. g. samazinājās vairāk nekā 3 reizes. Tas liecina par intensīvu kapitāla centralizācijas procesu. Investīciju kompānijas mobilizē resursus, izlaižot savus vērtspapīrus, kā arī saņemot citu institūtu kredītus. Līdzekļus izlieto investīcijām vērtspapīros un spekulatīvām operācijām fondu biržā.

Svarīgu vietu Japānas banku sistēmā ieņem valsts kredīta institūti. Tie dalās divās grupās: 1) institūti, kuriem ir juridiskas personas tiesības; 2) valsts budžeta speciālie konti. Valsts kredīta institūti ir cieši saistīti ar valsts budžetu, tie ir svarīgi ekonomikas valsts monopolistiskās regulēšanas līdzekļi. Šo iestāžu darbības sfēra ir dažu svarīgāko smagās rūpniecības nozaru, ārējās tirdzniecības, lauksaimniecības un dzīvokļu celtniecības ilgtermiņa kreditēšana. Valsts kredīta institūtu pirmo grupu veido divas valsts bankas un 10 finansu un kredīta korporācijas. Japānas attīstības banka (dibināta 1951. g.) ir viena no lielākajām ilgtermiņa kreditēšanas valsts bankām. Šai bankai nav tiesību pieņemt noguldījumus un izlaist obligācijas. Līdzekļi veidojas no valsts budžeta asignējumiem un valsts iestāžu aizdevumiem, pirmām kārtām no finansu ministrijas pārvaldīšanas fonda biroja aizdevumiem. Bankas funkcijas ir svarīgāko un kapitālietilpīgāko smagās rūpniecības nozaru finansēšana un ilgtermiņa kreditēšana. Kredītus piešķir galvenokārt tādām nozarēm, kurās ir ilgstošs kapitāla aprites periods un zema peļņas norma. Privātie banku monopoli parasti nekreditē šīs nozares.

Japānas eksporta un importa banka (dibināta 1951. g.) piešķir ilgtermiņa un vidējā termiņa kredītus eksporta un im-

porta kompānijām, finansē japāņu kapitāla ārzemju investīcijas. Banka ir japāņu monopolu ārējās tirdzniecības ekspansijas ierocis. Tai ir tiesības saņemt aizņēmumus no valdības iestādēm un ārzemju kreditoriem. Banka kreditē galvenokārt dažādas iekārtas eksportu, piešķir kredītus un avansus japāņu ārējās tirdzniecības firmām, diskontē vekselus un garantē citu banku kredītus.

No 10 valsts finansu un kredīta korporācijām lielākās ir dzīvokļu kreditēšanas, sīko un vidējo uzņēmumu kreditēšanas korporācija, tautas kredīta korporācija, lauksaimniecības, mežsaimniecības un sīksaimniecības kreditēšanas korporācija.

Japānas banku sistēmas svarīgs elements ir arī kredīta kooperācija. Tā dalās lauksaimniecības un pilsētas kooperācijā. Lauksaimniecības kooperācija Japānā ir plaši izplatīta. Praktiski visi zemnieki ir kredīta kooperācijas locekļi. Visi kooperatīvi ir apvienoti 47 prefektūru kredīta federācijās. To priekšgalā ir lauksaimniecības un mežsaimniecības centrālā kooperatīvā banka. Pastāv arī zvejniecības kredīta kooperatīvi, kas apvienoti 35 kredīta federācijās.

Pēckara periodā Japānas banku sistēmā ir notikušas būtiskas pārmaiņas. Depozītu, diskonta un aizdevumu operāciju kopsummā ievērojami ir samazinājusies privāto banku un apdrošināšanas kompāniju īpatsvars. Tas izskaidrojams ar lauksaimniecības kredīta kooperācijas, kā arī sīko preču ražotāju un uzņēmēju kooperācijas attīstību. Kooperatīvā kredīta lomas palielināšanās ir saistīta ar kooperācijas kredīta resursu izmantošanu monopolistiskā kapitāla interesēs. Valsts kredīta un finansu institūtu īpatsvars kopējā depozi-

tu summā sāka palielināties tikai septiņdesmitajos gados sakarā ar apdrošināšanas, pensiju un krājkasu sistēmu attīstību.

Pēckara Japānā kredītam ir īpaša nozīme kā monopolistiskās kontroles līdzeklim, jo ekonomikas modernizācijas apstākļos būtiski izmainījās saimniecības finansēšanas struktūra un firmu kapitālu struktūra. Salīdzinot ar pirmskara periodu, ievērojami pieauga aizņemto līdzekļu īpatsvars japāņu firmu kapitālu struktūrā: 1936. g. pašu kapitālu īpatsvars bija 61%, aizņemto - 39%, bet 1976. g. attiecīgi 14% un 86%. Šajā ziņā Japānai nav līdzīga neviena kapitālistiskā valsts: ASV pašu kapitāls 1974. g. bija 53,2%, VFR - 30%.

SATURS

Ievads	3
✓ 1. Naudas marksistiskās teorijas pamati	7
✓ 1.1. Naudas izcelšanās un būtība	7
✓ 1.2. Naudas funkcijas	18
✓ 1.3. Naudas apgrozības likums	33
1.4. Naudas loma kapitālistiskajā atražošanā	36
2. Kredīta marksistiskās teorijas pamati	39
2.1. Aizdevuma kapitāla un kredīta būtība	39
2.2. Aizdevuma procents	51
2.3. Kredīta sistēma	57
2.4. Aizdevuma kapitāla tirgus	64
3. Fiktīvais kapitāls un fondu birža	66
3.1. Vērtspapīri	66
3.2. Fiktīvais kapitāls	69
3.3. Fondu birža	72
4. Bankas	78
4.1. Kapitālistisko banku būtība un funkcijas	78
4.2. Banku sistēma	83
✓ 4.3. Bankas peļņa un likviditāte	105
4.4. Banku internacionalizācija	107
5. Papīrnauda un kredītnauda	111
5.1. Papīrnauda	111
5.2. Kredītnauda	115
5.3. Inflācija	123

6.	Naudas sistēmas	130
6.1.	Naudas sistēmas jēdziens un elementi . .	130
6.2.	Naudas sistēmu klasifikācija	134
7.	Valūtas un starptautiskās kredīta attiecības	141
7.1.	Valūtas attiecības un valūtas sistēma .	141
7.2.	Maksājumu bilance	146
7.3.	Valūtas kurss	150
7.4.	Starptautiskā valūtas likviditāte . . .	159
7.5.	Starptautiskie norēķini	165
7.6.	Starptautiskais kredīts	167
8.	Naudas un kredīta buržuāzisko teoriju kritika	172
8.1.	Naudas buržuāzisko teoriju galvenie vir- zieni	172
8.2.	Inflācijas mūsdienu buržuāzisko teoriju kritika	179
8.3.	Kredīta buržuāziskās teorijas	181
9.	Atsevišķu valstu naudas un banku sistēmas . .	185
9.1.	Amerikas Savienotās Valstis	185
9.2.	Anglija	202
9.3.	Francija	215
9.4.	Vācijas Federatīvā Republika	227
9.5.	Japāna	240

Элмар Зелгалвис

ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ И КРЕДИТ
КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Допущено Министерством высшего
и среднего специального образования
Латвийской ССР в качестве учебного
пособия для студентов экономических
специальностей высших учебных
заведений

Издательство "Звайгзне"

Рига 1981

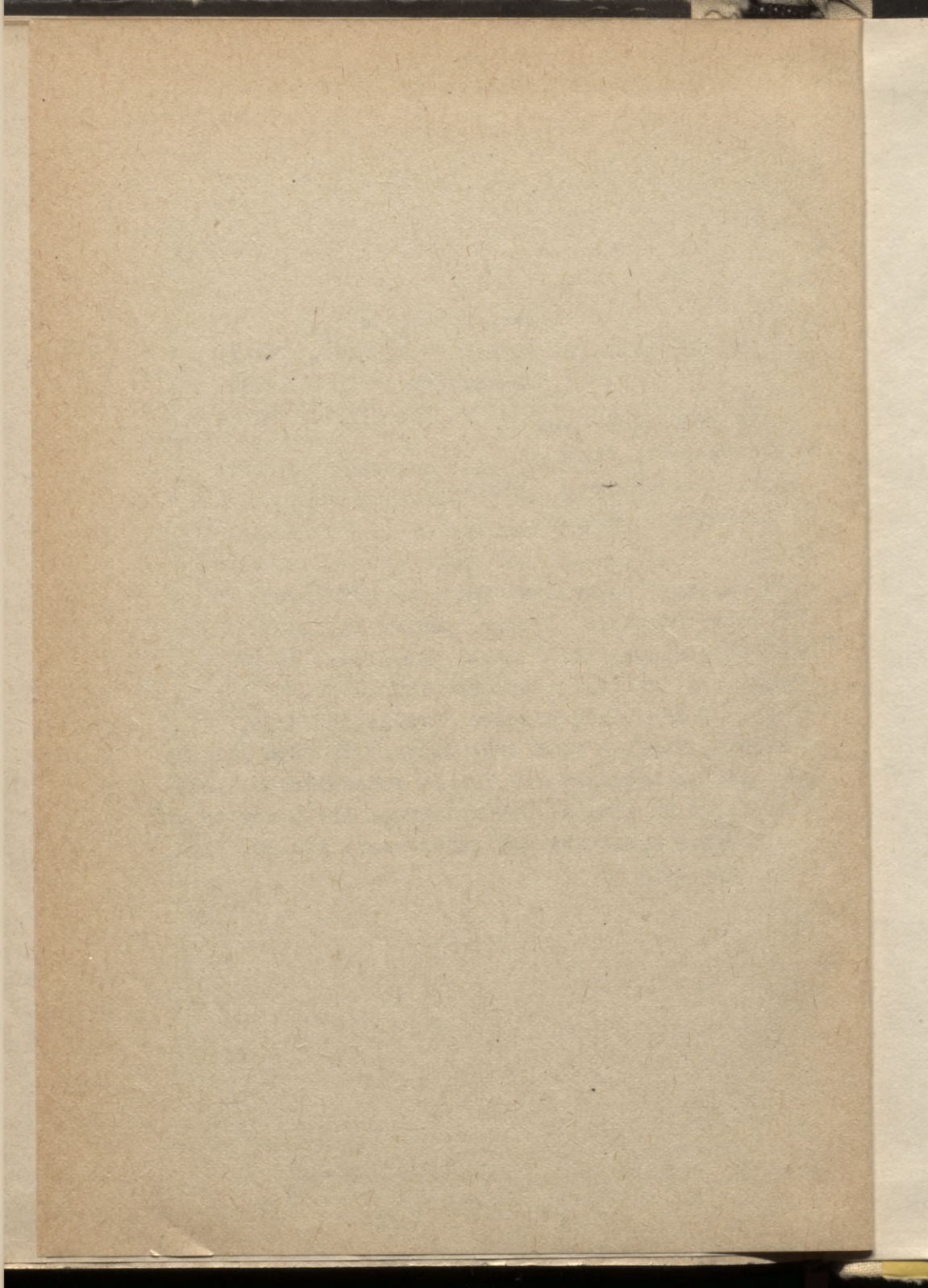
На латышском языке

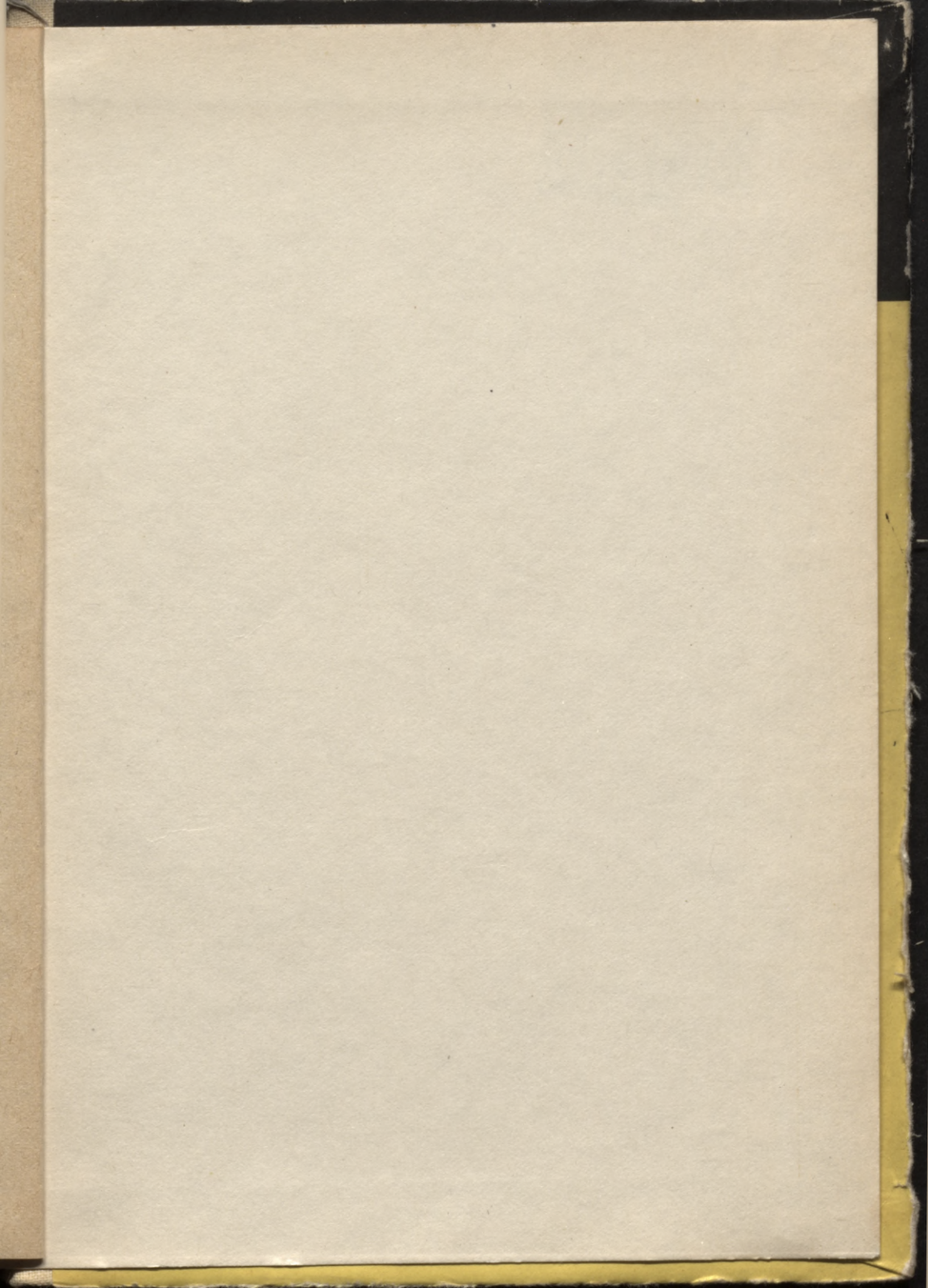
Elmārs Zelgalvis
KAPITĀLISTISKO VALSTU NAUDAS APGROZĪBA
UN KREDĪTS

Vāku zīm. U. Gulbis
Redaktors L. Vizbulis
Māksl. redaktore A. Lubgāne
Korektore Z. Seņkova

МБ 022

Parakstīta iespiešanai 08.12.80. JT 16289.
Formāts 60x84/16. Tipogr. papīrs Nr. 2.
Ofsetspiedums. 14.89 uzsk. iespiedl., 10.82
izdevn.l. Mētiens 1000 eks. Pasūt. Nr. 62
Cena 50 kap. Izdevniecība "Zvaigzne", Rīgā,
226013, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 5561/SP-37.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poli-
grāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas
ražošanas apvienībā "Poligrāfists", 226050, Rīgā,
Gorkija ielā 6.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307064660

50 кап.